

VII JORNADES MARÇALIANES

Al vent les algues lliures

VII JORNADES MARÇALIANES

Al vent les algues lliures

David Fernàndez
Helena González Fernández
Maria Isern Ordeig
Lluïsa Julià
Rafael M. Mérida Jiménez
Aina Pérez Fontdevila
Sebastià Portell
Miquel Pueyo
Mireia Calafell (ed.)
Heura Marçal (ed.)

mmM

col·lecció quaderns, 7
fundació
maria-mercè Marçal

Fundació Maria-Mercè Marçal

C/ Blasco de Garay, 19

08202 Sabadell

www.fmmm.cat

publicacions@fmmm.cat

Col·lecció Quaderns, 7

Disseny de la col·lecció d'Eulàlia Valldosera

© de l'edició: Fundació Maria-Mercè Marçal

© dels textos: els seus autors i autores

Edició a cura d'Heura Marçal i Mireia Calafell

Correcció lingüística: Heura Marçal

Maquetació: Pi-art, scp

ISBN 978-84-09-61514-8

Índex

Introducció Mireia Calafell	13
Les <i>cròniques perdudes</i> de Maria-Mercè Marçal durant la Transició: Països Catalans – Galícia, 1979-1980 Lluïsa Julià	19
Maria-Mercè Marçal, dins i fora. Les <i>cròniques perdudes d'À Nosa Terra</i> (1979-1980) Helena González Fernández	43
Una barqueta on hi capiguem totes... i tots David Fernández	83
Bon dia, temps de trasbals. El compromís marçal·lià avui Miquel Pueyo	99
Marginàlia marçal·liana: Notes per a una lectura <i>queer</i> Rafael M. Mérida Jiménez	107

El meu ventre és el món: el «cos-mare» en la poesia marçaliana Maria Isern Ordeig	131
Afectes en comú: l'autora imaginària de <i>La passió segons Renée Vivien</i> Aina Pérez Fontdevila	143
«I un altre nom, si us plau, per a l'amor»: altres models de relació en la poètica marçaliana Sebastià Portell	165
Sobre les autores i els autors	177

Ales encenc roja d'enyors rosella
M'alço del vent lluny de presó d'arestes
Balbes del vent Al vent les algues lliures
Dallen les ones

Maria-Mercè Marçal, *Cau de llunes*

Introducció

Les VII Jornades Marçalianes, que van tenir lloc el 21 de novembre de 2018 a Lleida, van dur per títol el vers de Maria-Mercè Marçal «Al vent les algues lliures». Es complien vint anys de la mort de la poeta i per això es va voler fer aquest acte a les Terres de Ponent, que la van veure néixer, per reivindicar la vigència del seu llegat, avui particularment necessari.

Les jornades van ser un espai de coincidència de veus i procedències diverses en el qual es va reivindicar la contemporaneïtat de la poeta d'Ivars, que admirem no només per la seva qualitat literària, sinó també pel seu compromís amb les llibertats. Havíem imaginat, així, un espai on fer-nos preguntes i provar de respondre-les amb ella o, potser millor, a través de les seves paraules.

A partir de la recuperació que Helena González havia fet de les cròniques que Marçal va publicar a *A Nosa Terra*, ens va semblar interessant poder centrar les jornades a saber quins eren els pensaments i els temors de la poeta respecte com s'estava fent la Transició i a demanar-nos, a partir de la seva obra: quantes coses han canviat i quantes no des de llavors?; des d'on i com podem seguir aplicant les poètiques de la resistència per

les quals apostava?; quina forma té avui el combat polític establert des del PSAN?; en un món globalitzat com el nostre, ens cal ser més que tres voltes rebels?; fins a quin punt ens és imprescindible alterar les lleis, posar-les del revés, també les del desig —o, millor, *desitjos*?—; què aporta la poesia i l'obra de Marçal en el discurs feminista d'avui?; qui és, de fet, l'autora Maria-Mercè Marçal?; i, finalment —a partir d'un recital al Teatre de l'Escorxador— com ressona la veu marçaliana en les poètiques d'alguns dels nostres poetes més destacats? Preguntes que de vegades van trobar resposta i de vegades van generar més preguntes.

Finalment, volem agrair a la Universitat de Lleida i, més concretament, a la Càtedra Màrius Torres, el fet d'haver acollit aquesta edició de les jornades. Per a la Fundació va ser una oportunitat poder formar part del programa del Festival Internacional de Poesia de Lleida de 2018, que van dirigir Àngels Gregori i Anton Not, i que l'Ajuntament de la ciutat fa possible.

Agraïm també l'ajut que ens va proporcionar el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, l'Institut Català de les Dones, el Centre de Recerca Teoria, Gènere, Sexualitat (ADHUC) i el Grup d'Estudis Gallecs i Portuguesos de la Universitat de Barcelona, i molt especialment Helena González, que va ser clau per poder dur a terme les jornades i crear aquest pont entre Galícia i Catalunya que reflectia el programa. I, finalment, també volem donar les gràcies a totes les ponents i poetes participants, que amb les seves reflexi-

ons i els seus versos van fer que aquestes jornades fossin el punt de trobada que havíem imaginat.

Totes les Jornades van ser gravades i es poden consultar al canal de Youtube de l'Arxiu Fundació Maria-Mercè Marçal

Mireia Calafell

Facultat de Lletres. Universitat de Lleida

Dimecres 21 de novembre

- 9.30 h Inauguració
Al vent les algues lliures.
- 10 - 10.45 h Ponències
Les cròniques perdudes de Maria-Mercè Marçal durant la Transició.
Països Catalans – Galícia, 1979–1980.
Lluïsa Julià i Helena González Fernández.
- 11.15 - 12 h Taula rodona
Bon dia, temps de trasbals. El compromís marçal·lià avui.
Najat El Hachmi. *Tantes voltes.*
David Fernández. *Seguir fent camí: poètiques de la resistència.*
Miquel Pueyo. *L'adolescent en la boira.*
- 12.15 - 13 h Conferència
Marginàlia marçal·liana: notes per a una lectura queer.
Rafael M. Mérida Jiménez.

- 13 h Taula rodona
Cadenes són presons i jo en fugia. Cos i desig en Maria-Mercè Marçal.
Maria Isern Ordeig. *El meu ventre és el món: el cos-mare de la poesia marçaliana.*
Aina Pérez Fontdevila. *Afectes en comú: l'autora segons Marçal.*
Sebastià Portell. *«I un altre nom, si us plau, per a l'amor»: altres models de relació en la producció marçaliana.*

Sala 2. Teatre de l'Escorxador.

- 18 - 19.30 h Taula rodona i recital
Carvalls sense brida. El llegat de Maria-Mercè Marçal.
Meritxell Gené, Gonzalo Hermo, Maria Isern, Bel Olid, Jordi Pàmias i Miriam Reyes.

Les cròniques perdudes de Maria-Mercè Marçal durant la Transició: Països Catalans - Galícia, 1979-1980

Lluïsa Julià

La professora i investigadora Helena González Fernández ha fet una troballa important, sobre la qual es basa aquest article: una relació de 26 cròniques polítiques que, gairebé de forma ininterrompuda, Marçal publica, en gallec, al setmanari *A Nosa Terra* de Vigo entre setembre de 1979 i novembre de 1980.¹ La descoberta permet articular amb molta més precisió i profunditat l'acció política que Maria-Mercè Marçal va dur a terme durant la Transició. L'acció política és un aspecte fonamental de la seva joventut que amb els anys havia quedat en un segon terme en parlar de l'escriptora i assagista, tot i la insistent divisa inicial de la seva obra: «A l'atzar agraeixo tres dons...».² Entre les raons d'aquest oblit, cal considerar

-
1. Agraeixo a Helena González haver-me facilitat els documents, així com la seva disponibilitat a comentar-los en diverses converses.
  2. L'acció política va ser objecte de les III Jornades Marçalianes, celebrades a València el 2010, que vaig coordinar. Vegeu, sobretot, Conca, Maria. «Tres voltes rebel. El compromís nacional, de classe i feminista de Maria-Mercè Marçal (PSAN 1976-1980)», i Codina, Francesc. «Maria-Mercè Marçal i la renovació del discurs polític. Del PSAN a Nacionalistes d'Esquerra (1979-1984)». A: *III Jornades Marçalianes. Ja no sé pas on són els meus confins*. Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2012, pàg. 23-47 i 49-82.

l'evolució política edulcorada i enganyosa que durant dècades s'ha tingut d'aquella etapa que de cop s'ha tornat a fer present i que interessa analitzar avui; també, perquè l'opció política que Marçal va fer d'afiliar-se al PSAN el 1976 i que la va dur a encapçalar la llista per a la circumscripció de Lleida en coalició amb el BEAN i el Bloc Català dels Treballadors (BCT) en les eleccions estatals del març del 1979 no va obtenir representació parlamentària, i les opcions rupturistes amb la dictadura i la voluntat de construir una relació entre pobles lliures —gallec, basc, occità, sard o irlandès...— van prendre altres vies. Potser, com algunes companyes seves de Nacionalistes d'Esquerra (NE), com Tona Gusi o Maria Olivares³ més tard, *potser* —hi insisteixo— la Maria-Mercè hagués fet política activa, si al cap d'un any, el 1980, les forces d'esquerra —llavors Marçal ja s'havia inscrit a NE— haguessin entrat a formar part del primer parlament democràtic de Catalunya. Però per diverses raons, entre les quals la fragmentació i la manca de recursos econòmics, es va perdre aquella oportunitat històrica, com s'exclamava Marçal en la crònica titulada «A reconversión electoral»,⁴ fet que va obligar a replegar-se i que va dur Marçal a abandonar

---

3. Tona Gusi (Vilafranca del Penedès, 1958), periodista, fundadora de *La Independent*, agència de notícies amb visió de gènere, i Maria Olivares (l'Hospitalet de Llobregat, 1932), diputada per Nacionalistes d'Esquerra - Verds en la V legislatura de 1995. Totes dues van mantenir una estreta relació amb la Maria-Mercè a Nacionalistes d'Esquerra.

4. «A reconversión electoral», *A Nosa Terra*, núm. 100 (28.3.1980-10.4.1980), pàg. 13.

la militància política el 1984 i a decantar-se nítidament cap a l'acció cultural. Però tota l'obra marçaliana conté una forta càrrega política; *política*, no *de partit*, sinó de remoure les formes de poder que la representació literària conté; de capgirar, amb la seva obra, l'imaginari de submissió històrica del subjecte femení.

La militància política: del PSAN a NE

Les cròniques que Maria-Mercè Marçal publica a *A Nosa Terra* (1979-1980) s'emmarquen en l'etapa final de la seva trajectòria al PSAN, quan el debat intern a favor o en contra de presentar-se a les primeres eleccions autonòmiques celebrades el 20 de març de 1980 condueix a una escissió interna del partit (desembre de 1979 - gener 1980).⁵ Marçal s'inscriu en el nou moviment de Nacionalistes d'Esquerra (NE) que neix en aquell moment i des d'on impulsen la candidatura al parlament català, amb Jordi Carbonell encapçalant la circumscripció de Barcelona, que no va obtenir representació.⁶

---

5. Codina i Valls, Francesc. «Maria-Mercè Marçal i la renovació del discurs polític. Del PSAN a Nacionalistes d'Esquerra (1979-1984)». A: *III Jornades Marçalianes. Ja no sé pas on són els meus confins*. Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2012, pàg. 50-51.

6. Poblet, Francesc. «Nacionalistes d'esquerra (1979-1984)». A: *Nacionalistes d'Esquerra (1979-1984)*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2004, pàg. 9-18; i llistes electorals, pàg. 87-88. <https://irla.cat/wp-content/uploads/2015/10/histo-nacionalistes.pdf>.

Marçal s'havia afiliat al PSAN, encara clandestí, el novembre de 1976 coincidint amb l'efervescència política i social dels últims moments del franquisme i la mort del dictador. Vivia a Sant Boi de Llobregat, on s'havia traslladat feia poc. La comarca era especialment activa i mobilitzada, però en la seva tria política (PSAN o PSUC?) també hi va tenir un paper important la Universitat Catalana d'Estiu de Prada del Conflent, perquè és arran de la seva estada a la UCE del 1975 que va prendre la decisió. Fins al 1984 va acudir anualment a la UCE, en la qual es feia càrrec de cursos i seminaris sobre feminisme. Va conèixer de primera mà, doncs, la presentació de la Carta de Brest, signada pel PSAN-P⁷ a Prada en l'edició de 1976. Feia poc que el partit s'havia declarat comunista —la nova *Declaració política de principis* és del juliol de 1976—, i reafirmava la lluita per l'alliberament de la classe treballadora i la integració de la població immigrant i nacional (constituir la nació dels Països Catalans).⁸ Maria Conca, companya de partit en aquell moment,⁹ en diu:

---

7. PSAN-Provisional (1974-1979), escissió del PSAN i en sintonia amb l'IRA-Provisional. Carles Castellanos, Eva Serra i Agustí Alcoverro en van ser alguns dels principals dirigents. Després participen en el Moviment de Defensa de la Terra.

8. Per a l'evolució política, vegeu Julià, Lluïsa. *Maria-Mercè Marçal. Una vida*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, 2017. Sobretot els capítols «Sant Boi, a la cruïlla (1973-1976)», «La revolta vegetal (1976-1979)» i «On política, amor i maternitat fan la trena (1979-1981)».

9. Maria Conca (Beneixama, País Valencià, 1948), doctora en Filologia Catalana i professora honorària de la Universitat de València, va impul-

Al Baix Llobregat, aquell any 1976 es va impulsar la Marxa de la Llibertat, que va aconseguir mobilitzar milers de persones i en l'organització de la qual van participar militants destacats del PSAN de Sant Boi, com ara Jordi Moners, Núria Codina i Salvador Balcells. Maria-Mercè Marçal vivia aleshores a Sant Boi, feia classes a l'Institut Rubió i Ors i acabava de guanyar el premi Carles Riba pel seu poemari *Cau de llunes*. En el context polític que descrivim, tothom que tenia consciència d'esquerres entrava a militar en un partit polític i Marçal va fer la seva tria.¹⁰

Efectivament, Marçal va ingressar-hi de la mà de Jordi Moners i Núria Codina, que residien al Prat del Llobregat, però poc després van crear una cèl·lula pròpia a Sant Boi amb Vicenç Bon, els germans Montserrat i Pere Pugès, Ferran Puig i Josep i Emili Ciurana Dorca. A banda de les activitats i mítings, Marçal va formar part dels òrgans de direcció i participà activament en actes i assemblees, com la Conferència d'Organitzacions d'Esquerra Independentista que es va celebrar a finals del 1977.

---

sar el PSAN al País Valencià i hi va tenir diferents responsabilitats. Va organitzar el moviment de mestres per l'ensenyament públic de la llengua catalana al País Valencià, entre altres iniciatives, i és autora de nombrosos estudis sobre la llengua i la memòria històrica.

10. Conca, Maria. «Tres voltes rebel. El compromís nacional, de classe i feminista de Maria-Mercè Marçal (PSAN 1976-1980)». A: *III Jornades Marçalianes. Ja no sé pas on són els meus confins*. Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2012, pàg. 25.

Les dues cares d'una mateixa opressió: dona i nació

L'obra de Maria-Mercè Marçal treballa i aprofundeix, potser com cap altra, en el feminisme. El que pot sobtar en llegir les cròniques d'*A Nosa Terra* són les poques referències als problemes que tenien plantejats les dones. Helena González tirava l'ham per si s'hi podia trobar una explicació, més enllà del fet que, com explica en el seu article, ja hi havia un espai que el setmanari gallec hi dedicava, a aquest tema, i que Marçal respectés aquesta distribució. Sens dubte, les cròniques no traspuen l'enorme tasca que Marçal va realitzar des de l'interior del partit per feminitzar-lo, per treure les dones de la marginació que també els partits d'esquerra mostraven clarament en els programes i en la seva organització. En aquest sentit, les cròniques fan un relat polític que remarca l'altra cara de la militància que duia a terme: la nacional, tot i les inquietuds, incomoditats i frustracions que li va comportar intentar de sumar i no confrontar o diluir una lluita en pro de l'altra, perquè Marçal equipara l'opressió nacional i l'opressió de les dones; l'opressió jeràrquica entre les persones i l'opressió d'un sexe damunt l'altre. «Per a mi són dues cares de la mateixa moneda», afirma. Efectivament, ja el febrer del 1978 publica a *Canigó* l'article «Feminisme i l'alliberament nacional», en què desfà l'oposició que es plantejava sovint en els partits com el PCE i el PSOE, que supeditaven la lluita feminista a la política, i ho aplica a les relacions entre «nacions»: «les nacions oprimides són

també sempre definides en funció i des de l'òptica de l'estat dominat.»¹¹ Més endavant tornarà a escriure un text, compartit amb el col·lectiu de dones de NE, que aprofundeix en els mateixos conceptes: «Dona i nació: Feminisme i Nacionalisme».¹²

Cal recordar que mentre escriu les cròniques, Marçal és una figura central del moviment feminista als Països Catalans. Hi manté contactes estrets a partir del 1976. Cada any la manifestació emblemàtica del 8 de març servirà per fer explícit el sentiment de pertinença a una classe, la de les dones, històricament oprimida i per organitzar actes i esdeveniments per transformar la situació. Així, Marçal dedica el primer article que escriu a la revista *Lluita*, òrgan central del PSAN, a la manifestació de les dones: «Dia 8 de març. Jornada de mobilització popular per l'alliberament de la dona» (març de 1977) i serà una constant en la resta d'articles que publica en aquesta revista fins a final del 1979. Un dels més emblemàtics és justament el titulat «Vuit de març!!», que enceta la secció «Des d'uns ulls de dona». És un dels articles més literaris, més poètics, en què recorda cadascuna de les lluites històriques des d'aquell primer 8 de març de 1908 en què els dones van «morir cremades per defensar el seu lloc de

---

11. Marçal, Maria-Mercè. «Feminisme i alliberament nacional», *Canigó*, núm. 539 (4.2.1978), pàg. 14.

12. Olivares, Maria; Masó, Carme; Duran, Eulàlia; Gusi, Tona; Marçal, Maria-Mercè, i Sentís, Sonsoles. «Feminisme i alliberament nacional», *Secció 8. Dona i Política. A: II Jornades Catalanes de la Dona*. Barcelona: Impremta Ratlles, 1983, pàg. 99-101.

treball», per enumerar, després, «Des de Joana d'Arc a Olympe de Gouges, de Flora Tristan a Isadora Duncan, milers i milers de dones que ningú no coneix ni ningú no recorda, ens fan arribar un llegat de resistència», relació que serveix per plantejar la lluita present i futura:

Amb la nostra derrota col·lectiva a l'esquena, avancem a poc a poc però sense aturall. D'aquell vell farcell en traiem la ràbia per tirar a terra la muralla, el petit orgull de saber que no hem estat del tot vençudes. Del nostre descobriment, d'adonar-nos que som una nació oprimida, ens ve la força per lluitar i per avançar.

Arribem de tot arreu i ens congreguem a cada plaça. Amb les eines de la nostra opressió. Amb les eines del nostre alliberament.

NO SEREM MAI EL "MATÍS" DE LA HISTÒRIA.
Som l'ALTRA CARA DE LA HISTÒRIA, silenciada curiosament pels escrivans oficials.

Com cada data del VUIT DE MARÇ que hem hagut de rescatar de l'oblit i que ens recorda que només NOSALTRES som protagonistes d'aquesta llarga marxa cap a la nostra llibertat.¹³

Aquest text, homònim del poema «Vuit de març», publicat a *Dones en Lluita* (juny de 1978) i inclòs al llibre *Bruixa de dol* (maig de 1979), es va estampar i distribuir com a pamflet aquell 8 de març del 1979, en una de les

---

13. Marçal, Maria-Mercè. «El vuit de març», *Lluita*, núm. 1, segona època (15.3-15.4.1979), pàg. 9.

mostres evidents de la centralitat que Marçal exercia dins el moviment feminista.¹⁴

Marçal havia fet l'opció de la doble militància: dins i fora de les organitzacions polítiques. Una posició basada en la intenció clara de transformar, des de dins, les estructures de poder i la representació en la societat. Havent assumit que l'alliberament de les dones no vindria per la revolució masculina, era conscient que calia situar-se en terreny enemic: ser una «infiltrada».¹⁵ Així, mentre en els seus articles a *Lluita* dona notícies de la discriminació que les dones patien en els pactes de la Transició («L'amnistia, una altra discriminació contra la dona») o informa de la Primera Trobada Internacional de les Dones a la Universitat de Vincennes, a París, a què havia assistit («En tots els països les dones lluiten») i manté estrets contactes amb la Coordinadora Feminista de Barcelona o participa en la creació de la Coordinadora Feminista del Baix Llobregat el juliol de 1978, al mateix temps, dins del partit, potencia la creació del Front de les Dones i participa activament en la redacció del text

---

14. Marçal, Maria-Mercè. «Un cant a la dona, un cant a la vida», *Dones en Lluita. Butlletí mensual de la Coordinadora de Dones de Barcelona*, núm. 5 (juliol de 1978), pàg. 1. Conca, Maria. «Tres voltes rebel. El compromís nacional, de classe i feminista de Maria-Mercè Marçal (PSAN 1976-1980)». A: *III Jornades Marçalianes. Ja no sé pas on són els meus confins*. Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2012, pàg. 38.

15. Marçal escriu: «Voldria evadir-me del món absurd, agressiu, on fan el joc els homes i on jo també he de fer el joc de dona que vol jugar a jocs masculins —soc però una infiltrada» (Carta a Fina Llorca, juliol de 1978). Julià, Lluisa. «La revolta vegetal (1976-1979)». A: *Maria-Mercè Marçal. Una vida*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, pàg. 170.

que el sustenta, *La lluita per l'alliberament de la dona*, que defensa en el Primer Congrés del PSAN (València, 1 i 2 d'abril de 1978, i Barcelona, 8 i 9 d'abril de 1978) i on mostra la seva capacitat d'argumentació i d'oratória. Cal recordar l'assistència en aquest congrés de representants d'altres organitzacions d'esquerra d'alliberament nacional tant de l'Estat com d'Europa. UPG i AN-PG s'hi van adherir.

Poc abans de la celebració d'aquest congrés, Marçal ja posa de manifest la seva postura dins del partit en una taula rodona organitzada per la revista *Canigó* que aplega diversos representants dels partits d'esquerra. A més de Marçal, única dona que hi participa, juntament amb Jordi Moners per al PSAN, es reuneixen Jordi Gil d'Esquerra Nacional, Jordi Castellanos del PSAN-P, Ricard Salvadiego i Josep M. López-Llaví del Moviment d'Unificació Marxista (MUM) i Joaquim Triadú del Front Nacional de Catalunya (FNC). Les distintes postures posen en relleu les estratègies diverses davant la Constitució espanyola i el seu rang superior a l'Estatut, que li permetria tombar qualsevol iniciativa, com ara la creació dels PPCC entre d'altres. En aquest context, Marçal opta per fer una declaració plenament feminista:

Vaig a parlar no sols com a militant del PSAN sinó com a militant del moviment de dones. Les dones hem estat oblidades al llarg de tot aquest procés polític iniciat rere la mort del dictador. Vam ser oblidades al decret llei d'amnistia, al Pacte de la Moncloa, etc., i ara a la Constitució. Per exemple, la ne-

gació del dret de l'avortament, a la plena ocupació, etc. Una manera de lluitar-hi en contra és recollir totes les reivindicacions del poble que la Constitució no recull. Sempre serà això més efectiu que lluitar contra la Constitució en abstracte.¹⁶

Hi reuneix les principals reivindicacions que contenen els seus articles a *Lluita* i que són històricament analitzats i àmpliament argumentats i debatuts en el text *La lluita per l'alliberament de la dona* presentat al Congrés, de més de 50 pàgines, en què es planteja la «revolució dins de la revolució».¹⁷ Al mateix temps, Marçal desenvolupa diverses accions i trobades en el Front de Dones del PSAN. El grup va ser especialment actiu en terres valencianes, com recorda en el seu article Maria Conca o Adela Costa, que remarca el fet complicat que suposava ser feminista i nacionalista alhora: era trobar-se en terreny desert, en «terra de ningú».¹⁸

---

16. Taula rodona «La difícil unitat de l'esquerra», *Canigó*, núm. 543 (4.3.1978), pàg. 21.

17. *La lluita per l'alliberament de la dona. Materials de treball del 1r. Congrés del PSAN*. València: Gràfiques Sollana, abril 1978. Ha estat analitzat per Maria Conca a «Tres voltes rebel. El compromís nacional, de classe i feminista de Maria-Mercè Marçal (PSAN 1976-1980)». A: *III Jornades Marçalianes. Ja no sé pas on són els meus confins*. Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2012, pàg. 30-42. I també per Lluïsa Julià a «La revolta vegetal (1976-1979)». A: *Maria-Mercè Marçal. Una vida*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, pàg. 160-180.

18. Entrevista a Adela Costa (estiu de 2014) i «Adela Costa. Amistat i feminisme». A: Climent, Laia. *Maria-Mercè Marçal, veus entre onades*. Paterna: Tres i Quatre, pàg. 82. Vegeu també Costa, Adela. «Maria-Mercè Marçal: la germana, l'amiga, els tres crits de rebel·lia». A:

En un altre article encara —«Reflexions entorn de la doble militància (1)»¹⁹ Marçal agraiïa els plantejaments del feminisme més radical que no havia volgut entrar en el cos a cos dins dels partits per haver-la forçat a plantejar-se els problemes que portaven al «moll de l'os» de l'opressió de les dones (família, sexualitat i economia), i els reconeixia el seu deute en aquesta «agonia, sovint mutiladora, de lluita alhora contra l'enemic de fora i el de dins» tot citant la teòrica socialista Sheila Rowbotham. El següent article publicat a *Lluita* —«La doble militància (i 2)»²⁰ coincideix amb «Diada 79: O agromar de dúas dinámicas»,²¹ la primera crònica que li publica *A Nosa Terra*, sobre l'11 de Setembre.

D'altra banda, en la mateixa pàgina de *Lluita* on apareix el seu article s'informa sobre la manifestació a Santiago de Compostel·la en ocasió del Dia de la Pàtria Gallega —«Galicia Ceibe, poder Popular!»—, en què, com sabem per la investigació d'Helena González i mostren, a més a més, les fotografies, Marçal va participar, es va posar en contacte amb Margarita Ledo i va prendre el compromís de fer de corresponsal; una forma més «pra

---

III Jornades Marçalianes. Ja no sé pas on són els meus confins. Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2012, pàg. 83-90.

19. Marçal, Maria-Mercè. «Reflexions entorn de la doble militància (1)», *Lluita*, núm. 3, segona època (15.6.1979), pàg. 7.
20. Marçal, Maria-Mercè. «La doble militància (i 2)», *Lluita*, núm. 5, segona època (15.9.1979), pàg. 6.
21. Marçal, Maria-Mercè. «Diada 79: O agromar de dúas dinámicas», *A Nosa Terra*, núm. 73, (14-20.9.1979), pàg.15.

amosar a nosa firme desición de afondar e afortalar as nosas relacións e, de maneira específica, as relacións de todos nós co BLOQUE NACIONAL POPULAR GALEGO (UPG-AN-PG)».²²

Temes i posicions de les cròniques perdudes

En el compromís amb *A Nosa Terra*, Marçal continua en l'estratègia de la doble militància en un moment especialment dur que mostra fins a quin extrem l'escriptora era dona de conviccions, que creia en la defensa dels PPCC, com va demostrar al llarg de tota la seva vida. Un compromís que l'havia duta a contactar, l'estiu de 1978, amb Su Populu Sardu, en un viatge a Sardenya, o a participar en una conferència a la Udako Euskal Unibertsitatea, a Vitòria, amb Maria Conca, així com a encapçalar la circumscripció de Lleida en les eleccions general de l'Estat el març de 1979, com ja he comentat, en què es va constatar, justament, la debilitat de les forces independentistes d'esquerra i la seva fragmentació. Val a dir que el cop rebut per l'independentisme dels PPCC havia estat molt sever. Així ho reconeixia l'articulista de *Lluita*, no solament per la no representació al Parlament de l'Estat del BEAN, única coalició que s'hi presentava als PPCC, sinó perquè, en contrast, els nacionalistes de la resta de l'Estat:

---

22. Sense signar. «Galicia Ceibe, poder Popular!», *Lluita*, núm. 5, segona època (15.9.1979), pàg. 6.

(5 parlamentaris a Euzkadi entre EiA i HASI, 5 per al PSA, 1 per al PCU i als percentatges dels nacionalistes a Galizia on, tot i anant-hi dividits en dos grups, cada un va treure un 4%). Així, aquests resultats inesperats han portat de la nit al dia als PPCC la penosa sorpresa de descobrir-se a la cua del nacionalisme radical a l'Estat espanyol. Aquest fet ens aboca obligatòriament a la reflexió.²³

Les 26 cròniques s'emmarquen en aquest clima, tot i que sectors del PSAN, en què s'inscriu Marçal, intenten recuperar el pols polític amb la creació de NE, que es va presentar a les primeres eleccions al Parlament de Catalunya celebrades el 20 de març de 1980, amb Jordi Carbonell, Magda Oranich i Josep M. Espinàs encapçalant la llista de candidats. Marçal anava al número 15 per a Lleida, tancant la llista i, per tant, sense intenció d'entrar ja a l'arena política.

Però les cròniques de Marçal són un document polític de primer ordre tant pel moment de la Transició que descriuen, amb l'epicentre en el referèndum de l'Estatut d'autonomia (25 d'octubre de 1979) i, sobretot, les eleccions al Parlament de Catalunya (20 de març de 1980), com per la descripció de les aliances, subterfugis, moviments de les distintes forces polítiques fins a quedar ben definides en dues postures contraposades: la dels reformistes amb la dictadura davant els qui buscaven la ruptura amb el règim. La posició que

---

23. Ferrer, Lluís A. «L'independentisme d'alliberament al Principat», *Lluita*, núm. 2, segona època (15.4.1979), pàg. 15.

representa Marçal és clara, és crítica amb un estatut que no permet el dret d'autodeterminació; però com postulaven en els mítings de NE «es pot ser radical però no marginal»: apostaven per entrar en la política democràtica.²⁴

Les cròniques centrals (núm. 10-18) estan dedicades a la perspectiva electoral al Parlament de Catalunya, a la campanya electoral i els seus resultats. L'èxit inesperat de Pujol i les aliances parlamentàries, que compten sempre amb Esquerra Republicana, hi són àmpliament criticades, així com la posició de força del PSUC dins del Parlament i els nous plantejaments que s'ha de fer l'esquerra extraparlamentària, a partir d'aquell moment:²⁵ la necessitat d'eixamplar la base de les forces independentistes i la preocupació pels personalismes que no permeten anar plegats i avançar (fent referència explícita a Lluís M. Xirinacs). En aquest sentit, Marçal es posiciona clarament contra la jerarquia; d'aquí que es trobés molt més còmoda en el moviment de Nacionalistes d'Esquerra.

D'altra banda, les cròniques ofereixen diversos prismes o nivells de relat: les relacions entre les forces catalanes; la situació política del País Valencià i de les Illes pel que fa als respectius estatuts, així com els atacs constants a la llengua del búnquer barraqueta al País Valencià, i l'actitud ambigua del socialista Josep-Lluís Albinyana,

---

24. Entrevista personal a Francesc Codina de l'any 2015.

25. Marçal, Maria-Mercè. «A esquerra de liberación nacional na encrucillada», *A Nosa Terra*, núm. 116 (25-31.7.1980), pàg. 23.

president del Consell Preautonòmic, o les maniobres del Partido Socialista Aragonés per presentar una candidatura unitària encapçalada per Federico Jiménez Losantos amb l'objectiu de dividir en dos les cultures: la dels autòctons i la dels emigrants.²⁶ També les relacions entre la Generalitat «sucursalista» de Pujol i el govern de Suárez en les darreres cròniques.

Dos altres aspectes s'hi descriuen amb deteniment: la celebració de l'11 de Setembre al Fossar de les Moreres amb les distintes formacions que convoquen i lideren la convocatòria (i les càrregues policials consegüents) en contrast amb l'ofrena dels partits parlamentaris —«Da Diada ao primeiro debate no Parlament»²⁷, festiva i gens reivindicativa, així com les acusacions i empresonament de militants independentistes pel cas Bultó i Viola en la darrera crònica: «Chega Melià, arrecia a represión».²⁸ Marçal va donar suport sempre a les posicions independentistes, a desgrat de les desavinences que van dur a la divisió del PSAN. Això és evident tant a les cròniques com en altres accions per recollir fons per als patriotes empresonats arran del cas Bultó o la seva participació en l'antologia poètica *A vosaltres que estimeu*

---

26. Marçal, Maria-Mercè. «Sobre o Valencià», *A Nosa Terra*, núm. 84 (29.11-6.12.1979), pàg.13.

27. Marçal, Maria-Mercè. «Da Diada ao primeiro debate no Parlament», *A Nosa Terra*, núm. 125 (26.9-2.10.1980), pàg.13.

28. Marçal, Maria-Mercè. «Chega Melià, arrecia a represión», *A Nosa Terra*, núm. 129 (24-30.10.1980), pàg.13.

la llibertat. (Poemes per als nostres patriotes) amb el poema «Cançó del mal timoner».²⁹

També cal destacar les referències a l'ensenyament i a la llengua (del govern de Pujol sols en destaca la figura del conseller Max Cahner, defensor dels PPCC i iniciador del Club Ramon Muntaner), així com la creació de la Direcció General de Política Lingüística en la crònica «València contra Pujol».³⁰

La referència a la situació de les dones i al col·lectiu gai i lèsbic apareix en tres ocasions. En primer lloc, com un breu de l'actualitat política catalana al final de l'article «Estatuto: Nen entusiasma, nen moviliza» per anotar les manifestacions convocades per la Coordinadora Feminista sobre el cas de les 11 dones de Bilbao processades per haver avortat, i l'endarreriment que suposava la Constitució aprovada el 1979 respecte a la del 1932, en què es legalitzava l'avortament.³¹ També hi ocupa un espai destacat la campanya de planificació familiar «Cap embaràs no desitjat», duta a terme per la Conselleria de Sanitat, dirigida per Ramon Espasa (PSUC), que el president Tarradellas va voler aturar, però que al final es va

---

29. *A vosaltres que estimeu la llibertat (Poemes per als nostres patriotes)*. Barcelona: Comitès de Solidaritat amb els Patriotes Catalans, 1981.

30. Marçal, Maria-Mercè. «València contra Pujol», *ANosa Terra*, núm. 106 (16-22.5.1980), pàg.13.

31. Marçal, Maria-Mercè. «Estatuto: Nen entusiasma, nen moviliza», *A Nosa Terra*, núm. 79 (26.10-1.11.1979), pàg.13.

poder realitzar.³² Finalment, es refereix a la celebració del Dia de l'Orgull Gai convocat pel Front d'Alliberament Gai de Catalunya i el Col·lectiu de Lesbianes, col·lectius que estaven representats dins de NE, en un article miscel·lànic sense títol.³³

En conjunt, la lectura de les cròniques marçalianes ofereix una visió àmplia, detallada i des de dins de la política catalana dels PPCC i de l'Estat espanyol entre setembre del 1979 i novembre de 1980. Són cròniques ben elaborades, a mesura que avancen es fa referència als temes tractats anteriorment, que es reprenen i desenvolupen. Solen tractar dos grans temes, amb una entrada que els presenta, tot i que en alguns casos poden funcionar més com a breus de diari. Permeten al lector conèixer perfectament l'actualitat del moment. Les referències a Galícia són pràcticament inexistentes. Tenint en compte que *A Nosa Terra* tenia molt bona distribució a Catalunya potser també pretenia atendre molts dels lectors gal·lecs que hi vivien. S'ha considerat que és possible que Marçal dictés les cròniques per telèfon; un fet que no es

---

32. Marçal, Maria-Mercè. «A constitución do Parlament», *A Nosa Terra*, núm. 101 (11-17.4.1980), pàg.13. Es van repartir pòsters, díptics i guies d'informació. Davant l'actitud de Tarradellas les feministes van reclamar posar la informació contraceptiva a l'abast i la campanya es va reprendre. Fajula Colom, Sara. «Campanya de Planificació familiar de l'any 1980». A: *Centres de planificació familiar a Barcelona (1977-1983)*. Tesi doctoral: UAB, 2018, pàg. 99-110. [Accés: 27 de desembre de 2018; <https://www.tesisenred.net/bitstream/handle/10803/460662/sfc1de1.pdf?sequence=1&isAllowed=>]

33. Marçal, Maria-Mercè. [Sense títol], *A Nosa Terra*, núm. 113 (4-10.7.1980), pàg.13.

pot afirmar ni desmentir de moment, però que en qualsevol cas no implica improvisació. Marçal les havia de tenir escrites prèviament, si més no, la majoria, abans de llegir-les per telèfon. També és curiós de remarcar que companys del partit en aquells moments, com Francesc Codina o Maria Conca, en desconeixien l'existència; no, en canvi, la relació de Xavier Romeu, company de partit, amb *A Nosa Terra*.³⁴ També és important recordar que Marçal estava embarassada mentre escrivia gran part de les cròniques, un embaràs que incomodava molts dels dirigents del partit. Marçal sols deixa la corresponsalia davant l'imminent naixement de la seva filla, coincidint, també, amb el final dels seus articles a *Lluita* a causa de la divisió del partit.

La seva capacitat d'anàlisi i valoració dels esdeveniments que coneix i viu en primera línia els dona vivacitat i credibilitat, alhora. Les *cròniques perdudes* formen el conjunt d'escrits polítics més extens de Marçal. Són textos que permeten conèixer els temes candents de la política catalana en un moment crucial en què es bastien les bases polítiques de la política que ha regit Catalunya —i la resta de Països Catalans— i les seves relacions amb l'Estat durant dècades. Els lligams amb l'actualitat política dels últims anys són evidents.

---

34. Xavier Romeu ja col·laborava amb Marçal a *A Nosa Terra* i la va substituir en la corresponsalia al setmanari gallec. Vegeu Maria Conca i Josep Guia, *A frec del seu nom. Vida, obra i lluita de Xavier Romeu*. Lleida: El Jonc, 2018.

Referències bibliogràfiques

A vosaltres que estimeu la llibertat (Poemes per als nostres patriotes). Barcelona: Comitès de Solidaritat amb els Patriotes Catalans, 1981.

Codina i Valls, Francesc. «Maria-Mercè Marçal i la renovació del discurs polític. Del PSAN a Nacionalistes d'Esquerra (1979-1984)». A: *III Jornades Marçalianes. Ja no sé pas on són els meus confins*, Heura (ed.) Marçal (ed.) i Lluïsa Julià (ed.). Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2012, pàg. 49-82.

Conca, Maria. «Tres voltes rebel. El compromís nacional, de classe i feminista de Maria-Mercè Marçal (PSAN 1976-1980)». A: *III Jornades Marçalianes. Ja no sé pas on són els meus confins*, Heura Marçal (ed.) i Lluïsa Julià (ed.). Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2012, pàg. 23-47.

Conca, Maria, i Guia, Josep. *A frec del seu nom. Vida, obra i lluita de Xavier Romeu*. Lleida: El Jonc, 2018.

Costa, Adela. «Adela Costa. Amistat i feminisme». A: Climent, Laia. *Maria-Mercè Marçal, veus entre onades*. Paterna: Tres i Quatre, 2013, pàg. 81-88.

Costa, Adela. «Maria-Mercè Marçal: la germana, l'amiga, els tres crits de rebel·lia». A: *III Jornades Marçalianes. Ja no sé pas on són els meus confins*, Heura Marçal (ed.) i Llu-

isa Julià (ed.). Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2012, pàg. 83-90.

Fajula Colom, Sara. «Campanya de planificació familiar de l'any 1980». A: *Centres de planificació familiar a Barcelona (1977-1983)*. Tesi doctoral: UAB, 2018, pàg. 99-110. [<https://www.tesisenred.net/bitstream/handle/10803/460662/sfc1de1.pdf?sequence=1&isAllowed=>]

Ferrer, Lluís A. «L'independentisme d'alliberament al Principat», *Lluita*, núm. 2, segona època (15.4.1979), pàg. 15.

Julià, Lluïsa. *Maria-Mercè Marçal. Una vida*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, 2017.

Marçal, Maria-Mercè. «Feminisme i alliberament nacional», *Canigó*, núm. 539 (4.2.1978), pàg. 14.

Taula rodona, «La difícil unitat de l'esquerra», *Canigó*, núm. 543 (4.3.1978), pàg. 21.

Marçal, Maria-Mercè. «Un cant a la dona, un cant a la vida», *Dones en Lluita. Butlletí mensual de la Coordinadora de Dones de Barcelona*, núm. 5 (juliol 1978), pàg. 1.

Marçal, Maria-Mercè. «El vuit de març», *Lluita*, núm. 1, segona època (15.3-15.4.1979), pàg. 9.

Marçal, Maria-Mercè. «Reflexions entorn de la doble militància (1)», *Lluita*, núm. 3, segona època (15.6.1979), pàg. 7.

Marçal, Maria-Mercè. «La doble militància (i 2)», *Lluita*, núm. 5, segona època (15.9.1979), pàg. 6.

Marçal, Maria-Mercè. «Diada 79: O agromar de dúas dinámicas», *A Nosa Terra*, núm. 73, (14-20.9.1979), pàg.15.

Marçal, Maria-Mercè. «Estatuto: Nen entusiasmo, nen movíliza», *A Nosa Terra*, núm. 79 (26.10-1.11.1979), pàg.13.

Marçal, Maria-Mercè. «Sobre o Valencià», *A Nosa Terra*, núm. 84 (29.11-6.12.1979), pàg.13.

Marçal, Maria-Mercè. «A constitución do Parlament», *A Nosa Terra*, núm. 101 (11-17.4.1980), pàg. 13.

Marçal, Maria-Mercè. «Valencia contra Pujol», *A Nosa Terra*, núm. 106 (16-22.5.1980), pàg.13.

Marçal, Maria-Mercè. [Sense títol], *A Nosa Terra*, núm. 113 (4-10.7.1980), pàg.13.

Marçal, Maria-Mercè. «A esquerda de liberación nacional na encrucillada», *A Nosa Terra*, núm. 116 (25-31.7.1980), pàg.13.

Marçal, Maria-Mercè. «Da Diada ao primeiro debate no Parlament», *A Nosa Terra*, núm. 125 (26.9-2.10.1980), pàg.13.

Marçal, Maria-Mercè. «Chega Melià, arrecia a repressión», *A Nosa Terra*, núm. 129 (24-30.10.1980), pàg.13.

Olivares, Maria; Masó, Carme; Duran, Eulàlia; Gusi, Tona; Marçal, Maria-Mercè, i Sentís, Sonsoles. «Feminisme i alliberament nacional», *Secció 8. Dona i Política. A: II Jornades Catalanes de la Dona*. Barcelona: Impremta Ratlles, 1983, pàg. 99-101.

Poblet, Francesc. «Nacionalistes d'esquerra (1979-1984)». A: *Nacionalistes d'Esquerra (1979-1984)*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2004, pàg. 9-18, i llistes electorals, pàg. 87-88. <https://irla.cat/wp-content/uploads/2015/10/histo-nacionalistes.pdf>.

Sense signar. *La lluita per l'alliberament de la dona. Materials de treball del 1r. Congrés del PSAN*. València: Gràfiques Sollana, abril de 1978.

Sense signar. «Galicia Ceibe, poder Popular!», *Lluita*, núm. 5, segona època (15.9.1979), pàg. 6.

Maria-Mercè Marçal, dins i fora. Les cròniques perdudes d'*A Nosa Terra* (1979-1980)¹

Helena González Fernández
ADHUC, Universitat de Barcelona

Fa molt de temps Fina Birulés em va dir: «Marçal havia tingut contactes polítics a Galícia». Llavors es coneixia la profunda petjada de Rosalía de Castro en Marçal, «pel reconeixement general que havia obtingut i la capacitat de generar tradició».² S'havia pogut resseguir la seva intervenció al I Encontro das Poetas Peninsulares e das Illas que Feministas Independentes de Galicia (FIGA) van organitzar a Vigo el 1996; de fet, d'aquesta intervenció en tenim la crònica a *Festa da Palabra Silenciada*³ i el testimoni de

-
1. Aquest capítol és un resultat de recerca del projecte finançat TRANSFUGAS (FEM2017-83974-P MINECO/AEI/FEDER, UE) i del 2021 SGR 01097.
  2. Julià, Lluïsa. «Narrar la propia realitat, històrica i present», *Literatures*, núm. 6; González Fernández, Helena. «M.M.M. s'emmiralla en Rosalía», *Urc*, núm. 22, 2007 pàg. 56-62; Font i Espriu, Marta. «Rosalía, mar de fons, a Espriu i Marçal». A: *Rosalía de Castro no século XXI. Unha nova ollada*, Rosario Álvarez *et al.* (ed.). Santiago de Compostel·la: Consello da Cultura Galega, 2014, pàg. 974-991.
  3. Abelló, Montserrat. «Sobre poesia catalana de mulleres», *Festa da Palabra Silenciada*, núm. 13, 1997, pàg. 58-63; Marçal, Maria-Mercè. «Solstici» i «No vull restar on els meus dolors foren», *ibid.*, pàg. 130-131. La revista íntegra i l'índex documentat són disponibles a l'hemeroteca digital *A Saia. Publicacions periòdiques feministes e LGBTIQ+*, del Consello da Cultura Galega / ADHUC, Universitat de Barcelona.

l'escriptora en el seu epistolari amb Jean-Paul Goujon, a qui explicava en quines condicions abordava aquest viatge.⁴

M'hi vaig aplicar per trobar resposta al repte de Birulés, sense èxit, però el desembre de 2016, quan ja ho havia donat per impossible, la presentació del darrer poemari publicat en vida per Xohana Torres va obrir un camí inesperat. La meua intervenció a la llibreria Andel de Vigo començava posant en relació la poètica de X. Torres amb Clarice Lispector i Maria-Mercè Marçal, proposant ponts de lectura entre grandíssimes escriptores. Assegut entre el públic hi havia el periodista i escriptor Afonso Eiré, *Pucheiro*, i en el torn del públic va dir: «Maria-Mercè Marçal foi correspondente de *A Nosa Terra*». Ell feia part del consell de redacció del setmanari *A Nosa Terra* (*ANT*) des de la seva creació i la seva memòria era, doncs, precisa. Per fi, la pregunta de Fina Birulés tenia una resposta, inesperada. Només calia estirar el fil.

Ens hi vam posar amb Lluïsa Julià, que llavors corregia proves de la seva biografia de Marçal, de manera que, afortunadament, va ser a temps d'esmentar-hi, amb les primeres dades, aquesta activitat periodística.⁵ En la cerca van ser particularment valuoses les dades de Margarita Ledo i Afonso Eiré, que havien dirigit *ANT*, i de Xan Carballa, fotògraf i responsable de l'arxiu gràfic del setmanari. Més endavant, ja amb els textos localitzats, es

---

4. Marçal, Maria-Mercè. *El senyal de la pèrdua. Escrits inèdits dels últims anys*. Barcelona: Empúries, 2014, pàg. 121-123; 126.

5. Julià, Lluïsa. *Maria-Mercè Marçal. Una vida*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, 2004, pàg. 207.

va fer evident que, per confegir un marc fructífer, calien diverses mirades, i les VII Jornades Marçalianes ens van donar una bona oportunitat per fer-ho: Lluïsa Julià va contextualitzar els textos des de la biografia de Marçal, David Fernàndez va llegir el moment polític i jo havia d'endreçar el marc gallec.

S'ha de tenir en compte que bona part de la documentació de l'anomenada *Transició* a Galícia no està disponible en arxius consultables o s'ha perdut. Així doncs, caldrà tornar a fer més endavant una nova revisió de dades i documents disponibles per tal de descriure, amb detall, l'activitat política d'aquest període prenent en consideració les xarxes que el relat de la història, ara en revisió, no ha tingut en compte: organitzacions independentistes, organitzacions feministes, d'alliberament i identitat sexual o ecopacifistes.

Cròniques perdudes

La informació d'Eiré obria molts interrogants. Com va arribar Marçal a ser corresponsal d'*ANT*? Qui la coneixia i, llavors, la va posar en contacte amb el setmanari independentista? En quin moment exacte hi va col·laborar? Quants textos hi va escriure? Quin n'era el contingut? Quin era el moment polític a Galícia i a Catalunya en què una militant independentista i feminista, no pas una periodista, va escriure aquestes col·laboracions? Moltes preguntes i una constatació: les cròniques polítiques de Mar-

çal eren conseqüència de les relacions entre la Unión do Povo Galego (UPG) i el Partit Socialista d'Alliberament Nacional provisional (PSAN-p), que es van establir en la clandestinitat, des de l'oposició a la dictadura de Franco.

Entre el 14 de setembre de 1979 i el 7 de novembre de 1980, és a dir, entre la històrica diada nacional de Catalunya i el naixement de la seva filla Heura, Marçal va publicar vint-i-sis cròniques en gallec, sovint amb periodicitat quinzenal. Es tracta d'una intensa crònica de l'actualitat política dels Països Catalans, temàticament molt coherent, escrita des de la posició d'una activista implicada i clarament posicionada. Els textos es van traduir a la redacció d'*ANT*; probablement ho va fer Xosé Manuel González.⁶ Però, on són els originals en català? No apareixen pas entre els papers de l'escriptora; *ANT* no conserva arxiu d'aquells anys; i, a més a més, Afonso Eiré indica que probablement els textos van ser dictats per telèfon, com era costum en aquell moment, per la qual cosa els originals només els podia conservar l'autora.⁷

Es tracta, doncs, de cròniques perdudes, perquè no n'hem tingut notícia fins fa poc; i són encara cròniques perdudes perquè, de moment, només en tenim la traducció.

---

6. Julià, Lluïsa. *Maria-Mercè Marçal. Una vida, op. cit.*, pàg. 206-207.

7. Eiré ho va afirmar en les converses telefòniques que va tenir amb Lluïsa Julià el 2017 i amb mi, el novembre de 2018. En aquesta darrera conversa comentava, a tall d'exemple, que els *correspondents* de Galícia feien arribar els seus textos mitjançant els conductors d'autobusos i que el dictat d'articles era una pràctica habitual en aquell període.

«Units en la lluita per la independència»

Les relacions entre UPG i PSAN-p són el resultat de les aliances entre partits independentistes i socialistes de les nacions històriques de l'Estat espanyol contra la dictadura. Aquests partits, en paral·lel, van promoure xarxes internacionals que els posaven en relació amb altres partits independentistes d'Europa.⁸

No meio da oposiçom clandestina à ditadura em que a atuação política do nacionalismo se inscrevia, a UPG estabeleceu um plano de relações e alianças com outras formaçoms presuntamente afins, tanto de dentro como de fora do Estado Espanhol. Essas relações fôron especialmente fluídas com a ETA e o PSAN (p) (Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans, rama provisional), estendendo-se logo ao Sinn Féin irlandés, ao Irish Republican Movement (plataforma a englobar o Sinn Féin e mais o IRA) e à UDB (Unvaniez Dmokratel Breiz/Union Démocratique Bretonne) bretoa, organiztaçoms com as que assinou em 1974 a *Carta de Brest*.⁹

---

8. Els textos en gallec d'aquest capítol es transcriuen sense correccions, excepte lapsus evidents, per explicitar l'elecció de norma ortogràfica de cada autor/a, ja que, sovint, acompanya una posició ideològica envers el model de nació. Es mantenen també les variants i vacil·lacions ortogràfiques i morfològiques característiques d'aquest moment històric.

9. Velasco Souto, Carlos F. (2012). *Franquismo serôdio e Transiçom democrática na Galiza (1960-1981). Para umba interpretaçom políticamente incorreta do nosso passado recente*. Brión: Laiomento, 2012.

Aquests contactes internacionals es poden resseguir en el llibre profusament documentat de Luis Gonçalves Blanco (*Foz*), titulat *A política e a organizaçom exterior da UPG (1964-1986)*.¹⁰ Foz va ser un dels fundadors de la UPG el 25 de juliol de 1964, amb intel·lectuals i activistes com ara Luis Soto, Celso Emilio Ferreiro, Raimundo Patiño, Manuel María, Antón Moreda, Xosé Luís Méndez Ferrín, María Xosé Queizán o Bautista Álvarez, entre d'altres. La nòmina de militants de la primera UPG i del PSAN-p produeix el mateix efecte: semblen el partit hegemònic entre personalitats de l'escriptura i l'art en les seves nacions.¹¹

Foz afirma que el primer contacte Galícia-Catalunya es va establir a París amb Ignasi Fortuny Ribas, dirigent d'Esquerra Catalana dels Treballadors (ECT), i d'aquell contacte se'n va derivar un comunicat conjunt de la UPG i el PSAN-p amb motiu del Primer de Maig de 1974. El comunicat es va distribuir en gallec i català i acabava amb una crida a la lluita per part de les classes populars

---

10. Per documentar aquest període s'ha consultat la col·lecció *ANT* dipositada a la Fundació Penzol. *ANT* està disponible a l'hemeroteca digital del Consello da Cultura Galega. També s'han consultat les carpetes amb documentació de la UPG custodiades a l'arxiu de la Fundació Penzol amb les referències CA-0213/005, CA-0209/006 i RG-223/7 Galícia Emigrante. Al catàleg en línia apareix la descripció del contingut. Els butlletins *Galícia Emigrante* i *Terra e Tempo* es poden consultar al portal web de la UPG.

11. Buch i Ros, Roger. *El Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans (PSAN) (1968-1980). Evolució política i anàlisi interna d'un partit revolucionari i independentista*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, 2010, pàg. 109.

de Galícia, els Països Catalans, Euskadi i Canàries contra l'opressió nacional i el colonialisme: «Traballadores e nações opremidas de todo o mundo, unámonos!». ¹² El comunicat es va difondre enmig de l'eufòria provocada per la *Revolução dos Cravos* de 25 d'abril de 1974, un referent fonamental per a la UPG, fins al punt que va establir una part del seu comitè central a Porto, on podien gaudir d'una clandestinitat menys vigilada, salvar militants fitxats per la policia i comptar amb el suport de les organitzacions revolucionàries portugueses. Són moments en què la via militar es considera una forma factible de posar fi a la dictadura franquista i aconseguir l'alliberament nacional; una opció legitimada per l'atemptat contra Luis Carrero Blanco, la revolució portuguesa o les guerres de descolonització d'Àfrica, encara que això provocarà, per exemple, la detenció i mort del dirigent de la UPG Moncho Reboiras i, llavors, un intens debat sobre la via armada.

Des de 1974 la col·laboració entre la UPG i el PSAN-p va ser intensa, sobretot els primers anys, amb trobades a l'Estat espanyol, Portugal i França per consensuar textos i accions. ¹³ El desembre de 1974 la revista *Revolução* del

---

12. *Ibid.*, pàg. 784-786.

13. El 4.1.1975 diversos partits portuguesos organitzen a Porto un *comício/debate* a la clandestinitat sobre lluites d'alliberament a l'Estat espanyol amb, segons el guió de l'acte, «intervención do camarada de ETA, da camarada do PSAN(p) e da camarada da UPG». A la Fundació Penzol, a la carpeta CA-0209/006, es conserva una foto i un fullet amb la reproducció del cartell i un *Cronograma* detallat de l'acte. A: *Lutas de libertação no Estado espanhol. 1º Comício/Debate com a participação de ETA/PSAN(p)/UPG*. [Porto: ESP/LUAR/MOP/MES/PRP, 1974];

Partido Revolucionário do Proletariado (PRP) publica un comunicat conjunt dels militants a París de la UPG, ETA i el PSAN-p per les detencions d'Eva Forest, Antonio Durán, José Antonio Garmendia i José María Arruabarrena, com a sospitosos de l'atemptat contra Carrero Blanco. El 1975 es redacten i distribueixen dues declaracions conjuntes d'ETA, el PSAN-p i la UPG: la primera amb motiu del Primer de Maig i la segona amb motiu de la mort de Franco.¹⁴ Això és només una mostra significativa dels textos i accions comuns acordats per les tres organitzacions que van signar i que es van difondre en diferents idiomes a l'Estat espanyol, Portugal, París, Ginebra o Montevideo.¹⁵

Mera, Manuel. «A Revolución dos Caraveis e a UPG», *Sermos Galiza*, 29.4.2014. No hem pogut documentar els noms. Potser es tractava de Margarita Ledo i una de les germanes Serra? O això es dedueix de la informació de Ledo (*vid. infra*).

14. A la Fundación Penzol, se'n conserven dues versions en gallec, amb títols, començaments i solucions ortogràfiques diferents: *ETA, UPG, PSANP: IIª Declaración. Mesma opresión, unidade na loita!!!*, que comença amb «Franco está a morrer», amb format butlletí en tamany DIN A4, que es guarda a la carpeta RG-223/7 Galicia Emigrante, la qual cosa indica que es tracta d'una versió que va circular per l'emigració, probablement a Suïssa, si seguim el relat de Foz. I la *II Declaración conxunta*, amb el lema *Frente ao poder burgués, PODER NACIONAL-POPULAR*, que s'obre amb «Franco morreu»; aquesta és la versió que es reproduceix a *Terra e Tempo*, núm. 32, 12.1975, pàg. 1. A més a més es conserven a la Fundación Penzol, a la carpeta CA-0209/006, dos fullets amb el mateix text, un en format DIN A5, i un altre en format DIN A4.
15. *Ibid.*, pàg. 792-808. Foz transcriu la segona declaració a partir de *Terra e Tempo*.

En aquell moment la UPG comptava amb branques sindicals, estudiantil i agrària, com es recull a *Lluita* (març de 1975).¹⁶ A més a més, el partit tenia una estructura descentralitzada amb nuclis influents a Galícia, Mèxic, Veneçuela, París, Ginebra i Porto.¹⁷ Així, doncs, la seva xarxa internacional apunta cap a quatre direccions. En primer lloc, cap a ciutats d'Amèrica i Europa on hi havia emigració i exiliats gallecs. En segon lloc, cap a Porto, on, des de la *Revolução dos Cravos*, s'instal·la el comitè central, incloent-hi Margarita Ledo, que es refereix invariablement al període de 1974 a 1976 com a «temps d'exili».¹⁸ Alhora, la proximitat lingüística i la situació postcolonial va afavorir les relacions amb organitzacions revolucionàries de les antigues colònies portugueses i, de fet, es van signar declaracions conjuntes d'ETA, la UPG i el PSAN-p sobre Angola.¹⁹ En tercer lloc, cap a les nacions de la *fnisterrae* atlàntica, amb les quals hi havia lligams culturals i històrics (Bretanya, Irlanda, etc.). I, finalment,

---

16. Velasco Souto, Carlos F. (2012). *Franquismo seródio e Transição democrática na Galiza (1960-1981). Para umba interpretação politicamente incorreta do nosso passado recente*, op. cit.; Gonçalves Blanco, Luís (Foz). *A política e a organização exterior da UPG (1964-1989)*, op. cit., pàg. 785; Beramendi, Justo. *De provincia a nación. Historia do galeguismo político*. Vigo: Xerais, pàg. 1085.

17. Velasco Souto, Carlos F. (2012). *Franquismo seródio e Transição democrática na Galiza (1960-1981). Para umba interpretação politicamente incorreta do nosso passado recente*, op. cit.

18. «Margarita Ledo [entrevista]». *Youtube*, canal *Galiza Ano Cero*, 19.8.2014.

19. «Angola: o poder do pobo», *Galicia emigrante*, núm. 11 (12.1975), pàg. 15.

altres nacions en procés de descolonització, particularment de l'Àfrica, Llatinoamèrica, el Magreb (Algèria) o l'Orient Mitjà (Palestina, Iran). Aquests contactes van forjar un llenguatge comú, amb fórmules com ara *alliberament nacional, independència, colonialitat*», perquè els textos polítics postcoloniais van proveir un corpus teòric transnacional als partits independentistes europeus.²⁰ La traducció de situacions polítiques de l'anomenat *Tercer Món* cap a Europa va portar Robèrt Lafont a encunyar el concepte de *colonialisme interior*.²¹

El 1976 es presentà a la Universitat d'Estiu de Prada la Carta de Brest.²² Aquesta declaració, que recollia els acords de les trobades de l'esquerra independentista radical d'Europa, va ser promoguda inicialment per la UPG, UDB i el Moviment Republicà Irlandès (integrat pel Sinn Féin i l'IRA oficials). Més tard s'hi van sumar, en diferents moments, Herriko Alderdi Sozialista / Partido Socialista del Pueblo Vasco (HAS), Cymru Goch, ECT, Su Populu Sardu i Lutte Occitane. El PSAN-p s'hi va adherir el 1975.²³

---

20. Buch i Ros, Roger. *El Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans (PSAN) (1968-1980). Evolució política i anàlisi interna d'un partit revolucionari i independentista*, op. cit., pàg. 40.

21. Lafont, Robèrt. *La Révolution régionaliste*. París: Galimard, 1967, pàg. 140-183.

22. Hi van intervenir Carles Xohán Díaz per la UPG, Ignasi Fortuny, Carles Castellanos, i Mark «el rubio» per ETA-pm. Sobre aquest acte, veure: Gonçalves Blanco, Luís (Foz). *A política e a organização exterior da UPG (1964-1989)*, op. cit., pàg. 811-812.

23. *Comunicado final da 3ª. Xuntanza da Declaração de Brest*. Bretanya, 20.4.1975.

Dones en l'acció directa

Voldria subratllar que, en aquest moment convuls, a l'esquerra independentista radical hi ha dones amb una presència decidida a l'esfera pública, amb un marcat perfil com a intel·lectuals, activistes o periodistes, que mereixen ser estudiades amb tot detall. A tall d'exemple, per la banda gallega, cal citar tres activistes irrenunciabls de la dècada de 1970. En primer lloc, Margarita Ledo Andión, del comitè central de la UPG, a la qual em referiré després. En segon lloc, Elvira Souto Presedo, secretària general de la UPG des de març de 1977 fins a juliol de 1978, que fins ara continua com a activista política radical.²⁴ I, finalment, María Xosé Queizán, cofundadora de la UPG, com ja s'ha dit, i que, ja fora del partit, va participar en la creació, el 1976, de l'Asociación Galega da Muller (AGM), la primera organització feminista a Galícia.

Per la banda catalana, i pensant en les connexions gallegues, cal esmentar les germanes Eva i Blanca Serra, molt implicades en l'acció política. De fet, Eva Serra va publicar una columna d'opinió sobre l'anomenat cas Badia i Roca, quan es van detenir, torturar i jutjar militants del Front Nacional de Catalunya, acusats de formar part de l'Exèrcit Popular Català, fet que la justícia va posar en relació amb l'assassinat de l'empresari José María Bultó i amb les morts de l'exalcalde de Barcelona Joaquín Viola i

---

24. «A compañeira Elvira Souto, novo Secretario Xeneral do noso Partido», *Terra e Tempo*, 8.1977, pàg. 5. L'ús del masculí era una manera políticament forta de refermar, llavors, el càrrec en l'esquerra radical.

la seva dona. Així, doncs, en aplicació de la llei antiterrorista hi havia deu independentistes que es consideraven presos polítics. Jaume Martínez Vendrell, Lluís Montserrat Sangrà, Maria Teresa Sol Cifuentes i Joan Mateu Martínez van ser els rostres més visibles de la campanya. França va denegar l'extradició del pintor Viusà,²⁵ i la notícia es va destacar amb titular a portada i dues planes interiors a l'*ANT* de 22 de juny de 1979, on es denunciava el silenci del president Tarradellas. Els Comitès de Solidaritat amb els Patriotes Catalans cridaven: «Tarradellas, confident, has venut la nostra gent».²⁶

Cal destacar també la fotoperiodista Anna Turbau, que, amb el cineasta Llorenç Soler, va fer el retrat social de la Galícia de la Transició. Turbau va plasmar la Galícia dels conflictes entre 1975 i 1979 en 9.000 fotografies: les expropiacions salvatges de les autopistes, la lluita dels *comuneiros* per la propietat del bosc, les destrosses ecològiques per un desenvolupament invasiu, els conflictes obrers —a les drassanes Bazán i Ascón, per exemple—, les comunitats gitanes o la vida a la muntanya de l'interior. Tot

---

25. «Xuicio contra patriotas cataláns», *ANT*, núm. 108, 30.5-5.6.1980, pàg. 13.

26. Serra, Eva. «Xuízo español contra a loita do pobo catalán», *ANT*, núm. 67, 22-28.6.1979, pàg. 13. El reportatge, amb fotos, anava signat per M. Prieto. A: Prieto, M. «Affaire anti-nacionalista», *ANT*, núm. 67, 22-28.6.1979, pàg. 12-13. Es va tractar abastament a les col·laboracions de Xavier Romeu: «Reforma-ruptura, polarización que se agudiza», *ANT*, núm. 107, 23-29.5.1980, pàg. 13; «Xuízo contra o independentismo», *ANT*, núm. 111, 20-28.6.1980, pàg. 13. També se'n fa ressó el butlletí de la UPG: «Países Cataláns: complot antinacionalista», *Terra e Tempo*, 4.1979, pàg. 7.

i que ella no era una militant de l'esquerra radical, la seva feina com a fotoreportera la converteix en imprescindible per resseguir el clima de lluita social d'aquell període a Galícia, en el qual les dones tenen un paper destacat.²⁷ Turbau desmenteix el tòpic edènic o poc lluitador de la Galícia del moment —de fet, en el relat independentista gallec i català era Euskadi qui més cridava l'atenció per la violència armada, l'activitat nacionalista i la repressió.

Chegabas a Galicia coa idea de que era un pobo moi bonito, que o é, no que se comía moi ben. Unha serie de tópicos, pero cando comezabas a coñecer a realidade descubrías unha historia completamente diferente. Uns movementos sociais moi importantes: as loitas contra o trazado da autoestrada, polos montes comunais, polos dereitos laborais en Ascón... Cando cheguei, estaba todo por facer e Galicia era unha batalla permanente. Non era, para nada, un pobo pasivo. Era un pobo moi activo que pelexaba polos seus dereitos.²⁸

La tercera figura és Maria-Mercè Marçal, que esdevé una figura ben important ara que coneixem la seva activitat com a cronista política en els anys 1979 i 1980.

---

27. Ledo, Margarita. «Anna Turbau», *ANT*, núm. 68, 28.6-6.7.1979, pàg. 7. Ledo serà la curadora de l'exposició i del catàleg sobre l'obra gallega de Turbau, *A intimidade da imaxe. Anna Turbau. Galicia 1975-1979*, produïts pel Consello da Cultura Galega; l'exposició es va inaugurar a Compostel·la el 19.10.2017.

28. Dopico, Montse. «Anna Turbau: Cando cheguei, Galicia era unha batalla permanente. Non era, para nada, un pobo pasivo». *Praza*, 23.12.2017.

Ara bé, Margarita Ledo Andión, amiga de Turbau i propiciadora de la *xeira galega* de Marçal, és la clau en les connexions Galícia-Catalunya en l'anomenada Transició. Ledo, activista, periodista, escriptora, i després professora universitària i cineasta, es forma a Barcelona com a periodista, on comença a exercir amb Xavier Vinader. Milita de manera activa a la UPG i, com s'ha dit, el 1974 s'instal·la a Porto, on combina tasques docents amb funcions de propaganda per a la UPG amb el nom *Paula*.²⁹ El 1977 funda i dirigeix el setmanari nacionalista *ANT*. Més endavant dissenyarà el característic format quadrat de la revista *Festa da Palabra Silenciada*, dirigida per Queizán i en la qual col·laborarà Marçal. Entre 1983 i 1991 és professora de la Universitat Autònoma de Barcelona i posteriorment entra com a professora a la Universitat de Santiago de Compostel·la amb l'encàrrec de crear la Facultat de Periodisme, sense deixar l'activisme i la creació; una creació que passarà de l'escriptura literària al documental i la ficció fílmica.

Només amb aquestes sis mostres es fa evident que en aquell moment hi havia un grapat de dones fortes de les quals convé guardar memòria per tal d'ubicar-les també com a decidides activistes polítiques i socials. Dones excepcionals, no pas excepcions.

---

29. Gonçalves Blanco, Luís (*Foz*). *A política e a organização exterior da UPG (1964-1989)*, op. cit., pàg. 810.

25 de juliol de 1979

Amb aquestes dones fortes es pot entendre més bé el que va passar el 25 de juliol de 1979. Aquest és el dia en què dues militants polítiques amb perfils força semblants, Ledo i Marçal, es trobaren per primera vegada. El PSAN participava, com era habitual, amb altres representants de l'esquerra radical, en els actes del *Día da Patria Galega* a Compostel·la.

Tradicionalment aquesta diada consta de manifestació, concentració a la plaça de la Quintana i *romaria* popular.³⁰ En el procés de documentació d'aquesta *xei-ra galega* de Marçal, el fotògraf i responsable de l'arxiu d'imatges d'*ANT*, Xan Carballa, va recuperar tres imatges inèdites fetes per ell de la representant del comitè executiu del PSAN.³¹ Hi comparteix capçalera de manifestació amb representants del Frente Sandinista de Liberación Nacional (FSLN), Organització per a l'Alliberament de Palestina (OAP), Movimiento de Izquierda Revolucionaria (MIR) de Xile, MNLB de Bolívia, Herri

---

30. «A festa continuóu entre o entusiasmo, confianza e solidariedade dos presentes ca actuación de Antón e Facundo, e dos cantantes Miro Casabella, do vasco Miquel Laboa, e o catalán Rafael Subirachs que cantaron os himnos das tres nacións co cal deu remate a festa nacional popular no «Día da Patria Galega». A: «Festa-mitin en Santo Domingo», *Terra e Tempo*, núm. 45, 8.1977, pàg. 5.

31. Marçal va fer part del comitè executiu de 1978 del PSAN-p i del de 1980 del PSAN adherit a Nacionalistes d'Esquerra. A: Buch i Ros, Roger. *El Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans (PSAN) (1968-1980). Evolució política i anàlisi interna d'un partit revolucionari i independentista*, op. cit., 2010, pàg. 320.

Batasuna, Independentistes dels Països Catalans (IPC) i Herri Alderdi Sozialista Irautzailea (HASI). A més a més, com es pot comprovar, al reportatge fotogràfic de Pablo Viz i Xurxo Fernández fet a la plaça de la Quintana per a *Terra e Tempo* i *ANT*, el PSAN es va situar a dalt de les escales, davant de la Cruz dos Farrapos, amb una estelada i una pancarta pròpia on diu: «INDEPENDÈNCIA [imatges de l'estelada, la falç i el martell] PSAN».³² Margarita Ledo va publicar a la contraportada d'*ANT* un article llarg amb el relat d'aquell dia, marcat per una altíssima participació popular, on explica que els polítics convidats van obrir l'acte: Josep Guia, del sector leninista del comitè executiu del PSAN; Noel Rivas, delegat sandinista, i Telesforo Monzón, d'Herri Batasuna.³³

La primera conversa entre Ledo i Marçal, dues dones amb perfils semblants —militància independentista, convicció feminista i desig de creació—, va ser a la tradicional *romaría* que segueix l'acte polític. Així ho explica Ledo:

Veü a Compostela co PSAN o Día da Patria. Comemos xuntas na romaría en Bonaval e alí decidimos, as dúas, a súa colaboración en *ANT*.

---

32. Viz, Pablo, i Fernández, Xurxo. «A patria, unha cuestión popular», *ANT*, núm. 72, 27.7-2.8.1979, pàg. 1; 10-11.

33. Ledo, Margarita. «Crónica do 25. Refrendo á soberanía», *ANT*, núm. 72, 27.7-2.8.1979, pàg. 20. L'històric dirigent abertzale T. Monzón va participar sovint en la diada del 25 de juliol. Vid. «Pasamento de Telesforo Monzón», *ANT*, núm. 146, 11-17.3.1981, pàg. 15.

Seguíu a encomenda da crónica política que realizaran antes Juanjo Navarro/Llàtzer Moix³⁴ ou Emilio Prado (asina ba Veiga). A súa visión diferenciouse pola crítica ás alianzas oportunistas e por incluír sempre, no contra-campo, Madrid.³⁵

La proposta no li devia sonar tan estranya a Marçal, que, com ben documenta Julià, ja comptava amb una sección feminista pròpia a *Lluita* des del 8 de març de 1979.³⁶ Aquest va ser el primer contacte entre totes dues.

[Sobre o primeiro contacto] Tíveno en Compostela, primeiro como militante e case en simultáneo como escritora e activista. A coincidencia das diferentes fasquías nela e en min propia chamounos a atención. Por outra banda, ao ter eu coñecido a unha das irmás Serra en Porto, durante o meu exilio (viñera participar no Mitin conxunto ETA—PSAN—UPG), coído que creou un fío invisíbel de complicidade e afecto. Ou que, como estudante de xornalismo nos setenta en Barcelona, o meu contacto fose Carles Castellanos.³⁷

---

34. J.J. Navarro i L. Moix apareixen l'any 1979 com a formants del comitè de redacció d'*ANT* a Barcelona, però les seves col·laboracions es van publicar en la secció «O mundo». A tall d'exemple, van publicar una semblança sobre Agostinho Neto, primer president de l'Angola post-colonial i escriptor. A: Navarro, Juan José, i Moix, Llàtzer. «Angola sen Agostinho», *ANT*, núm. 74, 21-27.9.1979, pàg. 16.

35. Correu electrònic de Margarita Ledo Andión a Helena González Fernández, 7.11.2018.

36. Julià, Lluïsa. *Maria-Mercè Marçal. Una vida, op. cit.*, pàg. 199-200.

37. *Ibid.*

Posteriorment, però, el contacte entre totes dues serà només ocasional: «Asistín a algún recital [de Marçal] en BCN. Lembro o da 1ª Fira de Dones, por exemplo».³⁸

La xeira galega de Marçal a *ANT*

ANT no era un òrgan del partit, sinó que pretenia ser un mitjà de comunicació integrador per a tot el nacionalisme, tot i que l'ideari de la UPG s'hi feia palès i es poden establir paral·lelismes amb *Terra e Tempo* pel que fa al tipus de crònica que es feia de les altres nacions de l'Estat, i en els canvis de format que va experimentar el butlletí de la UPG, amb un format molt semblant a *ANT*.

Com a col·laboradors des del Països Catalans el 1979 i 1980 apareixen diferents noms, però només tres com a *correspondentes* amb col·laboració a la secció «Estado»: Emilio Prado, Marçal i Xavier Romeu. Emilio Prado era un periodista i professor universitari gallec, amic de Margarita Ledo. I Xavier Romeu, militant del PSAN i director de *Lluita*, va substituir Marçal per indicació de l'escriptora.³⁹ Cal destacar que, amb motiu de les eleccions generals de 1979, Marçal es va presentar com a cap

---

38. *Ibid.*

39. Informació d'Afonso Eiré. Romeu comença a publicar a *ANT*, núm. 105, 9-15.5.1980, compartint columna amb Marçal fins al final de la seva *xeira*, i, d'aleshores ençà, amb Jordi Fortuny. L'agost i setembre de 1980 va escriure totes les cròniques; un total de 9.

de llista del BEAN per a Lleida, Romeu per a Tarragona i Guia per a València; les connexions de militants del PSAN-p amb la UPG es feien des del màxim nivell.⁴⁰

Marçal hi col·laborà com a corresponsal amb articles de crònica política —no amb simples columnes d'opinió— a la subsecció «Países Cataláns» de la pàgina «Estado», sempre centrada en la informació política. Habitualment hi compartia pàgina, sovint la pàgina 13, amb la secció d'Euskadi, a vegades amb Espanya i, alguna vegada, amb Canàries. Entre el 14 de setembre de 1979 i el 7 de novembre de 1980 hi va publicar 26 textos, en què ressegueix la crònica política catalana, les eleccions, els debats que acompanyen els estatuts d'autonomia i les desavinences entre els partits d'esquerra nacionalista. Comença amb la històrica diada de 1979, amb posicions radicalment dividides, com queda palès en el començament i final de la primera crònica:

O «11 de setembro» como dia de loita pola plena recuperación das liberdades nacionais, ou a «Diada» como festa saudososa seguiu, a pesares de que nen sequer foi possível que deixase de ser dia laborábel. A «Diada», como «Afermament de l'Estatuto» negociado en Madrid, e a «Diada» como denuncia das insuficiencias deste Estatuto, «migallas caídas da Puerta del Sol», como dixera Telesforo Monzón en Santiago o 25

---

40. Buch i Ros, Roger. *El Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans (PSAN) (1968-1980). Evolució política i anàlisi interna d'un partit revolucionari i independentista*, op. cit., pàg. 123.

de xuleo.⁴¹ Duas dinámicas que parecen enterrar de vez o mito do unitarismo anti-franquista, e que marcan claramente a liña divisória entre os que tenen a teima da consolidación e/ou a reforma do Estado espanyol, e os que dende unha perspectiva socialista, o que buscant é a súa ruptura. [...] Duas dinámicas que hai que prever a cada volta máis deverxentes na etapa á que nos levará a aprobación do Estatut. Entanto os patriotes de 1979, igual ca os de 1714, fican reprimidos e no cárcere.⁴²

I clou amb les tensions entre el Govern espanyol i el Govern de la Generalitat pel nomenament d'un nou governador general de Catalunya, la qüestió lingüística i les cambres agràries, així com les diferències entre el PSUC i el PCE amb els partits independentistes. Així remata la darrera crònica:

Este telón de fondo, agravado polo estancamento da política eurocomunista, o final da política do consenso, o endurecemento da loita social e o pulo dos nacionalistas «periféricos»

---

41. La crònica de la diada del *25 de xullo* de Margarita Ledo reproduceix així la intervenció de Telesforo Monzón: «Afirmo solemnemente que hoxe o noso pobo é perseguido con máis saña e crueldade que nos peores tempos da dictadura, pero tamén vos traigo o saúdo da Euskadi da esperanza. A Euskadi da soberanía segura sauda á Galicia da soberanía segura. Non queremos Estatutos de esmola, saídos da Porta do Sol». A: Ledo, Margarita. «Crónica do 25. Refrendo á soberanía», *op. cit.*

42. Marçal, Maria-Mercè. «Diada 79: O agromar de dúas dinámicas», *ANT*, núm. 73, 14-20.9.1979, pàg. 15.

é o que està na base desde contencioso actual que de feito neste momento é difícil preveer até onde chegan as contradiccions e até onde poden chegar.⁴³

Les seves contribucions alternaven amb altres textos arribats des de Catalunya, com ara l'esmentada columna d'Eva Serra, o declaracions i informes del PSAN i d'Independentistes dels Països Catalans —que aplegava l'Organització Socialista d'Alliberament Nacional (OSAN), de la Catalunya Nord, amb el PSAN-p.⁴⁴

Afonso Eiré considera⁴⁵ que els textos catalans publicats al setmanari s'havien de llegir —també— en clau interna, de política catalana, com una manera per fer pública una opinió o posició. Serien textos escrits per a dins, però publicats fora.

L'explicació sembla assenyada. D'una banda, és un moment en què el PSAN passa per escissions i aliances que fan necessari, fins i tot, un informe explicatiu a les pàgines d'*ANT*.⁴⁶ En el document del II Congrés de la UPG, de 1979, queda palès aquest moment complex de

---

43. Marçal, Maria-Mercè. «Tensions Suárez-Pujol», *ANT*, núm. 131, 7-13.11.1980, pàg. 13.

44. Independentistes dels Països Catalans. «Informe. Unha mesma organización no norde e no sur». *ANT*, núm. 62, 18-24.5.1979, pàg. 13; Independentistes dels Països Catalans. «As eleccións ao Parlament de Catalunya», *ANT*, núm. 86, 14-20.12.1979, pàg. 13.

45. Conversa amb Helena González, *cit.*

46. «Informe. Unha mesma organización no norde e no sur», *ANT*, núm. 62, 18-24.5.1979, pàg. 13.

reajustament polític, marcat per les escissions i les tàctiques organitzatives de l'independentisme català i els diferents posicionaments davant dels estatuts d'autonomia.

O potencial revolucionario de Euskadi, o carácter minoritário do nacionalismo popular nos países cataláns, e a situación colonial de Canárias están moi presentes na nosa política. Do mesmo xeito constatamos certo grado de confusionismo, de falta de clarificación e organización nos partidos e movementos desas nacións, que dificultan nestes intres poder dar pasos conxuntos que vaian máis alá de actuacións coxunturais. Nese momento con HASI, HB, PSAN e IPC, e PCU de Canarias.⁴⁷

D'altra banda, el 1979 la distribució d'*ANT* a Barcelona era realment bona, amb vint punts de venda, molts dels quals eren els quioscs de les Rambles.⁴⁸ Eiré fa notar que el quiosc de les Rambles situat davant del Centro Galego de Barcelona (CGB) era un dels principals punts de venda, i va arribar a vendre 200 exemplars d'un especial sobre Rosalía de Castro.⁴⁹ Ja he indicat la importància de deter-

---

47. Unión do Pobo Galego. *II Congreso. Análises e resolución políticas*. Galicia: Ed. Terra e Tempo, 1979, pàg. 123.

48. «A Nosa Terra en Barcelona», *ANT*, núm. 69, 6-12.7.1979, pàg. 2.

49. Aquest és un indicador de com n'era d'activa la comunitat gallega a Barcelona. Al CGB de la Transició es barregen les activitats habituals d'una casa d'emigrants amb activitats culturals i polítiques nacionalistes i independentistes, amb un moment àlgid: el de la constitució de la Plataforma Nunca Máis/Mai Més, pel vessament de petroli del Prestige el 2002. Després d'aquest moment, el consell director del CGB va esdevenir un centre al servei dels interessos del Partit Popular i dels

minades ciutats amb força presència d'emigrants i nacionalistes gallecs, però, a més a més, s'ha de comptar amb un potencial públic lector sense lligams familiars interessat a seguir l'actualitat política, social i cultural a Galícia.

Marçal va continuar l'estil del seu antecessor, Emilio Prado: feia crònica política d'actualitat a Catalunya. Eren cròniques extenses, que ocupaven com a mínim un terç de la plana del diari. Ara bé, el que diferenciava Marçal —i Romeu— d'Emilio Prado era la perspectiva. Qui escrivia era innegablement una militant del PSAN, molt crítica, que resseguia de manera apassionada i implicada les moltes contradiccions, i fins i tot les traïcions, de l'espectre independentista, nacionalista i esquerrà, com es pot entreveure fàcilment només llegint els títols de les cròniques:⁵⁰

Núm.	Crònica	ANT, núm.	Data
1.	«Diada 79: O agromar de dúas dinámicas»	73	14-20.9.1979
2.	«Mestres pola escola estatal»	74	21-27.9.1979
3.	«Posicións frente ao referéndum»	75	28.9-4.10.1979
4.	«O President ataca. No fondo, eleccións ao Parlament»	76	5-11.10.1979

---

dirigents de centres d'emigrants d'arreu de Catalunya. En els primers anys era més fàcil comprar puntualment el setmanari a Barcelona, Bilbao i Madrid que a Lugo, per les dificultats de distribució. A: «A nosos suscritores», *ANT*, núm. 45, 12-18.1.1979, pàg. 5.

50. Actualment aquests articles estan disponibles, en traducció al català de Pere Comellas, a: Marçal, Maria-Mercè. *Contra la inèrcia: textos polítics (1979-1980)*. Barcelona: Comanegra, 2019..

5.	«Diada 79: A consciencia nacional valenciana medra»	77	12-18.10.1979
6.	«Estatuto: Nen entusiasma, nen mobiliza»	79	26.10-1.11.1979
7.	«Outra volta Tarradellas. Gran xogada cara ao Parlament»,	80	2-8.11.1979
8.	«Pujol quere a presidencia»	82	16-22.11.1979
9.	«Sobre o 'Valenciá'»	84	29.11-6.12.1979
10.	«Unha alternativa nacional e popular»	87	21-27.12.1979
11.	«A perspectiva electoral»	89	11-17.1.1980
12.	«Estatutos e mobilizacións»	91	25-31.1.1980
13.	«A cerimonia da confusión»	93	8-14.2.1980
14.	«Os partidos na campaña electoral I»	96	29.2-6.3.1980
15.	«Os partidos na campaña electoral II»	97	7-13.3.1980
16.	«Despois da campaña electoral»	98	14-20.3.1980
17.	«A reconversión electoral»	100	28.3-10.4.1980
18.	«A constitución do Parlament»	101	11-17.4.1980
19.	«Valencia contra Pujol»	106	16-22.5.1980
20.	«A esquerda parlamentaria contra Pujol»	110	13-19.6.1980
21.	[Sense título],	113	4-10.7.1980
22.	«A esquerda de liberación nacional na encrucillada»	116	25-31.7.1980
23.	«Da Diada ao primeiro debate no Parlament»	125	26.9-2.10.1980
24.	«Debate no Parlament Català»	127	10-16.10.1980
25.	«Chega Meliá, arrecia a represión»	129	24-30.10.1980
26.	«Tensións Suárez-Pujol»	131	7-13.11.1980

Hi havia quelcom que feía excepcionais as colaboracións de Marçal si atenem a les pequenas evidencias de singularización. D'una banda, en dúas ocasións a súa

crònica va sortir destacada en la portada del setmanari, cosa ben poc habitual amb titulars de la secció «Estado». D'una altra, i és el que més crida l'atenció, va ser la primera *correspondente* de la qual es va posar una foto a la seva columna; només va passar una vegada, acompanyant l'article «Os partidos na campaña electoral I».⁵¹ No sabem la raó d'aquest tractament singular de la col·laboradora, d'aquest posar-hi rostres. Potser per la proximitat de la diada del 8 de Març? De fet, el número anava ple de fotografies amb dones fent diferents activitats. Potser perquè hi havia certa fascinació per Marçal? Potser perquè tot just en aquell número s'incorporava formalment al consell de redacció del setmanari com a *correspondente* als Països Catalans, juntament amb Ignacio Brissete i F. Cusi?⁵²

Feminisme i política nacionalista

Queda clara, doncs, la gran importància de la crònica política de Marçal en les relacions entre la UPG i el PSAN; però, com pot ser que Marçal hi parlés només de la crònica nacional, amb tres mencions brevíssimes, tot i

---

51. Marçal, Maria-Mercè. «Os partidos na campaña electoral I», *ANT*, núm. 96, 29.2-6.3.1980, pàg. 13.

52. [Crèdits], *ANT*, núm. 96, 29.2-6.3.1980, pàg. 3. A partir del núm. 132, casualment, el número següent al darrer article de Marçal, la nova directora d'*ANT* serà Xosefina López Corral i a la secció de col·laboradores dels Països Catalans hi constaran Jordi Fortuny, Marçal i X. Romeu, que apareixeran com a integrants del consell fins al núm. 160, 25.7.1981.

que significatives, a la lluita de les dones i del moviment lèsbic i gai? Com és possible, si tant Marçal com Ledo venien de l'esquerra radical però tenien una ferma visió del feminisme, tal com demostra l'activitat i posicions de Ledo com a directora i reportera a *ANT* i els articles i manifestos de Marçal? Com es podia perdre un setmanari com *ANT* aquesta mirada feminista des de Catalunya, quan a les seves pàgines s'hi podien trobar articles i notícies sobre els temes axials de l'agenda feminista?

Un dels motius fonamentals de controvèrsia en el feminisme a l'Estat espanyol era el conflicte entre, d'una banda, les feministes amb doble militància, és a dir, amb militància dins dels partits i dins de les organitzacions de dones, i, de l'altra, el feminisme independent, no sotmès a cap estructura partidària ni patriarcal.⁵³ La polèmica va ser realment forta i Queizán explica a la seva autobiografia com es va produir el xoc entre totes dues posicions a Galícia. Cal tenir en compte que el seu feminisme va ser una de les raons per les quals va ser expulsada de la UPG el 1975 de fet, i de manera oficial el 30 de setembre de 1976.⁵⁴ Des de llavors només va militar en el feminisme independent.

Els dubtes de Queizán marquen clarament les tensions que el feminisme provocava, llavors, en els partits per a l'alliberament nacional, que van actuar com a paraigua

---

53. Va passar a fer part de l'Asociación Galega da Muller (AGM), després de Feministas Independentes de Galicia (FIGA), i va ser la directora de la revista *Festa da Palabra Silenciada*.

54. Queizán, María Xosé. *Vivir a galope*. Vigo: Xerais, 2018, pàg. 457-460.

totalitzador, anteposant l'opressió nacional i de classe a l'opressió de les dones. Caldria subratllar la manca d'experiència dels partits d'esquerra radical davant de les decisions de les dones sobre la seva vida i el seu cos; per això, tal com dedueixo d'aquesta autobiografia, només van saber gestionar la separació matrimonial entre dos militants destacats, Queizán i Xosé Luis Méndez Ferrín, com una escissió. Com assenyala Tona Gusi, els partits havien incorporat algunes reivindicacions per a la igualtat de drets de les dones, però es desorientaven amb la vida privada.⁵⁵

Despois da morte do ditador xurdiron partidos políticos a moreas. Rapazas integrantes de todos eles entraron na AGM. De todos, menos da UPG, á que eu xa non pertencía, que consideraba o feminismo un movemento burgués e contrario á revolución. Cumpría ir contra o inimigo principal. Na UPG non era moi claro: era o capitalismo ou era España? Uníanse ambas as opresións? Daquela en España non había proletariado e poboación oprimida? E na base non estaban as mulleres?⁵⁶

Apunta Queizán cap a la impossibilitat de la doble militància, tot i que resulta polèmica la negació que fa del reconeixement envers les dones. Les dones, en tant que treballadores, tenien un lloc en els partits d'esquerra, i penso, per exemple, en un fullet que es va repartir a

---

55. Julià, Lluïsa. *Maria-Mercè Marçal. Una vida, op. cit.*, pàg. 214.

56. Queizán, María Xosé. *Vivir a galope, op. cit.*, pàg. 471.

Porto el 31 de gener de 1976, titulat *Boletim Informativo da Grande Jornada de Luta*. Dins d'aquest document hi havia una secció específica sobre la moció aprovada en relació amb les treballadores, en què es defensava l'equiparació salarial, guarderies populars i un nou marc legal per permetre que les dones participessin en la vida pública.⁵⁷ També es podria esmentar el dossier «Ser muller en Galícia. Un traballo máis» (1977) de *Teima*.⁵⁸ Cal dir que en els dos primers congressos de la UPG, que es van celebrar el 1977 i el 1979, s'hi tractava de manera específica la modificació del marc legal per afavorir la igualtat de les dones i la no-discriminació de persones homosexuals.⁵⁹

---

57. «Mulheres trabalhadoras em luta». *Boletim Informativo da Grande Jornada de Luta em 31 de janeiro de 1976, no Palácio de Cristal*. Porto, pàg. 3. Reprodueix la moció aprovada en relació amb les dones treballadores, en què es defensava l'equiparació salarial, guarderies populars i un nou marc legal per permetre'ls participar en la vida pública. Aquest document pertany a la carpeta CA-0213/005 de la Fundació Penzol, en què es recull part de l'arxiu de la UPG.

58. «Ser muller en Galícia. Un traballo máis», *Teima*, núm. 11, 24.2-3.3.1977, pàg. 10-13. Inclou un destacat en el qual s'esmenten ja noms que permeten comprovar la diversitat política i el seu feminisme públic:

María Xosé Queizán, escritora galega (*A orella no buraco*). Esquerda.

Xohana Torres, escritora galega (*Adiós, María e outras*). Centro.

María Casares, actriu. Filla do político republicán Casares Quiroga.

Voltóu hai pouco tempo do seu exilio en Francia.

Mercedes Ruibal, pintora. Esquerda.

María Antonia Dans, pintora. Centro.

Margarita Ledo Andión, escritora galega (*O corvo érguese cedo*, poemas). Esquerda.

Victoria Armesto, escritora (*Galicia feudal e outras*). Centro dereita.

59. Unión do Pobo Galego. *Primeiro Congreso da Unión do Pobo Galego*. Galícia: Ed. Terra e Tempo, 1977, pàg. 34; Unión do Povo Galego. *Análises e resolucions políticas do II Congreso*. [Galícia: UPG], 1979, pàg. 96-97.

Més endavant, a *ANT* no només s'hi va tractar la dona com a treballadora, sinó que s'hi van incloure les principals reivindicacions de l'agenda feminista de la Transició, com ara els canvis legals en qüestions de família, l'avortament, la violació, la sexualitat, etc. Així, Cipriano Jiménez Casas publica els seus articles sobre cultura, identitat i despatologització de la sexualitat entre novembre de 1979 i gener de 1980.⁶⁰ Les col·laboracions de Jiménez havien anat precedides d'un treball dut a terme conjuntament amb Margarita Ledo sobre homosexualitat, que anava il·lustrat pel primer nu integral masculí de la premsa gallega a la Transició, amb un titular a coberta ben afirmatiu: «Nen menos, nen máis, homosexuais».⁶¹ El seu objectiu, com havia passat amb articles publicats abans per Teresa Conde-Pumpido sobre dret i família, era provocar, incomodar, obrir el debat i incorporar l'agenda dels moviments feminista i gai-lèsbic al debat nacionalista i independentista. El que Queizán fa palès en el seu testimoni és el fet que partits revolucionaris com la UPG tenien un problema ideològic amb un moviment que no era de classe, com el feminista, i només podien entendre la defensa de la igualtat de drets, però no pas les diferències específiques de les dones.

Hi havia, doncs, grans tensions per incorporar el feminisme als discursos i espais polítics; però com s'entén la gairebé absència de l'anàlisi feminista en la *xeira galega*

---

60. Cipriano Jiménez ja havia col·laborat a la revista *Teima* (1977-1978) amb una secció sobre sexualitat.

61. [Coberta], *ANT*, núm. 68, 28.6-5.7.1979, pàg. 10-11.

de Marçal? Marçal en aquest moment havia obert vies dins del PSAN i de *Lluita* per debatre sobre la sexualitat, el divorci, el paper destacat de les dones en l'àmbit laboral i en la cultura tradicional, o l'avortament. Com s'entén la gairebé absència a *ANT*, amb algunes excepcions, poques, de referències al feminisme i l'alliberament sexual? Al meu parer la mateixa estructura del diari ofereix una resposta més ajustada a la tria temàtica i to de les cròniques gallegues de Marçal: la secció «Estado», sovint, a la pàgina 13, s'ocupava del debat nacionalista i independentista, mentre que les qüestions feministes es tractaven en altres seccions.⁶² Tot i no comptar amb una secció singular, es van publicar portades i seccions sobre punts fonamentals de l'agenda feminista.

Cal, però, comentar una excepció molt significativa en què un assumpte fonamental de la lluita feminista va assolir la condició de tema d'«Estado». En la crònica política d'Euskadi, habitualment centrada en la crònica dels partits, la vida institucional, la repressió policial, la lluita armada i els moviments, una de les col·laboracions habituals de Maialde es va ocupar del judici de les Onze de Bilbao, que va sacsejar el feminisme a l'Estat. Maialde comenta la proposta de la coordinadora de grups feministes d'Euskadi per tal de sol·licitar el suport dels ajuntaments en relació amb tres punts feministes: «aborto libre e gratuito, centros subvencionados nos que se informe á muller sobor da súa sexualidade e se posibilite o

---

62. Lluïsa Julià, en el seu capítol d'aquest mateix llibre, ofereix arguments que cal tenir en compte per respondre a aquesta pregunta.

aborto como último recurso e, por último, amnistia para as once mulleres encausades neste xuicio». ⁶³ Aquesta acció va posar en evidència la divisió entre partits de dreta, com el Partit Nacionalista Basc (PNB), i d'esquerra. La crònica de Maialde prova que aquest judici per avortament va commoure l'opinió pública i va entrar en el debat polític comú.

Dins i fora. Abans i ara

Les cròniques perdudes de Marçal, publicades entre 1979 i 1980 a *ANT* per invitació de Margarita Ledo, eren i són textos de gran importància política escrits per una activista que havia format part del comitè executiu del PSAN-p i que es presentava a eleccions. Marçal escriu en un moment en què l'esquerra independentista està en contínua reorganització i el seu partit passa per la tercera escissió, que, segons Roger Buch, és la més dura que va patir l'independentisme català. ⁶⁴ Aquest moviment de peces es pot resseguir en aquestes pàgines.

En la seva *xeira galega* Marçal recull des dels debats i decepcions per l'estat autonòmic, amb la pèrdua, doncs, de l'horitzó independentista, fins a la constitució del

---

63. Maialde. «Xuicio contra once mulleres», *ANT*, núm. 77, 12-18.10.1979, pàg. 13.

64. Buch i Ros, Roger. *El Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans (PSAN) (1968-1980). Evolució política i anàlisi interna d'un partit revolucionari i independentista*, op. cit., pàg. 137-143.

Parlament de Catalunya. Tot i que Marçal ja havia incorporat en el seu activisme social les causes dels feminismes i les dissidències sexuals a la causa política, com després farà amb l'activisme per la identitat nacional —centrada al voltant de la llengua—, l'ecopacifisme i la vertebració d'espais per a l'activisme/institucionalisme cultural, les cròniques perdudes s'ocupen sobretot del debat polític a nivell de partits i institucions. És aquesta una manera d'afirmar-se com a subjecte amb opinió, una manera de fer valdre de manera forta la seva veu.

La *xeira galega* afegeix noves peces al relat biogràfic marçalià i a la història política de Catalunya. Marçal, dins i fora, demostra el seu compromís polític, la seva voluntat de mantenir ponts amb Galícia més enllà de les citacions de Rosalía de Castro i Manuel Curros Enríquez que trobem als seus poemaris. També demostra la capacitat per fer seva l'escriptura de registre polític, fet que hauria de ser vist com un acte d'afirmació feminista, de superació de l'acòsmia. La seva afirmativa decisió de bastir un relat propi d'un moment polític intens, el pas de la dictadura a l'estat autonòmic, esdevé encara més interessant si es rellegeix amb les claus de la nostra contemporaneïtat, abans i ara. Ella és una de les dones excepcionals a recuperar d'aquell període. Dones excepcionals, no pas excepcions.

Referències bibliogràfiques

«A compañeira Elvira Souto, novo Secretario Xeneral do noso Partido», *Terra e Tempo*, agost de 1977, pàg. 5.

A Nosa Terra. A: «Fondos documentais». *Consello da Cultura Galega*. Santiago de Compostel·la: Consello da Cultura Galega. [Accés: 29 de desembre de 2018; http://consellodacultura.gal/fondos_documentais/hemeroteca/cabeceira/index.php?p=2211&id=7523]

«A Nosa Terra en Barcelona», *ANT*, núm. 69, 6-12.7.1979, pàg. 2.

Abelló, Montserrat. «Sobre poesía catalana de mulleres», *Festa da Palabra Silenciada*, núm. 13, 1997, pàg. 58-63.

«Angola: o poder do pobo», *Galicia Emigrante*, núm. 11 (desembre de 1975), pàg. 15. [Accés: 13 de novembre de 2018; <https://en.calameo.com/read/000471136149e321b3bfd>]

«Aos nosos suscritores», *ANT*, núm. 45, 12-18.1.1979, pàg. 5.

Beramendi, Justo. *De provincia a nación. Historia do galeguismo político*. Vigo: Xerais, 2007.

Buch i Ros, Roger. *El Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans (PSAN) (1968-1980). Evolució*

política i anàlisi interna d'un partit revolucionari i independentista. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, 2010.

[Coberta], *ANT*, núm. 68, 28.6-5.7.1979, pàg. 10-11.

Comunicado final da 3ª Xuntanza da Declaración de Brest. Bretanya, 20.4.1975.

[Crèdits], *ANT*, núm. 96, 29.2-6.3.1980, pàg. 3.

Dopico, Montse. «Anna Turbau: Cando cheguei, Galicia era unha batalla permanente. Non era, para nada, un pobo pasivo», *Praza*, 23.12.2017. [Accés: 13 de novembre de 2018;

<http://praza.gal/cultura/anna-turbau-lcando-cheguei-galicia-era-unha-batalla-permanente-non-era-para-nada-un-pobo-pasivor>]

ETA, UPG, PSANP. *IIª Decraración. Mesma opresión, unidade na loita!!!* UPG, [1975].

ETA, UPG, PSAN(p). *IIª Declaración conxunta. Frente ao poder burgués, PODER NACIONAL-POPULAR*. Galicia: [UPG], 11.1975.

ETA, UPG, PSAN(p). «IIª Declaración conxunta. Frente ao poder burgués, PODER NACIONAL-POPULAR», *Terra e Tempo*, núm. 32, desembre de 1975, pàg. 1.

«Feministas de hoxe», *Teima*, núm. 11, 24.2-3.3.1977, pàg. 13.

«Festa-mitin en Santo Domingo», *Terra e Tempo*, núm. 45, agost de 1977, pàg. 5.

Font i Espriu, Marta. «Rosalía, mar de fons, a Espriu i Marçal». A: *Rosalía de Castro no século XXI. Unha nova ollada*, Rosario Álvarez *et al.* (ed.). Santiago de Compostella: Consello da Cultura Galega, 2014, pàg. 974-991, doi:10.17075/rscsxxi.2014.

Fundación Penzol: arquivo. [Accés: 13 de novembre de 2018; http://hoxe.vigo.org/movemonos/m_penzol.php?lang=gal#/]

Galicia Emigrante. A: *UPG*. [Accés: 13 de novembre de 2018; <http://upg.gal>]

Gonçales Blanco, Luís (*Foz*). *A política e a organización exterior da UPG (1964-1989)*. Brión: Laiovento, 2012.

González Fernández, Helena. «M.M.M. s'emmiralla en Rosalía», *Urc*, núm. 22, 2007, pàg. 56-62.

Independentistes dels Països Catalans. «Informe. Unha mesma organización no norde e no sur», *ANT*, núm. 62, 18-24.5.1979, pàg. 13.

Independentistes dels Països Catalans. «As eleccions ao Parlament de Catalunya», *ANT*, núm. 86, 14-20.12.1979, pàg. 13.

Julià, Lluïsa. *Maria-Mercè Marçal. Una vida*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, 2004.

Julià, Lluïsa. «Narrar la pròpia realitat, històrica i present», *Literatures*, núm. 6. [Accés: 13 de novembre de 2018; <https://www.escriptors.cat/sites/default/files/2019-02/Literatures%206.pdf>]

Lafont, Robèrt. *La Révolution régionaliste*. París: Gallimard, 1967.

Ledo, Margarita. «Anna Turbau», *ANT*, núm. 68, 28.6-6.7.1979, pàg. 7.

Ledo, Margarita. «Crónica do 25. Refrendo á soberania», *ANT*, núm. 72, 27.7-2.8.1979, pàg. 20.

Lutas de libertação no Estado espanhol. 1º Comício/Debate com a participação de ETA/PSAN(p)/UPG. [Porto: ESP/LUAR/MOP/MES/PRP, 1974].

Marçal, Maria-Mercè. «Diada 79: O agromar de dúas dinámicas», *ANT*, núm. 73, 14-20.9.1979, pàg. 15.

Marçal, Maria-Mercè. «Os partidos na campaña electoral I», *ANT*, núm. 96, 29.2-6.3.1980, pàg. 13.

Marçal, Maria-Mercè. «Tensións Suárez-Pujol», *ANT*, núm. 131, 7-13.11.1980, pàg. 13.

Marçal, Maria-Mercè. «Solstici. No vull restar on els meus dolors foren», *Festa da Palabra Silenciada*, núm. 13, 1997, pàg. 130-131. [Accés: 13 de novembre de 2018; <http://consellodacultura.gal>]

Marçal, Maria-Mercè. *El senyal de la pèrdua. Escrits inèdits dels últims anys*. Barcelona: Empúries, 2014.

Marçal, Maria-Mercè. *Contra la inèrcia: textos polítics (1979-1980)*. Barcelona: Comanegra, 2019. (Traducció al català de Pere Comellas.)

«Margarita Ledo [entrevista]». *Youtube*, canal *Galiza Ano Cero*, 19.8.2014. [Accés: 13 de novembre de 2018; <https://www.youtube.com/watch?v=tV4hktMqWOs&ct=1196s>]

Mera, Manuel. «A Revolución dos Caraveis e a UPG», *Sermos Galiza*, 29.4.2014. [Accés: 13 de novembre de 2018; <https://www.sermosgaliza.gal/opinion/manuel-mera/revolucion-caraveis-upg/20140428175515026677.html>]

«Mulheres trabalhadoras em luta». *Boletim Informativo da Grande Jornada de Luta em 31 de janeiro de 1976, no Palácio de Cristal*. Porto, pàg. 3.

Navarro, Juan José, i Moix, Llätzer. «Angola sen Agostinho», *ANT*, núm. 74, 21-27.9.1979, pàg. 16.

«Países Cataláns: complot antinacionalista», *Terra e Tempo*, abril de 1979, pàg. 7.

Prieto, M. «Affaire anti-nacionalista», *ANT*, núm. 67, 22-28.6.1979, pàg. 12-13.

Queizán, María Xosé. *Vivir a galope*. Vigo: Xerais, 2018.

Romeu, Xavier. «Reforma-ruptura, polarización que se agudiza», *ANT*, núm. 107, 23-29.5.1980, pàg. 13.

Romeu, Xavier. «Xuízo contra o independentismo», *ANT*, núm. 111, 20-28.6.1980, pàg. 13.

«Ser muller en Galicia. Un traballo máis», *Teima*, núm. 11, 24.2-3.3.1977, pàg. 10-13.

Serra, Eva. «Xuízo español contra a loita do pobo catalán», *ANT*, núm. 67, 22-28.6.1979, pàg. 13.

«Pasamento de Telesforo Monzón», *ANT*, núm. 146, 11-17.3.1981, pàg. 15.

Terra e Tempo. A: UPG. [Accés: 13 de novembre de 2018; <http://upg.gal>]

Unión do Pobo Galego. *Primeiro Congreso da Unión do Pobo Galego*. Galícia: Ed. Terra e Tempo, 1977. [Accés: 13 de novembro de 2018; <http://upg.gal/congresos/i-congreso-1977/>]

Unión do Povo Galego. *II Congreso. Análises e resolucións políticas*. Galícia: Ed. Terra e Tempo, 1979. [Accés: 13 de novembro de 2018; <http://upg.gal/congresos/ii-congreso-1979/>]

Velasco Souto, Carlos F. *Franquismo serôdio e Transición democrática na Galiza (1960-1981). Para unha interpretación politicamente incorreta do noso pasado recente*. Brión: Laiovento, 2012. Llibre electrònic.

Viz, Pablo, i Fernández, Xurxo. «A patria, unha cuestión popular», *ANT*, núm. 72, 27.7-2.8.1979, pàg. 1; 10-11.

«Xuicio contra patriotas cataláns», *ANT*, núm. 108, 30.5-5.6.1980, pàg. 13.

Una barqueta on hi capiguem totes... i tots

David Fernàndez

*Fosca hereva del foc
que no es consum. Amor
violent del desert:
coratge de palmera.
No àngel, sinó àngela
rebel, sense cap cel
per perdre ni guanyar.
Només, d'atzur tibant,
l'interrogant, en cingle.*

Maria-Mercè Marçal

Bon dia a totes... i a tots. I, igualment, moltes gràcies per convidar-me. Amb un agraïment especial a la Fundació i a l'Heura per la feina i la tasca que feu i que feu arrelar. I a tants amics i tantes amigues que sou aquí avui. Poc diré que no sapigüeu, i és probable que vingui a dir el mateix que diria qualsevol persona de les que trobem recer en l'estratosfera marçaliana. De bon principi, vull aclarir que parlo, des de l'agraïment, com a lector apassionat de la Maria-Mercè i, després, com un activista més, un entre tants, que creuen —pensen, desitgen, voldrien— continuar el fil d'un projecte sociopolític i eticocultural en què ella va militar i al qual les generacions posteriors, precàries a la deriva, ens hem sumat amb molts errors i algun encert. I la cruïlla permanent, quan allò personal

sempre serà polític, entre tots els àmbits. Ho dic perquè en l'estranya cruïlla de l'avui —cruïlla permanent entre passat, present i futur— cal dir i aclarir que no seríem aquí si altres, en condicions molt pitjors, no ens haguessin precedit en la lluita i en el compromís.

En la memòria com a camp de batalla contra el poder i contra tot oblit, també sabeu, de forma còmplice, que passo per aquí fugisserament, perquè he tingut la bona sort que Helena González em deixés llegir vint-i-cinc articles de Maria-Mercè Marçal. Articles escrits a les falses acaballes de la dictadura i enmig dels densos forts-obscurs de la transició, i que han estat recuperats de l'hemeroteca alternativa de la premsa gallega, *A Nosa Terra*. Llegint-los, rellegint-la, pràcticament ho ha tornat a prendre tot. He xalat com un nen petit. Quasi que diria que hi ha més història contemporània catalana i estatal en aquelles vint-i-cinc pàgines que en tot el que ens van ensenyar a l'escola pública, a la televisió i, en el meu cas i mal que em pesi, a la Facultat de Ciències Polítiques de la UAB a principis de la dècada dels noranta. Aleshores encara imperava, com encara perdura en tants àmbits, una sòlida i espessa llei del silenci respecte d'on venim, sobre per què som on som i com és possible que els problemes contemporanis —el nusos de sempre— tant s'assemblin i s'endinsin en tot allò que passava fa quaranta anys.

De nou l'efecte mirall, tan marçalíà, que ens posa nus davant de nosaltres mateixos, en present imperfecte, i alhora un feréstec efecte retrovisor, davant del mirall del temps, perquè el fet, el no fet i el fet malament —que són

tres coses distintes simultànies— sempre passen factura i fractura. I és ben sabut que la culpa de la cara mai no la té el mirall. De les cròniques d'ahir també hi ha una evident absència, en l'avui, d'un material, un estri, que ja és passat: la premsa política, allò que es deia *premsa de partit* i que avui sonaria fatal només de pronunciar-ho, perquè estem dels partits fins al capdamunt. (No del tot tampoc: segurament el més similar seria l'actual *Directa*, tan directament vinculada als moviments socials i les lluites col·lectives; i l'on també és important: i Maria-Mercè publicava a l'altra premsa —alternativa, comunitària, col·lectiva, autogestionada—.)

Testimoni privilegiat d'època i alertadora premonitòria de per on ens enxamparia el pujolisme —«nacionalisme patrimoni de la dreta»— confonent país i partit, cartera i bandera, el seu bis-turí analític ho clava i els retrata. No —cou i dol—, no podem dir que la Marçal no ens havia avisat. Pocs van descodificar la transició tal com venia dissenyada des de la fàbrica de la dictadura: no, no era un sòl des d'on construir —un punt de partida— sinó un sostre —punt d'arribada— del qual pretenien —pretenen— que no puguem escapolar-nos. El preu el sabem ara, nascuts sota la democràcia lobotòmica de l'amnèsia i ara el més complicat de la transició és explicar-ho a la mainada.¹

---

1. Totes les citacions dins del text són del pròleg que vaig poder escriure posteriorment a les jornades, per al llibre *Contra la inèrcia* (2019) de Comanegra Editorial, en edició coordinada per Helena González i Pere Comellas, que recull els articles publicats a *A Nosa Terra* entre 1979 i 1980 per Maria-Mercè Marçal.

En aquells anys convulsos de la lluita contra la negra nit de la dictadura i els anys incerts de la transició, aquella premsa política, premsa obrera o premsa de lluita, era un instrument fonamental per a l'accés a la informació i per esquarterar un monopoli absolut en el camp informatiu. En una de les cròniques la Maria-Mercè recorda que el referèndum de l'Estatut es va produir sense televisió pública democràtica. Era des dels marges des d'on s'informava del que passava i ens passava en un context de *momentum* constituent que també afectava el poble gallec, el poble basc i, per descomptat, tots els pobles de l'Estat. Del fet que aquelles cròniques carregades de lucidesa es dictaven per telèfon me n'acabo d'assabentar fa només una hora —avui mateix, ara i aquí—. Ja podem reafirmar que, a part de poeta i activista i tantes altres coses, la Maria-Mercè era també cronista política de primera.

Entre els motius per al desencís i les raons per a l'esperança, la intel·ligència que la Maria-Mercè infon a l'hora d'analitzar els elements clau de la situació política catalana són aire fresc, en fons i en forma —40 anys després, també, com a mirall per entendre el que vivim ara—. Hi ha més, molt més: tracta el lector com una persona intel·ligent, és a dir que el nodreix d'elements clau analítics per desbrossar tot el que està succeint en rigorós directe, sense amagar ni enganyar i entrant al fons de cada contradicció i amb una enorme capacitat de síntesi, de memòria i projecció. I també per això dic que d'aquelles vint-i-cinc pàgines avui potser en diríem que no són gaire —i tam-

bé que són molt—, però són més que prou per passar-ho a la gent més jove i esbotzar mites i llegendes —les pròpies i les alienes, de Tarradellas a Pujol—, aprendre a festejar amb cada complexitat, mapar un encreuament incessant d'interessos contraposats, entendre que sempre ho tindran difícil els que tot ho volen canviar, i optar, finalment i malgrat tot, per l'opció més difícil, més arriscada i menys transitada.

Quan la Maria-Mercè opta políticament, baixant de la Universitat Catalana d'Estiu, pel PSAN (Partit Socialista d'Alliberament Nacional) i per una línia independentista rupturista al servei dels interessos populars, ja s'han incorporat clarament, pionerament i precursorament, els elements indestriables de la lluita antinuclear, antimilitarista, ecologista i feminista, que també recorrien Europa des del 1968. És a dir, MMM opta pels marges i tria les tangents des d'on sempre es desconstrueix i es reconstrueix tot, un cop rere un altre, sisíficament. I ho fa en uns moments convulsos, travessats per múltiples violències. No només per la violència estatal que va caracteritzar aquells anys de pacífica transició —vora 700 morts—. Sinó perquè entre 1979 i 1980 es desplega un dels punt àlgids de la violència ultradretana que tenia l'independentisme —val a dir, la diferència, la pluralitat, la diversitat— com la seva bèstia negra. També serveix per a parlar d'exclusions passades —presentes?, futures?, ja ho veurem—: ara que tornem a parlar d'amnistia caldrà recordar que de la del 1977 en van quedar fora només els independentistes catalans acusats en el cas Bultó. Un

senyor que es deia Martín Villa es va obsedir tant que va aconseguir que el Tribunal Suprem, el mateix que avui ens modula vida i present, dictaminés que aquells tres imputats no eren amnistiabls, perquè eren independents i no pas autonomistes, i per tant quedaven foragitats de la gràcia —la pena— del sistema i quedaven proscrits del consens polític constitucional.

Sempre hi ha «entre línies» cabdals i contextos ineludibles i apostes col·lectives. Aquella narrativa política d'emancipació nacional, social i personal que sura de la seva ploma naixia també de la Carta de Brest, en una Europa convulsa i convulsada, revoltada i travessada per la conflictivitat anticapitalista alemanya, italiana o francesa. Travessada pel sedàs de la realitat catalana, enfront d'un nacionalisme espanyol hipertrofiat pel franquisme —repressió estructural i corrupció fundacional— i projectant una equació certa i encertada que encara ens acompanya: que no hi havia alliberament nacional sense alliberament social i viceversa, que calia fer front —una primera i precària interseccionalitat— a totes les opressions.

La Maria-Mercè escriu aquelles cròniques dictades telefònicament enmig de l'anomalia persistent del sud d'Europa que foren, com a primer acte de la guerra freda, el manteniment de les dictadures de Franco i Salazar a la península Ibèrica. L'efecte mirall, la metàfora que camina sola, la interpel·lació constant de MMM sobre el passat que retruny en el present va nua i crua. Maria-Mercè Marçal en present continu, com diria l'estimada Mercè Ibarz: tot allò de què ens parla són preguntes a

la recerca de respostes que avui ens hauríem de tornar a fer insistentment en els dilemes plantejats pel trilema democràtic, social i nacional que ens constreny i ens esperança. Passat pel sedàs del temps que tot ho camufla però que res canvia, la qüestió és la mateixa —perquè els fotuts i les fotudes són els de sempre, xiuxiuejaria l'Ovidi Montllor—: si volem —si podem— avançar cap a zones de convivència i d'interdependència molt més sòlides, molt més justes, més solidàries. Allò que aquell PSAN, o aquell IPC, plantejava fa 40 anys des de la marginació i la marginalitat és avui al centre de tot plegat. Del nou el vell torna nou.

I allà, ella, resistint el pas de l'oca dels temporals de la història: en les excepcionalitats de l'època, neutralitat zero i de resignació, cap. Actitud, militància i compromís. Veritats balbucejades i introspeccions cap enfora, per recordar que els drets humans mai no passen de paper mullat i que una igualtat tan esbombada i gastada resta encara lluny de ser real. Sàvia en la lluita, invencible en cada derrota, ens deia: «Tot optimisme simplista és il·lusori». La memòria té a veure sempre amb el passat, memòria ferida i memòria cicatriu, però potser tant o més amb el present i, en conseqüència, amb el futur. Catalunya és encara un procés obert, quaranta anys després d'aquests escrits, contra la pulsó del forrellat que ens vol muts i a la gàbia.

Una segona reflexió, alhora mirall i escola. Per a mi, la Maria-Mercè és una escola no només per la poesia, pel

paper alliberador de la cultura —cultura antídoto, cultura barricada, cultura refugi—. També és una escola contra cada intempèrie i contra tota barbàrie. I una escola de militància i activisme. I no només estrictament política o partidària, sinó de les persones que hem fet niu i cau als moviments socials i populars. Però sí que necessito dir una cosa. No soc pas coetani del moment, però el novembre de 2012, quan la CUP posa un peu al Parlament —per provar de mantenir-ne mil al carrer—, sí que vam pensar que hi havia una mena de reparació històrica, de justícia política poètica i de rescabament i homenatge a aquells Nacionalistes d'Esquerra que es van quedar a les portes d'entrar-hi el 1984 per un pam i escaig —i, si ho haguessin assolit, un altre gall, roig i lila, cantaria—. Per a molts —parlem de fa ben bé 40 anys— aquella no entrada a les institucions va suposar l'últim intent de capgirar el torcebraç de la maldestra transició. De provar que tot fos diferent. Hi hauria encara una pròrroga en temps de descompte: el referèndum de l'OTAN, on el «no» va guanyar a Catalunya però el «sí» es va imposar a la resta de l'Estat. Després, el buit. Però aleshores molts activistes que no se'n volien tornar a casa sí que van fer un desplaçament conscient cap a altres àmbits ja molt actius i preexistents: cap al feminisme, cap a l'ecologisme, cap a la cultura, cap a l'internacionalisme, cap a l'antimilitarisme.

Sí, cada generació té la seva desil·lusió. El propi desencís. Tantes mudes, diria la Mireia Calafell. «Però, guaita, ¿t'adones que ens cus el mateix vesc i el vell teatre ens lliga amb te-

ranyines malaltes? L'aplaudiment dels déus ens marca la desfeta.» Mai deixar un partit significa deixar la política. Mai. A penes saber que un estri s'ha rovellat, esgotat o espatllat i que cal cercar-ne d'altres. La literatura, escriu l'amic i aliat Jordi de Miguel, fou la continuïtat de la política per altres mitjans i la saba de Renée Vivien va irrompre com esperó vital fins a l'illa de Lesbos.

En el cas de MMM optaria per implicar-se en els comitès de solidaritat amb les lluites d'alliberament a Centreamèrica. Moltíssima gent es va bolcar a Nicaragua, a Guatemala, a El Salvador. Hi havia noves —velles— formes de fer política. Ho dic perquè malgrat el pes del desencís i el desori de la frustració, aquella continuïtat ininterrompuda va ser llavor amb fruits primerencs i de resistències futures. I si no fos per elles no seríem aquí: el valor de ser baula entre generacions i de no deixar-se robar ni memòria ni alternatives ni formes socials emancipatòries. Personalment recordo que, el primer any a la universitat, el primer mural que vam fer a la Facultat de Ciències Polítiques, que era molt grisa perquè era la UAB, va ser la divisa tres voltes rebel de la Maria-Mercè. Avui encara presideix l'accés a la facultat. Hi és des de fa ben bé 30 anys. Que cada curs trobi que té sentit que hi continuï diu molt —o tot.

Però parlava de la Maria-Mercè com a escola activista i encara està per escriure l'agraïment infinit que caldria fer als feminismes com a sabotejadors imprescindibles del patriarcat —també en els espais militants—, en el si

d'una esquerra revolucionària que fonamentalment era jeràrquica, massa sovint autoritària, amb deixos sectaris que es carregaven qualsevol debat col·lectiu i que venia de les costures d'una clandestinitat que amagava altres coses i buscava mil excuses per continuar amagant-les. Avui és menys difícil obrir certs debats que ja estan del tot oberts. Però que no tindriem oberts si dones valentes no els haguessin obert contra panys i forrellats —el primer que esquerdà el mur, em recorda sempre una amiga, s'hi deixa el cos i la cara—. Penso en l'heroic PSUC, per exemple, i quant ha costat recuperar el nom de dones com la Tomasa Cuevas, *la Peque*. En tot cas, una generació precària ens vam començar a empeltar del feminisme mentre llegíem Maria-Mercè Marçal en les pauses dels primers anys de carrera i en els ateneus que obríem com podíem als nostres barris. No recordo —i voldria recordar-ho— quina va ser la mà que ens la va passar primer. Sí, estic convençut que eren les mans d'alguna companya de Dolça Lluita, un col·lectiu feminista de l'Autònoma, que a tants ens van ajudar i acompanyar a fer-nos insubmisos al servei militar obligatori, a desobeir l'ordre d'aprendre a matar i morir i a no enrolar-nos en aquesta síntesi militarista, patriarcal, capitalista i criminal que és l'exèrcit.

La lluita val la pena i el més difícil és sempre tornar a començar, resistint la frustració i en unes contrades d'atrotinada dignitat on ho hem hagut de fer, gairebé sempre, això de tornar-ho a intentar altre cop. Concomitàncies ancestrals, fils liles i país d'insubmissions, aquella vaga general feminista del

segle XXI es produïa en el centenari de les revoltes del carbó a Barcelona, protagonitzada per les dones obreres subalternes, precursors de la vaga de la Canadenca. (...) La seva companya de lluites i fatigues Tona Gusi xiuxiueja i parla per totes dues: «Quan has viscut una experiència així, tot et sembla poca cosa [...] estar en política i fer transformació social i moviment social sí, però ser-hi per un càrrec no. Hauríem volgut continuar tal com érem. No necessitàvem res més». A la retina de la memòria quedaran les assemblees, els grups de dones, les renovacions pedagògiques, l'ecologisme, l'antimilitarisme o el batibull dels moviments populars de quan tot semblava possible, urgent i necessari.

Vint anys després, aquells aprenentatges inacabats, en desconstrucció permanent, són, des de l'àmbit col·lectiu i íntim, impagables. Som encara, per sort nostra, la mirada lila, crítica i feminista de la Maria-Mercè. I encara hem d'aprendre a mirar. La mirada lila que qüestiona radicalment un sistema de poder, un sistema de privilegis, un sistema de dominació. Fins i tot en la darrera crònica ja ens adverteix, ja intueix les primeres mobilitzacions LGTB —d'Armand de Fluvià a tots els nostres *Ocaïnes*— contra tanta estigmatització atàvica i ens enlluerna amb l'apologia de l'amor lèsbic. Temps de reconeixement a les precursors i les pioneres, això volia dir, que ens convidaven i ens conviden a sortir de totes les gàbies —de les gàbies en què ens tanca el poder i de les gàbies pròpies, on sovint ens atrapem nosaltres—. Sempre s'ha dit: la primera passa per sortir del ramat és la més difícil. Des-

prés, quan algú ha obert el camí de trànsits i l'espai ja és més còmode, no ens hauríem d'oblidar de qui va obrir camí contra cada llei del silenci.

Vulnerabilitats insurrectes en la terra de mai, dilema final i pregunta oberta per cloure. Estem a l'altura del llegat? Resposta incerta, desigual i fractal; però si no ho estem, sempre podem posar-nos-hi. Què fa el poder sempre? Repetir-se com l'all. Què hem de fer nosaltres? Repetir-nos també. Reiterar-nos. Insistir-hi. Perquè cada cop que ens repetim —en la solidaritat entre iguals, en el suport mutu recíproc, en l'ètica de la resistència, en el somni de les justes— interrompem breument la seva comptabilitat patriarcal, criminal i assassina.

Vistes des d'avui, en aquella recuperació de la llengua abolida, en l'esbotzament del silenci patriarcal nacionalcatòlic, en la resistència a les prohibicions, en la lluita contra la permanent invisibilització de les dones en la nostra història, penso que l'aportació més gran és la que ens qüestiona a nosaltres mateixos i els nostres espais militants. Estaria bé sospesar què ha canviat i què no ha canviat tant, atès que les fórmules testosteròniques, narcisistes i masclistes tornen periòdicament quan ens despistem i operen descaradament —o sibil·linament— en molts àmbits dels nostres espais sociopolítics i en els moviments populars. Podem dir, sí, que l'assemblea és la menys dolenta de les formes de participació política i la més democràticament genuïna —perquè formalment

totes les persones són iguals—. Però tot espai polític té les pròpies lògiques de poder —a vegades de qui més crida, a vegades de qui més jutja, sovint de qui ha fet assemblea particular abans de l'assemblea general—. Els aprenentatges del feminisme, per contra, són aprendre a escoltar, a dialogar i a entendre les raons dels altres. Si tot no anés malament, diuen que la quarta revolució serà la feminista. Tant de bo. Feminitzar no és res més que humanitzar i democratitzar les nostres relacions socials. I aprendre a dir *no* un i mil cops, com diria la seva estimada Montserrat Abelló.

M'ha passat el temps i encara que em queden sis apunts fets. Enllesteixo. En un dels primers articles ens parla de la solidaritat amb els presos i els exiliats. És escrit el setembre del 1979 i sembla escrit l'octubre del 2018 —com si cap generació no se'n lliurés mai, de la repressió—. I aquí rau el moll de l'os marçalià: què ha canviat, què ha mutat, què roman. Han canviat moltes coses, és clar: no som sota la dictadura franquista i dir-ho seria menystenir i banalitzar les víctimes d'aquella brutalitat. Les relacions de poder, els nuclis sistèmics, els poders fàctics, però, no s'han desprogramat ni desconfigurat. Sí, anem obrint per baix el que ells volen tancar per dalt i ells van ofegant per dalt el que nosaltres volem llaurar per baix. Però la batalla és asimètrica: ells van en portaavions, nosaltres a peu. Per això cal agrair tant que mai defallissin.

Raó del cos, escola de rebel·lia entre l'atzur i l'atzar, algú va dir que les grans batalles es guanyen per tossuderia. Des-

glaç. Foc que no es consum, foc que no és consum. El de les bruixes, com diu una vella samarreta, d'ahir, avui i demà als Països Catalans. Des de les nits lliures, la barqueta de la Marçal no ha deixat mai de solcar totes les aigües de cada contradicció. Al capdavant, és la barqueta en què hem crescut i en què creiem: la barqueta des d'on resistim encara. Per sort marçaliana, uns quants —menys dels que voldríem, moltes més dels que voldrien— ens en vam anar cap als marges i allà, perduts en la intempèrie i cercant l'altra història, la vam retrobar. Aquests plec de la memòria resistent d'ahir ens ho recorden avui, solcant un demà on poder reteixir llibertats, caminar els dies i cuidar les vides. Tant com declinar ara i aquí, i poema a poema, l'altre futur marçalà —el que ens queda per fer— que ens espera.

Triple divisa? Som en un país amb un 30 % de la societat en risc d'exclusió social, amb ben bé dos milions en situació de pobresa, que encapçala el rànquing diari de desnonaments des de 2008 rere la metastasi de la corrupció i l'orgia financera i immobiliària. No segueixo, la llista és exasperant. Mentre avui parlo, el Parlament està suspès pel 155 i vivim excepcionalitats permanents, tornem a tenir presos i exiliats i fiscalia ha ordenat investigar el 80 % dels alcaldes. I del patriarcat? L'onada feminista, els #MeToo, la visibilització dels macromasclismes i els micromasclismes, la denúncia del feminicidi crònic que no s'atura han derivat en una brutal onada reaccionària. No ens sobren motius ni ens falten raons per continuar teixint, solcant i projectant el llegat marçalà —més que mai—.

Però deixeu-me acabar així: amb una apologia marçaliana de la barqueta dels marges i les vores de les tangents. M'atreviria a dir que cap dels que va planificar la llei del silenci, la llei de l'amnèsia i les polítiques (anti) culturals en el règim del 78 podia imaginar que avui ens retrobaríem per aplegar-nos en les VII Jornades Marçalianes. Al marge del poder, contra el poder i travessant els designis del poder i els plans dels gestors grisos buròcrates d'aquella transició. Ningú havia previst que, de sobte, una generació precària, des dels buits i les intempèries de la societat de consum que ens vol només com a espectadors callats, consumidors fallits i electors frustrats, s'arrecherà en la Maria-Mercè i des d'allà provés de recosir-ho tot altre cop. Vam trobar referents i referències en aquells marges, en les oblidades i les invisibilitzades. I d'allà vam trobar la mínima dignitat, nascuda del respecte per les que ens havien precedit, i una barqueta on retrobar-nos sempre i solcar qualsevol mar, amb bon temps i sobretot en èpoques de calamarsa. Per tant, un agraïment final i inacabat a tot el que hem après dels feminismes, a tot el que encara estem aprenent i sobretot a tot el que encara ens queda per aprendre, que és molt, moltíssim, i sempre fem tard.

Metàfora que no ho és. Si alguna cosa podem afirmar és que nosaltres tenim molt més temps i molt més bones condicions que els que ens han precedit en condicions de lluita incomparablement més funestes i nefastes. Nosaltres avui no tenim excuses, malgrat que les invoquem cada dos per tres, i som sota un pervers règim general

d'indiferència. Però acabo per tornar a començar. La mirada violeta de la Maria-Mercè encara avui ens canvia i transforma. Serveix tant per a la vida com per a la lluita, contra un poder —en la lluita i en la vida— masculí, masclista i masculinitzat. Hem après que la història la fan els homes i les dones que resisteixen. És esquemàtic, però diguem-ho així: els homes són càlcul i velocitat —i tot ho arrasen: robar més, matar més, cridar més—. Les dones són lentitud i cura. I això, en si mateix, és tot un programa polític revolucionari i antropològic. Però com que la història també és una metàfora contínua, acabaré amb el present que imagina el demà i camina amb un retrovisor enorme per no oblidar res. Corria l'any 2012 i era 8 de març. Érem només 25 persones a la plaça Santa Maria de Ripoll: 22 dones i 3 companys que només fèiem costat. Elles van fer el que portaven fent molts anys. Cantar. Com les bruixes. I van cantar i musicar «Cançó de fer camí». Si aquella nit a aquelles vint-i-dues dones algú els hagués dit, com a oracle, que només sis anys després, el 2018, viuríem la vaga feminista més gran que ha viscut aquest país, no s'ho haurien cregut. I això també és la llavor, el tronc, l'escorça i el fruit de Maria-Mercè Marçal —que és un nom per dir tots els noms de totes les dones—. I aleshores només cal afegir la coda: moltes gràcies, gràcies sempre, per tot i per tant, MMM.

Bon dia, temps de traspals. El compromís marçalià avui

Miquel Pueyo

No soc especialista en literatura. De fet, jo diria que no soc —ni tan sols— un especialista en cap assumpte delimitat per una frontera gaire alta. Agraïixo la invitació a participar en aquesta conversa sobre el compromís marçalià avui i procuraré aportar alguna reflexió, sobretot a partir d'algunes coincidències o afinitats.

Naturalment, he llegit la Maria-Mercè, però només en soc un lector més.

Com la Maria-Mercè soc un català de ponent o de la plana de Lleida.

Soc una mica més jove, del 57 —quina paradoxa!—, però tinc la sensació d'haver compartit (sense saber-ho aleshores) algunes de les sensacions, olors, mirades, tristesses... de la Maria-Mercè estudiant interna a Lleida entre 1963 i 1969 (en dues residències religioses) a mitja hora d'Ivars. En aquella època, això era relativament freqüent. També recordo perfectament els soldats baixant a la tarda pel carrer Alcalde Costa, del Gardeny; el circuit tradicional del passeig pel carrer Major, la cafeteria Greco, de Blondel, avui desapareguda; la boira. De fet, és en la boira de Lleida que el cavaller Quixot es perd, després d'haver trobat el bandoler Roque Guinart, durant el seu viatge a Barcelona, i va ser dins la mateixa boira que es

fongueren, durant la nit del sis al set de gener del 1939, les darreres tropes republicanes que durant nou mesos i quatre dies s'havien mantingut a l'aguait al marge esquerre del Segre, davant per davant de la ciutat ocupada per les tropes de Franco.

Intermitentment, he assumit responsabilitats polítiques i he experimentat les contradiccions de la militància política, i fins i tot vaig participar —molt poquet— en la campanya de Nacionalistes d'Esquerra (NE) de l'any 1980, quan la Maria-Mercè tancava la llista.

He patit i m'han fet patir aquesta angúnia permanent de qui escriu i publica en català (cap a on va la llengua?, ens en sortirem?), fins que l'any 2011 vaig deixar la docència i la recerca sobre la llengua i vaig passar-me a l'àmbit acadèmic del periodisme i la comunicació. Si hagués de triar entre la nació pura i la nació lliure, triaria la nació lliure.

Aquestes són les meues credencials. Més ben dit, la meua manca de credencials, si m'ho permeteu.

Hi ha un vers del poeta grec Arquíloc, del segle VII abans de la nostra era: «La guineu sap moltes coses, però l'eríçó en sap una d'important». A partir d'aquest vers, Isaiah Berlin (pensador liberal i historiador de les idees) va redactar un cèlebre assaig (*L'eríçó i la guineu*)¹ sobre la visió de la història de Tolstoi, en el qual suggeria una possible línia divisòria entre escriptors, pensadors i polítics eríçó o guineu. Aquesta hipòtesi sempre m'ha sem-

---

1. Berlin, Isaiah. *L'eríçó i la guineu. I altres assaigs literaris*. Barcelona: Proa, 2000.

blat molt curiosa i n'he trobat —probablement perquè jo la buscava— una reiteració en la segona estrofa de «D'antologia», una llarga tirada de iambes, que és dins de *Cau de llunes*:²

Diferent va fer un déu el pensament
de la dona, al principi. (...)
Una altra la tragué un déu de l'astuta
guineu, i és una dona que ho sap tot.

Segons Berlin, a diferència dels eriçons, que són centrípets —com Plató o Nietzsche— les guineus —com Montaigne o Joyce— són centrífugues, persegueixen diverses finalitats simultàniament; el seu pensament es mou en diversos nivells, es mouen dins la diversitat d'experiències, però mantenen una visió interna unitària, que no sempre és fàcil d'observar, des de fora. Jo diria que la Marçal també era més una guineu que un eriçó.

No afegiré res de nou a la vigència de la divisa marçaliana —«A l'atzar agraeixo tres dons: haver nascut dona, / de classe baixa i nació oprimida. // I el tèrbol atzur de ser tres voltes rebel»—, citada encara avui per moltes persones, de vegades com si formés part d'un corpus de poesia tradicional anònim. Sí que vull recordar que va ser segurament un dels poemes més llegits, apresos i comentats durant els anys dels cursos de reciclatge de català dels mestres i les mestres de Catalunya, i les escoles d'estiu, sobretot entre 1978 i 1980.

---

2. Marçal, Maria-Mercè. *Cau de llunes*. Barcelona: Proa, 1977.

Viure en un país oprimint i pretendre expressar-se en una llengua perseguida o empesa al límit de la supervivència ha estat —per a diverses generacions— una experiència vital anòmala, estressant; de vegades, frustrant. Per a una escriptora, encara ho és més i, per a una escriptora compromesa políticament, provoca una tensió encara més intensa. I, si a més, aquesta escriptora es compromet fins al punt d'ingressar en un partit als 24 anys (PSAN), i dins d'aquest partit encara ha de lluitar per trencar amb els purismes i les inèrcies, i per posar fi als privilegis dels homes i a la infrarepresentació de les dones, i es compromet en diverses ocasions a anar en una llista, fins i tot encapçalant-la, segur que ha de pagar un peatge (no pas petit) per aquest compromís. A Lleida, no hi ha gaire persones que recordin que la Maria-Mercè, militant aleshores al PSAN i professora de secundària a Sant Boi, va encapçalar la llista del Bloc d'Esquerra d'Alliberament Nacional (BEAN) per a *Lleida, a les eleccions estatals de 1979*. Va participar en mítings a Lleida, Balaguer, Arbeca, Bellaguarda..., i a Ivars, on gairebé tot el poble hi va ser present. Les eleccions les va guanyar per golejada la UCD.

L'any següent, va tancar la llista presentada a Lleida per Nacionalistes d'Esquerra, en les primeres eleccions al Parlament de Catalunya. Vaig participar modestament en aquella campanya, però tampoc no vaig coincidir amb la Maria-Mercè. M'adono que em passa amb ella una mica com a alguns dels admiradors de la Renée Vivien, que l'han d'admirar sense haver arribat a conèixer-la.

Resulta sorprenent la seua capacitat per gestar una obra literària que ha resistit més que bé el pas del temps, i fer-ho al mateix temps que exercia una intensa militància política i feminista. En els darrers dies, he rellegit *La passió segons Renée Vivien*³ —en la qual l'autora va estar treballant deu anys; d'aquest treball n'han quedat set caixes de materials de tota mena a la Biblioteca de Catalunya— i m'ha tornat a enganxar i a colpir com no és freqüent que passi amb una novel·la que no té un argument convencional.

És clar que hi ha persones que han excel·lit en l'àmbit de la política i de la creació literària —des de Lord Byron fins a Maria Aurèlia Capmany—, però més aviat la política i la creació literària són dedicacions excloents. Potser no tant per les exigències derivades de dues maneres de viure molt diferents, sinó perquè la política i la vida de partit tendeixen a devorar tot el temps i totes les energies de què disposa qualsevol autor o autora. Almenys, en el segle XXI, la política s'ha convertit també en una activitat de rendiment. «Maquiavel té i no té raó. La política no és només una tècnica de conquesta i possessió del poder, sinó també una utopia que inspira l'acció. Sense això, només seria cinisme i egoisme», com escriu Édouard Balladur. Amb el pas del temps, els militants, antigament essència dels partits polítics, gairebé han passat a ser éssers percebuts com persones extravagants o *friquis* de l'activisme polític. Avui dia, estareu d'acord amb

---

3. Marçal, Maria-Mercè. *La passió segons Renée Vivien*. Barcelona: Columna, 1994.

mi que militar com es militava en els anys 70 i 80 és una opció mal vista. No crec, però, que ens hàgim tornat tots apàtics, sinó que han canviat les formes de mobilització.

L'amor és fort com la mort —més fort?—. Recordo haver-ho llegit en el Càntic dels càntics. Així com associo l'ou —origen de vida— a la mort. Gràcies mare, per haver-me donat aquesta vida mortal, l'única que m'ha permès passar per aquesta terra, aquesta vall on tota llàgrima fructifica, de vegades misteriosament i fins aparentment sense sentit.

Aquest fragment és d'*El senyal de la pèrdua*⁴ i em porta a fer una darrera temptativa d'establir un paral·lelisme amb la tradició d'una família republicana de Lleida (els Torres) vinculada a través de la figura del pare (Humbert) amb la teosofia, una organització espiritualista propera a moviments iniciàtics com la francmaçoneria i els Rosa-Creu. Un dels fills d'aquesta família és el poeta Màrius Torres i l'altre, Víctor Torres, m'explicava, pocs anys abans que ell mateix traspassés, com després de la mort física dels seus, especialment amb en Màrius i la seua mare, no hi havia deixat mai de mantenir un diàleg molt especial, com si la Maria Pereña i en Màrius haguessin continuat fent la seua vida intel·lectual i sensible dins la ment i el cor del Víctor.

En el marc d'aquesta nova jornada marçaliana, jo soc de l'opinió expressada per Víctor Torres.

---

4. Marçal, Maria-Mercè. *El senyal de la pèrdua*. Barcelona: Empúries, 2014, pàg. 25.

Referències bibliogràfiques

Berlin, Isaiah. *L'eriçó i la guineu. I altres assaigs literaris*. Barcelona: Proa, 2000.

Marçal, Maria-Mercè. *Cau de llunes*. Barcelona: Proa, 1977.

Marçal, Maria-Mercè. *La passió segons Renée Vivien*. Barcelona: Columna, 1994.

Marçal, Maria-Mercè. *El senyal de la pèrdua*. Barcelona: Empúries, 2014.

Marginàlia marçaliana: notes per a una lectura *queer*¹

Rafael M. Mérida Jiménez

En un treball publicat fa uns anys,² destacava una peça *menor* de Maria-Mercè Marçal que, al meu parer, oferia —i encara ofereix— moltes claus per comprendre la trajectòria vital i ideològica de la nostra autora a les acaballes de la dècada dels 80: em refereixo al capítol «Viratges, reminiscències», publicat l'any 1989 al llibre col·lectiu *Barcelldones*³ i reeditat cinc anys més tard a *Sota el signe del drac*.⁴ Com aleshores apuntava, l'experiència personal de lectura d'aquesta semblança autobiogràfica al volum pòstum, i no pas a *Barcelldones*, canviava de manera significativa la meua percepció de la seva força original, tot i reconèixer l'enriquiment afegit gràcies a les interrelacions que hom pot establir amb la resta d'assajos marçalians, que doten el text

-
1. Aquest treball és part dels projectes de recerca FEM2015-69863-P i PID2019-106083GB-I00.
  2. Mérida Jiménez, Rafael M. «Viratges, visibilitats i reminiscències de Maria-Mercè Marçal». A: *Accions i reinvençions. Cultures lèsbiques a la Catalunya del tombant de segle XX-XXI*, Meri Torras et al. (ed.). Barcelona: EdiUOC, 2011, pàg. 99-105.
  3. Marçal, Maria-Mercè. «Viratges, reminiscències». A: *Barcelldones*. Barcelona: Edicions de l'Eixample, 1989, pàg. 51-63.
  4. Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Barcelona: Proa, 2004. (Edició a cura de Mercè Ibarz.)

d'una intel·ligibilitat extraordinària. Llegir «Viratges, reminiscències» a *Sota el signe del drac* em confirmava una singular coherència autorial, indispensable per comprendre certs marcs de reflexió de Marçal al llarg de la seva trajectòria. Paradoxalment, però, aquesta lectura, que atorga continuïtat al seu pensament, em descontextualitzava el relleu de la seva aposta per la visibilitat lèsbica al sistema literari —i a la societat— de la Catalunya de 1989.

Era per aquesta raó que trobava —i encara trobo— que definir aquest autoretrat com «una pausada retrospectiva íntima sobre la ciutat, la Barcelona on durant anys va viure nòmada i errant de pis en pis», segons suggeria Mercè Ibarz,⁵ podia equivaldre a oblidar una part central del seu potencial i de la seva vivència, nítidament expressada:

Incrustada a la ciutat, espargida, difosa arreu, la vasta cambra fosca, opaca, quasi sempre invisible de l'amor entre dones. Des dels carrerons de la Barceloneta o des de l'escullera, on, com les onades, he tornat una i altra volta, diversament acompanyada, però sovint en l'esclat d'escuma viva del desig... Fins a Montjuïc i el Tibidabo, de les Cotxeres de Sants fins a Pedralbes, de Gràcia al Putget i del Putget, per la Creueta del Coll, fins a Horta; lliscant per l'antiga riera de Vallcarca, o per la Via Laietana, que esbadià la ciutat medieval, fins a les muralles romanes; de l'enforcall del

---

5. Ibarz, Mercè. «Silencis, interrupcions, mites». A: Maria-Mercè Marçal, *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Barcelona: Proa, 2004, pàg. 15.

Pedró fins al sarrianenc Pedró de la Creu; i, a l'altra banda, fins al Poblenou i la Sagrera, i, més enllà, encara, fins als confins insospitats de la Torre del Baró: arreu, arreu, n'he dut, a pes de braços, el neguit. Tentinejant sobre l'estreta paret imperceptible que separa els espais acotats de la terra de ningú que queda en els marges... Cercant recers coixos i efimers, a cobert de l'ull que prosciu i del mot que coarta. O del silenci que agredeix, de sotamà. Ponts fonedissos entre el carrer, massa obert, i la cambra, massa closa. Uns quants noms, només: Daniel's, La nostra illa, Gervàs, Members...⁶

Hom ha pogut constatar certes mancances i certs pro-teccionismes que la mateixa Marçal comentava al final d'«Entre dones», text inèdit inclòs a *Sota el signe del drac*,⁷ escrit pels volts de 1995, on la nostra autora reflexionava sobre la recepció de *La passió segons Renée Vivien* (1994), la seva única novel·la:

No sé si és ben bé una novel·la sobre Renée, encara que ella hagi estat l'eix central entorn del qual tot un seguit d'obsessións personals i de descobertes han girat durant deu anys. Val a dir que és el primer cas, pel que fa a la meua obra, que la crítica oficial ha parlat de «lesbianisme», tot i que en general no han concedit al tema el lloc nuclear i motriu que té en

---

6. Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Barcelona: Proa, 2004, pàg. 32-33.

7. Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Barcelona: Proa, 2004, pàg. 201-203.

el llibre. És molt curiós, i m'agradaria tenir-ho més analitzat, l'estrany «proteccionisme» cap a la meua persona, o cap a la meua imatge, que ha funcionat en els altres casos, fins a forçar interpretacions de poemes d'una forma increïble: pura miopia o voluntat de neutralització d'un discurs «dissonant»? No ho sé. El pitjor de tot plegat és com aquest fet interfereix amb les (teves) pròpies pors, la pròpia automoderació, l'auto-censura. Si no en el nivell de l'escriptura, com a mínim en el de la seva dimensió pública. Com contribueix, en definitiva, si no a l'emudiment de l'experiència, sí a la perpetuació de la sordesa social. A la invisibilitat si no a la inexistència. De tota manera he de dir que per a mi ja ha estat un fet prou important que qui tingui orelles per escoltar que escolti i, en definitiva, qui pugui entendre, que entengui.

Per fortuna, al llarg dels darrers anys, la «perpetuació de la sordesa social» ha minvat extraordinàriament, com a lògica conseqüència dels canvis socials i legals i l'augment del respecte per les diversitats al nostre país, tot i que la lesbofòbia, l'homofòbia o la transfòbia no hagin estat erradicades, ni de bon tros, com prova la necessitat de la Llei catalana 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a erradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia.⁸ Els vells vel·ls de pudor, no pocs tabús i «l'emudiment de l'experiència» van desapareixent, en especial entre les generacions més joves: cada dia hi ha més orelles que escolten i entenen. Per tan senzilla i po-

8. Vegeu: <http://portaldogc.gencat.cat/utillsEADOP/PDF/6730/1376345.pdf>

derosa raó, la crítica acadèmica despreocupada pel *closet*, o formada amb les eines dels estudis de gènere, està incidint de forma menys *miop* i *neutralitzadora* en les obres marçalianes. Hom no pot exagerar, però, i creure que aquesta aproximació neix fa quatre dies: per citar només la referència d'una recerca acadèmica, l'estudi de Lluïsa Julià publicat l'any 2000 dins un volum pioner en llengua catalana, subratllava «la necessitat de definir l'obra de Maria-Mercè Marçal com la primera veu explícitament lèsbica de la tradició poètica catalana».⁹

A tall d'exemple, si hom consulta la base de dades de l'arxiu i servei de documentació de la Fundació Maria-Mercè Marçal, constatarà que cercant la paraula «lèsbic» apareixen 6 documents, entre els anys 2000 i 2012; que 12 documents entre 1995 i 2011 han estat catalogats sota el concepte «lesbianisme», o 16 amb l'etiqueta «literatura lèsbica» (1991-2012). Fins i tot, el concepte «homosexualitat» hi té cabuda (7 documents entre 1991 i 2012).¹⁰ Resulta incontestable per lògica, també, la centralitat de l'obra i de la personalitat de la nostra autora en els estudis desenvolupats al voltant de la literatura lèsbica al llarg de la darrera dècada, com molt bé mostra, per exemple,

---

9. Julià, Lluïsa. «Utopia i exili en la poesia de Maria-Mercè Marçal». A: *El gai saber. Introducció als estudis gais i lèsbics*, Josep-Anton Fernández (ed.). Barcelona: Llibres de l'Índex, 2000, pàg . 355.

10. Recordem ara que no podem sumar totes aquestes referències, ja que algunes tenen etiquetes compartides. Consultes fetes el mes de juliol de 2018.

la tasca de Meri Torras.¹¹ M. Àngels Cabré xifrava tot plegat de forma rotunda per subjectiva:

Maria-Mercè Marçal, avui en dia considerada una de les grans veus de la literatura catalana, publica la *plaque* de sextines *Terra de mai* (1982), de clara inspiració lèsbica. [...] La rotunditat amb què expressa l'amor d'una dona envers l'altre, com capta l'impuls de l'atracció i la culminació eròtica, fan d'aquest llibre un abans i un després no ja a la poesia catalana sinó a la poesia de tot l'Estat espanyol. Des de llavors és, per a moltes, Santa Maria-Mercè Marçal.¹²

No dubto, d'altra banda, que la recent i generosa biografia de Lluïsa Julià obri les portes a noves aproximacions, tenint en compte l'abast i l'entitat de les fonts emprades, de les quals m'aprofitaré més endavant.¹³

Filant més prim, si introduïm el terme *queer* a la base de dades de la Fundació Maria-Mercè Marçal no hi apareix cap resultat a l'estiu de 2018. Si consultem l'agen-

---

11. Vegeu Torras, Meri. «Escriure el desig al cos del text. Escriitures i lectures lèsbiques a la literatura catalana contemporània». A: *Diàlegs gais, lesbians, queer*, Julián Acebrón (ed.) i Rafael M. Mérida Jiménez (ed.). Lleida: La Paeria - Universitat de Lleida, 2007, pàg. 133-150, així com la seva edició de *Accions i reinvençions. Cultures lèsbiques a la Catalunya del tombant de segle XX-XXI*. Barcelona: EdiUOC, 2011.

12. Cabré, M. Àngels. «Plomes de paper: representació de les lesbianes en la nostra literatura recent». A: *Accions i reinvençions. Cultures lèsbiques a la Catalunya del tombant de segle XX-XXI*, Meri Torras et al. (ed.). Barcelona: EdiUOC, 2011, pàg. 26.

13. Julià, Lluïsa. *Maria-Mercè Marçal. Una vida*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, 2017.

da de la Fundació, en canvi, descobrirem que el 15 de juny de 2018 s’hi difon una taula rodona sobre Marçal al QLit Festival de Literatura Queer, desenvolupat al Casal de Barri Pou de la Figuera, a Barcelona.¹⁴ O que aquest mateix any, el mes d’abril, al programa del IV Congrés «Los textos del cuerpo», celebrat a la Universitat Autònoma de Barcelona, una investigadora de Cambridge presentava una comunicació al voltant de *La passió segons Renée Vivien* com a «queer metafiction». Ignoro, però, les significacions atorgades a aquesta paraula aplicada als versos i a la prosa marçalians en ambdós actes, de factura tan diversa, ja que no vaig ser-hi present. En qualsevol cas, vull congratular-me del fet destacat per Meri Torras recentment: «The proliferation of scholarship, with the growing number of articles, dissertations and theses now devoted to the poet, privileges a comparative perspective which produces a salutary critical environment as researchers from different cultures and generations come together».¹⁵

L’ús de la paraula *queer* en una llengua romànica —o en qualsevol context que no sigui l’anglosaxó— presenta problemes múltiples, sobre els quals no puc entretenir-me ara, tot començant per la seva adaptabilitat o con-

---

14. Vegeu la crònica de Carles Geli a *El País*: «Las letras catalanas descubren la literatura Queer», https://elpais.com/ccaa/2018/06/13/catalunya/1528920864_921058.html.

15. Torras, Meri. «Corpus *realities*: (De)tracing Maria-Mercè Marçal». A: *Maria-Mercè Marçal: her life in words*, Noèlia Díaz Vicedo (ed.). Glasgow: Anglo-Catalan Society, 2017, pàg. 12.

veniència en geografies alienes a l'òrbita sociohistòrica i cultural en què va néixer.¹⁶ Tots coneixem els debats que s'han generat des de finals del segle passat, quan de la mà de teòriques com ara Teresa de Lauretis, Judith Butler o Eve Kosofsky Sedgwick va irrompre a l'acadèmia nord-americana, fins arribar a les nostres terres. Jo mateix vaig dedicar un cert temps a estudiar aquestes aproximacions i a esbrinar la genealogia prèvia dins l'activisme lèsbic i gai dels Estats Units, entre 1969 i 1994, amb textos de grups i persones, tan divergents i convergents alhora, com Martha Shelley, Charlotte Bunch, Monique Wittig, Adrienne Rich, Gloria Anzaldua o Esther Newton, entre d'altres.¹⁷

Menciono els noms d'algunes de les dones incloses en aquest llibre perquè em semblen molt rellevants per si mateixos i per als meus objectius d'avui: si recordem els títols d'alguns *manifestos* presents, com ara «La dona identificada amb dones», de Radicalesbians, «Els usos de l'eròtic: l'eròtica com a poder», d'Audre Lorde, o «Homofòbia: per què cal parlar-ne?», de Barbara Smith, ens resultarà molt fàcil començar a establir nexes amb versos i proses de Marçal. Compareu la següent reflexió de Barbara Smith amb el fragment citat d'«Entre dones»

---

16. Mérida Jiménez, Rafael M. (ed.). *Sexualidades transgresoras. Una antología de estudios queer*. Barcelona: Icaria, 2002, pàg. 19-21. Vegeu també ara Peralta, Jorge Luis; Smuga, Lukasz. «Towards an (Even More) Queer Hispanism / Hacia un hispanismo (todavía más) queer», *InterAlia. A Journal of Queer Studies*, núm. 12 (2017), pàg. 1-20.

17. Mérida Jiménez, Rafael M. (ed.). *Manifestos gays, lesbianos y queer. Testimonios de una lucha (1969-1994)*. Barcelona: Icaria, 2009.

sobre l'emmudiment de l'experiència i la perpetuació de la sordesa social:

l'homofòbia m'ha forçat a emmarcar la meua vida amb els seus imperatius. Sense ella, no em podria identificar tan estretament amb altres persones gais. El meu treball podria haver-se centrat en les puntes de fletxa del Paleolític en lloc de centrar-se en la gent marginal i diferent. He trobat la meua veu intel·lectual en el silenci que la societat tractava d'imposar-me. Malgrat que el tipus d'escriptura i d'ensenyança que desenvolupo millor —interdisciplinària, controvertida— ha estat menyspreada per molts dels meus col·legues, m'ha fet guanyar el respecte d'altres i l'admiració dels estudiants.¹⁸

És clar que, amb raó, se'm pot adduir que moltes d'aquestes autores no són *queer* en un context posterior a 1990, fins a l'extrem que algunes són eixos indispensables del pensament lèsbic menys assimilable al discurs que actualment acostuma a definir-se com a *queer*. Tal vegada ho eren, però, en el context dels anys 70 i 80. Penso sovint que el concepte *queer* ha perdut part de la seva energia original justament per la seva deslexicalització —quan l'emprem, incorrectament, com a paraigua de tot un reguitzell d'identitats sexuals més o menys heterodoxes—. També ha perdut força per certs divismes,

---

18. La traducció completa al castellà pot llegir-se a Mérida Jiménez, Rafael M. (ed.). *Manifiestos gays, lesbianos y queer. Testimonios de una lucha (1969-1994)*. Barcelona: Icaria, 2009, pàg. 209-215 (la citació a les pàg. 214-215).

individuals i col·lectius, i per l'erosió d'una potència molt concreta que era fruit de les circumstàncies històriques, socials o polítiques que el van generar i difondre.

Llegeixo ara unes frases d'un manifest *queer* de 1990 —de fet, un pamflet repartit en la manifestació de l'orgull lèsbic i gai a Nova York—, perquè entengueu què us vull plantejar:

Com et puc convèncer, germà, germana, que la teva vida pe-
rilla: que cada dia, quan despertes, vius, relativament feliç,
com un ésser humà útil, estàs fent un acte de rebel·lió. [...] Ser *queer* no vol dir dret a la intimitat; vol dir llibertat de ser
públics, de ser, simplement, qui som. Significa lluitar contra
l'opressió diària: homofòbia, racisme, misogínia, els insults
dels hipòcrites religiosos i el nostre propi autoodi [...]. Ser
queer significa fer un tipus de vida diferent. [...] Ser *queer*
significa llibertat perquè sabem que tots nosaltres, tots els
cossos, tots els conys, tots els cors i culs i títols són en un
món de plaer que espera ser explorat. Cadascú de nosaltres és
un món d'infinites possibilitats.¹⁹

Em demano si podríem emprar avui la definició de *queer* segons el discurs que clarifica aquest manifest històric —una definició molt més original i autèntica que certes aproximacions teòriques d'abans-d'ahir— per lle-

---

19. La traducció completa al castellà pot llegir-se a Mérida Jiménez, Rafael M. (ed.). *Manifiestos gays, lesbianos y queer. Testimonios de una lucha (1969-1994)*. Barcelona: Icaria, 2009, pàg. 231-246 (la citació a les pàg. 231-233).

gir i rellegir el corpus marçal·lià amb nous ulls vells. Penseu que sí i que el problema no és de la *paraulota*, que a moltes persones incomoda, sinó de les accepcions que ha anat incorporant en el curs d'aquest segle XXI, i no pas quan Marçal redactava els seus primers versos.

D'entrada, penso que sí perquè Maria-Mercè Marçal va ser una dona que de manera pública va lluitar per conquerir llibertats col·lectives contra opressions múltiples, entre les quals la misogínia i l'homofòbia/lesbofòbia. També, és obvi, Marçal volia conquerir llibertats individuals, tot aprenent a portar a la pràctica un tipus de vida alternatiu en un context no tan amable com el present. Així que ara no m'endinsaré en els periples marginals d'aquells «Viratges, reminiscències» publicats a *Barcel·dones*, que em donarien les claus dels mons de plaer que va explorar i que em remetien al manifest *queer* de 1990. En tot cas, vull subratllar la valentia de publicar poemaris i textos en prosa, més o menys ficticials, més o menys marginals, amb un contingut gens encriptat.

En aquest sentit, m'agradaria apuntar, com ja deveu haver entès, cap a una altra diana. La meua proposta d'aproximació *queer* a l'obra marçal·liana no començaria el 1994, amb la seva única novel·la, ni que sigui un testimoni excepcional per reflexionar sobre les exploracions d'un desig que pot projectar-se de forma molt menys essencialista que les aproximacions més tòpiques, donada les èpoques que hi recrea. Tampoc no començaria amb el poema de *Desglaç* «Un amor sense casa», en el qual, a parer de Joana Sabadell-Nieto, «[e]l que Marçal fa, com

[Jessica] Folkart i [Judith] Butler anuncien, és qüestionar, dissoldre la pretesa viabilitat del sistema mateix d'exclusió».²⁰

Deixeu-me anar més enrere i deixeu-me que no m'aturi l'any 1982, a la manera d'un abans i un després, com llegeixo abundantment, amb la publicació de les setmanes de *Terra de mai*, opció que seria, al meu gust, com caure en el parany de transformar el desig lèsbic en desig *queer*. Simultàniament, però, sembla oportú recordar «[l]absència de marca gramatical femenina» d'aquest llibret, fet que «permetia mantenir-se al marge de la identificació del subjecte del desig, tot i indicar-ne el nom».²¹ D'altra banda, a *Sal oberta*, també publicat el 1982, van ser inclosos sonets d'amor heterosexual que expliciten un recorregut vital ja conegut.

Tampoc em detindrà ara en *Bruixa de dol*, del 1978, poemari del qual Laia Climent, a les I Jornades Marçalianes, va oferir, sense voler com a mínim explícitament, una definició tan *queer* com la derivada del suggeriment que aquest volum mostraria una representació de la corporalitat que «allibera les persones de les estructures familiars tan repressores» i potenciaria «les intensitats dels cossos i, doncs, a deslliurar-los de qualsevol restricció ideològica provinent d'unes jerarquitzacions pròpies del

---

20. Sabadell-Nieto, Joana. «Domesticacions, domesticitats i altres qüestions de gènere», *Lectora. Revista de dones i textualitat*, núm. 10 (2004), pàg. 195.

21. Julià, Lluïsa. *Maria-Mercè Marçal. Una vida*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, 2017, pàg. 249.

capitalisme».²² Si acceptem aquesta aproximació, però, ja ens movem en territori *queer*. Un territori encara no dit que recensions publicades entre 1977 i 1980, com les de Jaume Pont i Josep M. Sala Valldaura,²³ ja albiraven en destacar la importància de l'erotisme a la seva poesia inicial. Un territori dit i no dit ja des de la cèlebre «Divisa» de *Cau de llunes*, la qual em brinda no només els «tres dons» —que concita una interseccionalitat tan potencialment *queer* d'altra banda—, sinó la seva xifra: «ser tres voltes rebel», una acció i un sentiment on, naturalment, hi cap l'erotisme i la sexualitat, com mostren els seus versos.

Ni que sembli paradoxal, començaria per llegir un document marginal (tan marginal que ni porta el seu nom) i gens explorat: la ponència de l'any 1978 de més de cinquanta planes que va redactar des del Front de Dones per al Primer Congrés del PSAN. Lluïsa Julià el comenta breument a la seva biografia i trobo que podria ser una eina molt útil per ubicar Marçal, a més de dins l'òrbita del pensament polític d'aquells anys, en un context de ressonàncies *queer*, perquè recordeu que *queer* és també feminisme:

Hi analitza aspectes tractats en les Jornades de la Dona del 1975, però hi incorpora l'estudi de l'androcentrisme en l'es-

---

22. Climent, Laia. «Les textures del llenguatge: el procés evolutiu de la poètica marçaliana». A: *I Jornades Marçalianes. Llabor de cant, lluita en saó*, Heura Marçal (ed.). Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2009, pàg. 104.

23. Pont, Jaume. «Las lunas de Maria-Mercè Marçal», *Destino*, núm. 2078 (1977), pàg. 37, i Sala Valldaura, Josep Maria. «La poesia de Maria-Mercè Marçal», *Serra d'Or*, núm. 249 (1980), pàg. 44-45.

tractura social i familiar. D'altra banda, planteja una crítica oberta a la versió freudiana de la sexualitat de la dona, i fa una valoració positiva de la sexualitat femenina independent de la de l'home (l'autoerotisme i el lesbianisme). Planteja «la revolució dins de la revolució», una «redefinició radical de les relacions interpersonals, afectives i sexuals» per posar fi a la subordinació psicològica i cultural de la dona.²⁴

Permeteu-me, doncs, que m'aculli al pròleg de Marçal per a *Memòria de l'aigua. Onze escriptores i el seu món*,²⁵ tot canviant el nord, i que les seves paraules puguin ser «llegides com a noves en nous contextos i així prenguin nous significats, siguin nou aliment, nova sang per a un públic lector». Per a un públic lector *queer* en la seva accepció fundacional, capaç de rellegir un ideari anticapitalista i d'esquerres, d'alliberament, car encara tenen vigència no pocs ítems del que considero un *manifest ocult* dins aquest document del PSAN, com ara quan exigeix a la secció 3.3, titulada «Programa de lluita: cap a l'alliberament de la dona», el següent:

Que la legislació reculli el dret a una lliure sexualitat i afectivitat. [...]

Trencament de la identificació sexualitat i reproducció.

---

24. Julià, Lluïsa. *Maria-Mercè Marçal. Una vida*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, 2017, pàg. 169-170.

25. Citat a Marçal, Heura. «Introducció». A: *I Jornades Marçalianes. Llabor de cant, lluita en saó*, Heura Marçal (ed.). Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2009, pàg. 14.

Dret a una sexualitat lliure. Dret al plaer.

Lluita ideològica contra la concepció de la dona com a propietat o complement sexual de l'home.

Una educació sexual que no prioritzi unes pràctiques sexuals per damunt de les altres i que no perpetui els mites tradicionals sobre la sexualitat de la dona.²⁶

El que us proposo, sens dubte, és evitar una lectura en clau estrictament biogràfica que condicioni altres potencials subversius de l'obra de Maria-Mercè Marçal. El que us proposo és no obviar un espai comú de lluita a la Barcelona de finals dels 70: per exemple, la del Col·lectiu de Lesbianes i del Front d'Alliberament Gai de Catalunya i el seu manifest per la derogació de la Llei sobre perillositat i rehabilitació social, llegit el 3 de desembre de 1977 al cine Niza, recollit en un volum titulat *El homosexual ante la sociedad enferma*:

- 1.- La liberación sexual en su totalidad y, específicamente, el acceso a las libertades por parte de todas las lesbianas y de los hombres gays;
- 2.- Supresión de los conceptos de pareja, matrimonio y familia, sustentadores de la opresión y transmisores de la ideología dominante;

---

26. El títol del document és *La lluita per l'alliberament de la dona. Materials de treball del 1r Congrés del PSAN, abril de 1978* (Sollana: Gràfiques Sollana, 1978 [dipòsit legal de 1979]), sense signar i sense paginació. Tot seguint el suggeriment de Lluïsa Julià, el citarem a les referències bibliogràfiques finals com a obra de la nostra autora amb un interrogant.

- 3.- No integraci3n de la homosexualidad, sino supresi3n de las categorías ideol3gicas de homosexual, lesbiana, heterosexual, y la supresi3n de los papeles masculino/femenino, activo/pasivo, macho/hembra;
- 4.- Reconocimiento de la sexualidad plural [...].²⁷

Evidentment, puc acceptar una síntesi com la plantejada per Laia Climent quan afirma:

Per tant, en la seva primera etapa lírica, Marçal compon versos sobre l'heterosexualitat, on es fa palès un desfasament entre el seu concepte eròtic i la finalitat heterosexual de penetrar el cos de l'amada. Més tard, a *Sal oberta* la visió de l'erotisme heterosexual canvia d'esquemes per tal de fer explícita una imbricaci3n més completa. Tanmateix, la finalitat de tots dos amants continua essent divergent. Finalment, la diferència inherent en la uni3n de dos gèneres distints es resol mitjançant l'homosexualitat. En aquesta eròtica, la relaci3n amorosa es regeix per altres lleis on els desequilibris de forces entre els cossos desapareixen per complet.²⁸

---

27. Enríquez, José Ramón (ed.). *El homosexual ante la sociedad enferma*. Barcelona: Tusquets, 1978, pàg. 179. La ponència de Lluïsa Julià i Helena González presentada a les VII Jornades Marçalianes pot oferir dades addicionals de gran valor per a una aproximaci3n com la proposada aquí.

28. Climent, Laia. *Maria-Mercè Marçal, cos i compromís*. València-Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, pàg. 172.

I puc acceptar aquesta síntesi perquè pot ser vàlida, ni que en part hi discrepi des d'una perspectiva *queer* com la que formulo. A més de per una altra raó: perquè entenc a la perfecció la importància de les genealogies personals i col·lectives, com ara la de fer pujar Maria-Mercè Marçal als altars, segons la confessió citada de M. Àngels Cabré.

El que proposo, en definitiva, no es *deslesbianitzar* el corpus marçal·lià, ni abstreure una autora i la seva obra del seu context personal posterior als anys 70, ja que, com molt bé sintetitzava Marta Segarra,

En Marçal, el homoerotismo se extiende, pues, a las relaciones entre mujeres, entre madre e hija, entre «hermanas» o amigas, y entre mujeres de diferentes generaciones, hasta incluso aquellas que conocemos solo a través de los textos que escribieron. La poeta expresó con frecuencia la necesidad que sentía de confluír con una «genealogía femenina», no solamente pero sí sobre todo literaria, y manifestó su afinidad con las ideas de la filósofa italiana Luisa Muraro sobre esta y otras cuestiones.²⁹

Tot al contrari: el que proposo és una revisió que no em faci creure a ulls clucs que certs eixos temàtics de la seva obra són *els importants* perquè havien estat menys transitats en la literatura catalana: l'experiència de la ges-

---

29. Segarra, Marta. «Maria-Mercè Marçal, la comunidad herida». A: *Eventos del deseo. Sexualidades minoritarias en las culturas/literaturas de España y Latinoamérica a finales del siglo XX*, Dieter Ingenschay (ed.). Frankfurt-Madrid: Vervuert-Iberoamericana, 2018, pàg. 232.

tació, de la maternitat o de l'amor lèsbic. Aquest judici crític d'un Àlex Broch,³⁰ per exemple, pot propiciar que caiguem en un parany injustament reduccionista o que retallem altres rebel·lions d'altres de peces marginals i centrals, anteriors o posteriors a la dècada dels anys 80.

La llei del pèndol és òbvia i fins i tot inevitable: el que va negar-se o enfosquir-se en un determinat moment per l'estrany «proteccionisme» cap a la seva persona, o cap a la seva imatge, ara guanya rellevància crítica i enforteix la pluralitat de l'univers marçal·ià. El que proposo seria començar a mirar amb ulls *queer* una creadora i el seu context, ple de revoltes històriques, polítiques, literàries i personals.³¹ O començar a rellegir-la, que seria la millor invitació possible, a la manera del que Marçal proposava, l'any 1989, per a la poesia de Clementina Arderiu, tot ampliant el radi d'acció a les *marginalia*, ja que *tota* la seva obra «expressa les fissures, és la fissura, l'espai on irromp el desordre i on la seva veu d'individu que vol fer-se, en llibertat, és alhora l'impuls vital tenaç de refer altre cop la trama esvinçada segons el model decidit per endavant».³²

---

30. Broch, Àlex. «Maria-Mercè Marçal o els camins de la llibertat». A: Maria-Mercè Marçal, *El meu amor sense casa*. Barcelona: Proa, 2003, pàg. 13.

31. Una altra possibilitat de lectura *queer*, en un sentit més ontològic, diferent de la meua, seria la que proposa Segarra al voltant dels noms propis inserits al text poètic de Marçal: Segarra, Marta. «Effets de signature dans le texte. Appropriation ou désappropriation?». A: *Genres et signatures*, Frédéric Regard (ed.) i Anne Tomiche (ed.). París: Classiques Garnier, 2018, pàg. 247-263.

32. Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Barcelona: Proa, 2004, pàg. 69.

Quan Guillem Viladot destacava a finals dels 70 un vers com «l'escala fosca del desig no té baranes», hores d'ara, em sembla menys un motiu de reflexió freudiana que el reflex d'un erotisme sense les tradicionals barreres per esdevenir més que tres voltes rebel.³³ Ja ho suggeria, al meu gust, Joan Brossa a la cinquena estrofa de la seva sextina en la publicació de *Cau de llunes*: «i qui el llegeixi sentirà que l'aigua / serà flama mullada per la lluita / que obrirà una portella al tronc dels arbres».³⁴ O, si ho preferiu, el que us convido a fer en clau *queer* és projectar un nou sentit a una altra marginàlia, com la de Brossa igualment inversa: la tanka de Josefa Contijoch en homenatge a Maria-Mercè Marçal:

Algú del futur
 farà recer a l'ombra
 del teu brancatge
 no de llengua abolida
 ans de llengua regada.³⁵

---

33. Viladot, Guillem. «Maria-Mercè Marçal amb bicicleta», *Avui*, 9 de desembre de 1979, pàg. 21.

34. Marçal, Maria-Mercè. *Llengua abolida. Poesia completa 1973-1998*. Barcelona: Edicions 62, 2017, pàg. 16. (Primera edició: 3 i 4 Edicions, 1989.)

35. Contijoch, Josefa. «Tankas a Maria-Mercè Marçal». A: *Homenatge a Maria-Mercè Marçal*. Barcelona: Empúries, 1998, pàg. 29.

Referències bibliogràfiques

Broch, Àlex. «Maria-Mercè Marçal o els camins de la llibertat». A: Maria-Mercè Marçal, *El meu amor sense casa*. Barcelona: Proa, 2003, pàg. 9-18.

Cabré, M. Àngels. «Plomes de paper: representació de les lesbianes en la nostra literatura recent». A: *Accions i reinvençions. Cultures lèsbiques a la Catalunya del tombant de segle XX-XXI*, Meri Torras et al. (ed.). Barcelona: Edi-UC, 2011, pàg. 17-40.

Climent, Laia. *Maria-Mercè Marçal, cos i compromís*. València-Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.

Climent, Laia. «Les textures del llenguatge: el procés evolutiu de la poètica marçaliana». A: *I Jornades Marçalianes, Llabor de cant, lluita en saó*, Heura Marçal (ed.). Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2009, pàg. 89-125.

Contijoch, Josefa. «Tankas a Maria-Mercè Marçal». A: *Homenatge a Maria-Mercè Marçal*. Barcelona: Empúries, 1998, pàg. 29-30.

Enríquez, José Ramón (ed.). *El homosexual ante la sociedad enferma*. Barcelona: Tusquets, 1978.

Geli, Carles. «Las letras catalanas descubren la literatura Queer», *El País*, 15 de juny de 2018 [Accés: https://elpais.com/ccaa/2018/06/13/catalunya/1528920864_921058.html]

Ibarz, Mercè. «Silencis, interrupcions, mites». A: Maria-Mercè Marçal, *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Barcelona: Proa, 2004, pàg. 7-18.

Julià, Lluïsa. «Utopia i exili en la poesia de Maria-Mercè Marçal». A: *El gai saber. Introducció als estudis gais i lèsbics*, Josep-Anton Fernández (ed.). Barcelona: Llibres de l'Índex, 2000, pàg. 353-371.

Julià, Lluïsa. «De Brossa als trobadors i a Ausiàs March. Maria-Mercè Marçal, el diàleg amb la pròpia tradició». A: *II Jornades Marçalianes. Saba vella per a les fulles noves*, Heura Marçal (ed.) i Fina Llorca (ed.). Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2010, pàg. 37-54.

Julià, Lluïsa. *Maria-Mercè Marçal. Una vida*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, 2017.

Marçal, Heura. «Introducció». A: *I Jornades Marçalianes. Llabor de cant, lluita en saó*, Heura Marçal (ed.). Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2009, pàg. 13-14.

[Marçal, Maria-Mercè?]. *La lluita per l'alliberament de la dona. Materials de treball del 1r Congrés del PSAN, abril de 1978*. Sollana: Gràfiques Sollana, 1978.

Marçal, Maria-Mercè. «Viratges, reminiscències». A: *Barcelldones*. Barcelona: Edicions de l'Eixample, 1989, pàg. 51-63.

Marçal, Maria-Mercè. *La passió segons Renée Vivien*. Barcelona: Columna-Proa, 1994.

Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Barcelona: Proa, 2004. (Edició a cura de Mercè Ibarz.)

Marçal, Maria-Mercè. *Llengua abolida. Poesia completa 1973-1998*. Barcelona: Edicions 62, 2017. (Primera edició: 3 i 4 Edicions, 1989.)

Mérida Jiménez, Rafael M. (ed.). *Sexualidades transgresoras. Una antología de estudios queer*. Barcelona: Icaria, 2002.

Mérida Jiménez, Rafael M. (ed.). *Manifestos gays, lesbianos y queer. Testimonios de una lucha (1969-1994)*. Barcelona: Icaria, 2009.

Mérida Jiménez, Rafael M. «Viratges, visibilitats i reminiscències de Maria-Mercè Marçal». A: *Accions i reinvençions. Cultures lèsbiques a la Catalunya del tombant de segle XX-XXI*, Meri Torras et al. (ed.). Barcelona: Edi- UOC, 2011, pàg. 99-105.

Peralta, Jorge Luis; Smuga, Lukasz. «Towards an (Even More) Queer Hispanism / Hacia un hispanismo (todavía más) queer», *InterAlia. A Journal of Queer Studies*, núm. 12 (2017), pàg. 1-20.

Pont, Jaume. «Las lunas de Maria-Mercè Marçal», *Destino*, núm. 2078 (1977), pàg. 37.

Sabadell-Nieto, Joana. «Domesticacions, domesticitats i altres qüestions de gènere», *Lectora. Revista de dones i textualitat*, núm. 10 (2004), pàg. 191-199.

Sala Valldaura, Josep Maria. «La poesia de Maria-Mercè Marçal», *Serra d'Or*, núm. 249 (1980), pàg. 44-45.

Segarra, Marta. «Maria-Mercè Marçal, la comunidad herida». A: *Eventos del deseo. Sexualidades minoritarias en las culturas/literatures de España y Latinoamérica a finales del siglo XX*, Dieter Ingenschay (ed.). Frankfurt-Madrid: Vervuert-Iberoamericana, 2018, pàg. 231-242.

Segarra, Marta. «Effets de signature dans le texte. Appropriation ou désappropriation?». A: *Genres et signatures*, Frédéric Regard, Anne Tomiche (ed.). Paris: Classiques Garnier, 2018, pàg. 247-263.

Torras, Meri. «Escriure el desig al cos del text. Escritures i lectures lèsbiques a la literatura catalana contemporània». A: *Diàlegs gais, lesbians, queer*, Julián Acebrón,

Rafael M. Mérida Jiménez (ed.). Lleida: La Paeria - Universitat de Lleida, 2007, pàg. 133-150.

Torras, Meri. «Pensar la in/visibilitat. Papers de treball», *Lectora. Revista de dones i textualitat*, núm. 17 (2011), pàg. 139-152.

Torras, Meri. «Corpus *realities*: (De)tracing Maria-Mercè Marçal». A: *Maria-Mercè Marçal: her life in words*, Noèlia Díaz Vicedo (ed.). Glasgow: Anglo-Catalan Society, 2017, pàg. 8-14.

Torras, Meri, et al. (ed.). *Accions i reinvençions. Cultures lèsbiques a la Catalunya del tombant de segle XX-XXI*. Barcelona: EdiUOC, 2011.

Viladot, Guillem. «Maria-Mercè Marçal amb bicicleta», *Avui*, 9 de desembre de 1979, pàg. 21.

El meu ventre és el món: el «cos-mare» en la poesia marçaliana

Maria Isern Ordeig

Avui m'agradaria parlar del cos i els cossos en la poesia marçaliana, interrogant la maternitat, la malaltia, la mort i el naixement, per tal d'entendre'ls no tant com a estadis excloents, sinó com a processos comunicants d'un mateix cos amb ell mateix o d'altres. Per fer-ho em caldrà parlar de la idea del «cos-mare» en Marçal, un concepte que he inventat amb l'objectiu de poder abastar tot aquest univers corporal en la seva dimensió escrita. Amb tot plegat no pretenc arribar a bastir conceptualitzacions científiques, sinó proposar una altra possible lectura de Marçal, una tendència que neix a mig camí de l'herència acadèmica que m'ha forjat el cos, i de la meva estimació absoluta cap a la manera que té Marçal de fer viva la materialitat del cos, que he aprehès fora de la universitat i que he llegit amb un peu dins d'aquesta, mig flirtejant amb la seva rígida baluerna. Precisament, una de les coses que he après amb Marçal és a llegir com faig servir la meva herència, i fer-ho explícit em sembla part necessària d'aquest discurs.

Podríem partir de la consideració que, en la poesia de Marçal, cos i consciència —i jo hi afegiria *cos i escriptura*— mantenen una relació holística. Marçal fa del seu cos porta d'accés al món, això és, instrument des d'on

aprehendre'l: s'escriu des del cos i gràcies a aquest. Volia mencionar aquest holisme perquè és precisament la base del cos-mare de què vull parlar: un holisme practicat, no tant en el *què*, sinó en el *com* de l'escriptura. En aquest sentit, considero que el cos-mare no és tant el cos-de-la-mare, sinó més aviat una mena de disposició corporal i, doncs, una disposició de consciència, una praxi d'escriptura.

Per explicar el cos-mare de Marçal, començaré per desglossar la primera idea a què aquest evoca: la maternitat. Marçal ressegueix l'experiència de l'embaràs, del part i de l'esdevenir mare d'un nou cos al llarg de diferents reculls, i especialment a *Sal oberta* (1982) i *La germana, l'estrangera* (1985). Ara bé, els versos que componen les obres esmentades transmeten la mateixa idea de maternitat: l'escriptura abasta una relació que no es limita només al cos de la filla, sinó que s'estén a molts altres cossos i a tota la seva xarxa d'afectes. És en aquest si on vull inscriure la maternitat i, en aquest sentit, no únicament en les obres esmentades, on més s'hi explicita, sinó en un tot molt més ampli que arribaria fins a *Desglaç* (1997) i *Raó del cos* (obra pòstuma, 2000). La possibilitat de llegir la maternitat com quelcom que desborda la seva temàtica explícita ja fa pensar que Marçal es relaciona amb aquesta idea dislocant-ne la seva herència, un fet que s'explicita també en tot el que des d'ella s'enuncia: la maternitat no serà mai el pal de paller que forja l'individu femení i, doncs, tampoc l'angoixa o la culpa de no poder esdevenir mare. I això tindria a

veure, sobretot, amb què escriu sobre esdevenir mare i amb com escriu des del cos-mare: fer escriptura no tant per projectar i agombolar un cos-filla per venir, sinó fer-la sobre i en relació amb el cos-filla que porta dins, que «l'habita».

En aquest sentit, s'escauria considerar que l'experiència de la maternitat és extremament autoeròtica. Maggie Nelson, a *The Argonauts*, parla de l'experiència de l'embaràs des de l'autoerotisme, considerant que «an intimate relation is going on — one that is visible to others but that decisively excludes them».¹ En efecte, la maternitat, malgrat totes les sublimacions aplicades a la idea, heretades també per Marçal, no pot allunyar-se del seu erotisme inherent, de la seva vinculació a una forma particular de desig que en Marçal es confon i s'entrellaça amb la multiplicitat desitjant dels cossos. En aquest sentit, el lector no pot anar a buscar poemes que estrictament parlin sobre la maternitat en Marçal: es trobarà en una confusió de desitjos, d'amors i de desdoblaments que de manera més o menys explícita apunten a cossos singulars. Pensem per exemple en aquest poema de *Sal oberta*:

Hi ets i no hi ets. I t'abraço, retuda.
 T'estimo com estimo aquest cos d'aigua
 que s'emmotlla al teu vidre sense tall,
 que vibra amb veu de gorga subterrània.
 Per tu l'estany escampa arreu miralls

---

1. Nelson, Maggie. *The Argonauts*. Londres: Melville House, 2016, pàg. 112.

de doble faç: sóc jo i sóc una altra.
 I tu ets jo, petit desig obert
 al fons de tot, paràsit que m'habites
 tan dolçament com el sol beu la pell
 del salobre o com l'heura escala la tenebra.
 Talp sigil·lós com un secret, que excaves
 túnels inèdits dins la meva raó
 per al meu cor que s'obre amb pluges de campana.
 Per cinc mesos, encara!, i per molts anys!²

No és fins al darrer vers que se'ns descobreix, de manera més explícita, quin cos és el d'aquest «tu poètic» i, doncs, no és fins llavors que es singularitza la relació. La hibridesa que impera en la resta del text és precisament la hibridesa del cos-mare marçalià. Pensem, en relació amb això, la idea d'erotisme i de desig tal com l'entén G. Bataille, segons el qual el procés eròtic comporta la dissolució dels contorns i límits corporals, de la integritat d'un cos en relació amb un altre que li era extern. Aquí, aquest segon cos, aquesta dissolució, es cova endins del mateix cos i aparentment opera com un desdoblament; un cos que sorgeix de si mateix i que esdevindrà un nou si mateix. Aquest cos ja no és un, gràcies a aquesta bretxa: aquesta relació eròtica el fa ser «part de», el fa ser desig endins, tal com s'afigura en el poema. El converteix també en l'Heura del poema que s'emparra endins i en la desposseïció que aquesta causa,

---

2. Marçal, Maria-Mercè. *Sal oberta. A: Llengua abolida*. Barcelona: La Butxaca, 2018, pàg. 217.

una desposseïció que pren la seva màxima forma en el part. El cos-mare és això: la tensió entre dos cossos desitjant-se.

Una tensió similar sembla produir-se en els poemes en què Marçal evoca l'experiència de la malaltia. La mirada endins i la consciència encarnada configuren la imatge d'un cos revoltat per dins, en versos de Marçal —recollits al dietari pòstum— «[...] esdevingut de sobte / camp de mines. / Amb impúdica i asèptica / precisió / perforant amb raïgs / implacables / la intimitat misteriosa i sagrada / de les vísceres».³ La textualització de la malaltia de la poeta en els seus versos acosta el cos novament a la seva desposseïció, apuntant sovint a la possibilitat potencial de la mort, que desgraciadament la vida va confirmar. Marçal endevina aquesta possibilitat, l'escriu en els seus dietaris i posteriorment la trobem escrita en el recull pòstum *Raó del cos*:

Morir: potser només
perdre forma i contorns,
desfer-se, ser
xuclada endins
de l'úter viu,
matriu de déu
mare: desnéixer.⁴

---

3. Marçal, Maria-Mercè. *El senyal de la pèrdua*. Barcelona: Empúries, 2014, pàg. 49.

4. Marçal, Maria-Mercè. *Raó del cos*. A: *Llengua abolida*. Barcelona: La Butxaca, 2018, pàg. 483.

No hi feia res que jo t'hagués ofert
 el meu ventre per fer de doble fons
       com la llana més flonja,
                                   com un guant
 que emmotllés, ben fidel, el teu creixent.

(I ara la pell, sovint, em va baldera).⁶

Tot el creixent endins ara deixa un buit imprès a fora, en aquesta pell baldera. Aquest és també el cos-mare de Marçal: desdoblant, no pas multiplicat, des d'un cos que no és mai u. Maggie Nelson també comenta que «you have to let go and let the baby out. But to let go the baby out, you have to be willing to go to pieces».⁷ I aquest esmicolament no és altre que el d'una recol·locació espacial dels cossos que confirma una finitud temporal que els diferencia: aquí és on jo acabo i un altre cos comença. Si es vol, una idea extensible a la de malaltia i a la mort potencial: si néixer és esdevenir alguna cosa, temporalment diferenciada de l'úter-mare, desnéixer sembla voler dir retornar-hi, un nou ordenament corporal que s'apropa a l'estadi del cos-embrió covant-se. És interessant observar que en aquesta manera de conceptualitzar els processos sembla impugnar-se la idea d'una deua creadora, d'un origen: ni la mare paridora és enterament alguna cosa, ja que és també mare engendrada per un cos-mare

---

6. Marçal, Maria-Mercè. *La germana, l'estrangera*. A: *Llengua abolida*. Barcelona: La Butxaca, 2018, pàg. 279.

7. Nelson, Maggie. *The Argonauts*. Londres: Melville House, 2016, pàg. 155.

més gran, i ella mateixa és part arrencada d'aquest nou cos tendre engendrat, que abandonarà aquest cos i a la vegada en serà part per sempre. El cos-mare no és doncs cap cos primer, no és origen, ni és tampoc part d'un segon, sinó una eterna reverberació que mou, desitja i engendra en la fragilitat dels cossos temporalment individualitzables. El cos-mare és la mena de corporalitat-consciència que evoca aquell poema de *La germana, l'estrangera*, on el cos nounat és la mà que un tauró arrenca del cos que l'ha parit i que tot seguit escup a la platja, una mà que, diu Marçal, «mo[u] els dits per manaments / estranys als de la meua voluntat / i ja no obe[eix] més el meu cervell». Diu Maria Rossell a propòsit d'aquest poema que la maternitat és activadora de paradoxes: «Què és la filla sinó un bocí de mi esdevingut de cop estranger, una filla que era germana de cor i sang?».⁸ De nou aquesta paradoxa ens confirma que la maternitat en Marçal és constitutiva però mai essencialment: no reafirma el seu cos sinó que el disloca, com qualsevol altra forma de desig entre cossos. D'aquí que la seva escriptura, a parer meu, vulgui impugnar la capacitat pura de fundació i constitució de la maternitat: no és que desestimi l'engendrament, sinó que aquest passa per una tensió que fins ara no s'havia escrit.

---

8. Rossell, Maria. «Escriure amb tinta blanca: construccions poètiques de la maternitat» [article en línia], dins *Extravio. Revista electrònica de literatura comparada*, núm. 2, Universitat de València, 2007. [Data de consulta: 20.10.2018].

Ara bé, al principi he dit que el cos-mare no era tant el *què* sinó el *com* de l'escriptura de Marçal, i això fa necessària la pregunta per les estratègies de textualització d'aquest. Què fa Marçal amb el llenguatge per fer-hi cabre l'experiència del desig, de la gestació i del vertigen de la mort? Suggerixo, d'entrada, que aquesta escriptura té a veure amb la condició radicalment hàptica de les experiències de la mort i la naixença, de l'embaràs i la malaltia. I per provar-ho, torno de nou a Maggie Nelson, parlant de la capacitat corporal de fer créixer un nou cos i amb com aquest, literalment, va construint espai on abans no n'hi havia:

The cartilage nub where my ribs used to fit together at the sternum. The little slide in my lower rib cage when I twist right or left that didn't used to slide. The re-arrangement of internal organs, the upward squeezing of the lungs. The dirt that collects on your belly button when it finally pops inside out, revealing its bottom -finite, after all [...]⁹

L'eixamplament físic que descriu Nelson a propòsit del seu embaràs és extensiu al cos i a l'escriptura de Marçal: com dir amb lletra impresa aquesta tactilitat extrema? O en altres paraules, com aquesta escriptura pot esdevenir el mateix cos-mare que encarna? El forçament és explícit i és també una lluita amb la tradició: recordem els primers versos del poema que obre *La germana, l'estrangera*, on es fa explícit el part: «The

---

9. Nelson, Maggie. *The Argonauts*. Londres: Melville House, 2016, pàg. 128.

engendrat amb dolor, / t'he parit amb plaer. / Per dir-
 ho he d'estrebar / l'arc de cada paraula.»¹⁰ En la línia de
 la desmitificació de la maternitat clàssica, la primera
 inversió ideològica és ja un forcejament que, per ser dit,
 implica un forcejament de les lleis del llenguatge-ideolo-
 gia. Implica doncs una lluita amb l'herència de la figura
 maternal, una assumpció crítica que permet l'operació
 d'un desplaçament en l'escriptura i, de retruc, del marc
 ideològic que l'acull. D'aquesta mena de lluites-tensions
 entre el llenguatge i l'experiència marçalianes, crec, n'hi
 ha mostres al llarg de tota la seva poesia, i pren formes
 distintes: des de la seva autoreferència («l'arc de cada
 paraula»), a la textualització mateixa de la carn, o sigui, a
 la coincidència de la dimensió del cos i la de l'escriptura.
 Penso en un poema de *Raó del cos* que expressa aquesta
 coincidència des del cos malalt:

Cos meu: què em dius?
 Com un crucificat
 parles per boca de ferida
 que no vol pellar
 fins a cloure's en la mudesa:
 inarticulada
 paraula viva.¹¹

---

10. Marçal, Maria-Mercè. *La germana, l'estrangera*. A: *Llengua abolida*.
 Barcelona: La Butxaca, 2018, pàg. 277.

11. Marçal, Maria-Mercè. *Raó del cos*. A: *Llengua abolida*. Barcelona: La
 Butxaca, 2018, pàg. 496.

Si la consciència i el cos de Marçal formen una estructura holística, a l'escriptura de Marçal ja no li cal atrapar el cos, perquè ja no es conceben com coses separades: Marçal construeix la carn en aquest procés simbiòtic, fent així coincidents el *què* i el *com* del cos-mare, la seva disposició i la seva escriptura. D'aquí l'ús del vocatiu que apel·la el cos en el poema anterior, i que fa d'aquesta paraula encarnada, i d'aquí també que sigui més escaient parlar del cos-mare «en» Marçal i no pas «de», ja que es tracta menys d'una característica experiencial pròpia que d'una disposició d'escriptura que fins i tot podria fer-se extensible a altres escriptures, més enllà de la marçaliana.

M'agradaria cloure aquesta intervenció mencionant que la idea del cos-mare pot entendre's també, en última instància, com una posició política davant el text, davant el món, des d'una aprehensió arriscada i compromesa com ho és la del cos. «El meu ventre és el món», clama, més enllà d'una experiència corporal i d'escriptura, la més tendra i complexa posició d'engatjament, aquella que celebrem avui nosaltres.

Referències bibliogràfiques

Marçal, Maria-Mercè. *Llengua abolida: Poesia completa 1973-1998*. Barcelona: La Butxaca, 2018. (Primera edició: Edicions 3 i 4, 1989.)

Marçal, Maria-Mercè. *El senyal de la pèrdua*. Barcelona: Empúries, 2014.

Nelson, Maggie. *The Argonauts*. Londres: Melville Books, 2017.

Rossell, Maria. «Escriure amb tinta blanca: construccions poètiques de la maternitat» [article en línia], *Extra-víu. Revista electrònica de literatura comparada*, núm. 2, Universitat de València, 2007. [Data de consulta: 20.10.2018].

Afectes en comú: l'autora imaginària de *La passió segons Renée Vivien*¹

Aina Pérez Fontdevila

Per escriure aquest text que ara us llegeixo ha estat necessari un peculiar exercici de traducció. Rellegir *La passió segons Renée Vivien* ha estat, també, rellegir les notes d'algú que, anys enrere, amb el meu nom i amb una lletra raonablement semblant a la meua, va anotar versos, advertències, recordatoris, als marges del llibre. Com si els meus gargots d'aleshores —tot i que maldestres— s'afegissin al calidoscopi narratiu de la novel·la, com si aquella llengua meua d'aleshores fos gairebé un codi més, d'entre tants codis de l'altra. M'he trobat sovint, doncs, refent sentits per aquests rastres sobre *La passió*; esmunyint-me entre aquella emissària i la seva destinatària; esdevenint el vèrtex del triangle que desclou l'estructura del mirall des d'on aquell algú s'ordenava a si mateixa: «relaciona-ho amb el poema de la pàgina 148». I el poema deia:

---

1. La recerca que recull aquest text ha estat duta a terme gràcies a una subvenció per a activitats literàries del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i desenvolupada en el marc d'un contracte postdoctoral Juan de la Cierva - Formació i del projecte «Pensar lo real: autoficción y discurso crítico» (FFI20017-89870-P, Universitat d'Alcalá), amb el suport del Ministeri de Ciència i Innovació. Aquesta recerca ha donat lloc també al capítol «El efecto afecto de la figura autorial: la apasionada lectura de Maria-Mercè Marçal sobre Renée Vivien», publicat al volum *Los placeres de la lectura. Cuerpos, afectos, textos*, dirigit per Nattie Golubov (Mèxic, UNAM).

«Parla'm encara. I més. / Ja ho sé que no t'entenc, / que una llengua estrangera / m'adreça des de tu / el seu reclam furtiu».

Amb la seva llengua *quasi* familiar —i el *quasi* la fa inquietantment aliena—, hi tinc en comú alguns afectes o afeccions. Persisteix, per exemple, l'interès per tot allò que concerneix l'*autor/a*; l'*autor* com a concepte però també l'*autora* en les seves diverses encarnacions, sovint semblants perquè fan diferència. Hi reconec també l'efecte que em segueix produint *La passió segons Renée Vivien*: sota la meua mirada que, inevitablement i necessària, embasta el text a corpus múltiples per fer-hi sentit, la novel·la de Marçal em continua apareixent com un magnífic exemple, com una brillant traducció literària *avant la lettre*, del corpus teòric que, les darrers dècades, ha posat l'autoria al centre dels estudis literaris —o, almenys, al centre del meu mapa inevitablement i necessàriament esbiaixat dels estudis literaris—, després dels anys de letargia a què va abocar «la mort de l'autor» decretada per Roland Barthes.² Però, és clar, d'aquella

---

2. Barthes, Roland. «La muerte del autor». A: *El susurro del lenguaje. Más allá de la palabra y la escritura*. Barcelona: Paidós, 1987 [1968], pàg. 65-71. Vam traduir i compilar alguns textos fonamentals d'aquest corpus teòric a Pérez Fontdevila, Aina, i Torras, Meri. *Los papeles del autor/a. Marcos teóricos sobre la autoría literaria*. Madrid: Arco Libros, 2016. Una primera aproximació a *La passió segons Renée Vivien* des d'aquestes perspectives va donar lloc a l'article «Des de / cap a Mitilene, com si hi hagués un món. L'entre faç i faç de Renée Vivien i Maria-Mercè Marçal». A: *IV Jornades Marçalianes. I en el foc nou d'una altra llengua*. Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2013, pàg. 109-124. El present text n'és també una relectura-reescriptura.

llengua *quasi* familiar me'n separen, justament, anys de lectures; lectures que fan sentits diferents per a la noció d'*autora* que em sembla entreveure als marges de *La passió*.

Són aquests sentits diferents allò que intentaré esbossar tot recollint algunes de les idees que m'ha permès d'introduir aquesta breu anècdota deliberadament *personal*. Aquest text versarà sobre la lectura com a rastreig de les pègtes d'una altra que no se sap si és o no és una *altra*; sobre la lectura com a traducció, apropiació, re-coneixement i estranyament respecte a una *llengua estrangera* inquietantment familiar, o a la inversa; sobre la lectura com a procés necessàriament esbiaixat, situat, apassionat i, justament, *personal*, quan allò que està en joc són el conjunt de «peces canviants i indòcils» (*La passió*, pàg. 98)³ que construeixen l'*autor* o l'*autora* com a ésser *imaginari*,⁴ com l'escàpol objecte de desig del lector/a. Perquè és en aquest biaix i en aquest *desig* on em sembla trobar, ara, noves claus per pensar com *La passió segons Renée Vivien* desafia els termes «pretesament neutres, críticament masculins»⁵ amb els quals solem concebre l'autoria i la lectura. Noves claus per a rellegir-la «de forma no inadequada», és a dir: intentant «qüestionar el motlle, la mesura, que s'ha definit sense tenir en comp-

---

3. Per a la citació es fa servir la reedició de 2008.

4. Diaz, José-Luis. *L'écrivain imaginaire: scénographies auctoriales à l'époque romantique*. París: Champion, 2007.

5. Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac*. Barcelona: Edicions 62, 2004 [1985-1997], pàg. 139.

te la diferència femenina». ⁶ Tradueixo per al cas que ens ocupa: sense fer de *La passió només* un magnífic exemple, una brillant traducció literària, d'un corpus d'estudis autorialment que s'oblida encara avui de la *diferència* de gènere.

Tanmateix, abans d'endinsar-nos a la novel·la, em voldria referir a un parell de textos que construeixen la *imatge d'autora Marçal* i que exemplifiquen justament certes reticències crítiques tradicionals sobre la *confusió* entre allò literari i allò personal en l'escriptura i en la lectura, sobretot quan es tracta d'una escriptura signada per dones. Pocs dies després de la mort de Marçal, *La Vanguardia* publicava un d'aquells retrats calidoscòpics que acostumen a acompanyar el decés de figures literàries rellevants. ⁷ Més enllà de recollir elogis de diversos col·legues com Pere Gimferrer o Miquel de Palol, el relat periodístic enfilava diverses *facetes* del seu perfil autorial: faceta biogràfica —amb especial èmfasi en el seu «descobriments de l'amor lèsbic»—; faceta política —amb el seu compromís amb el moviment d'alliberament nacional i, sobretot, amb l'activisme feminista i els «drets per als homosexuals»—; faceta literària —amb múltiples referències a la seva formació i a la seva filiació (especialment, amb altres figures literàries femenines) i, de nou, vinculant el valor de la seva obra, entre d'altres aspectes, amb el tractament de «temes com la maternitat, el feminis-

---

6. Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac*. Barcelona: Edicions 62, 2004 [1985-1997], pàg. 164.

7. Ayén, Xavi, i Piñol, Rosa Maria. «La pasión según Maria-Mercè Marçal». *La Vanguardia*. 12 de juliol de 2008, pàg. 51-52.

me o el lesbianisme» o la «reivindicació de poetesses»—. La cohesió d'aquest retrat potser es podria resumir en l'afirmació —expressada a l'apartat titulat «Compromís polític»— segons la qual «Marçal era una persona molt compromesa amb ella mateixa», afirmació que precedeix la qualificació de la seva obra com a «autobiogràfica» —tan habitual, per cert, en la interpretació de l'escriptura duta a terme per dones—.

Pocs anys abans, aquesta mateixa coincidència entre la «poètica» i els «interessos personals i creatius» que «[caracteritzen] globalment tant el posicionament públic de l'escriptora com la seva poesia»,⁸ era destacada per Neus Real en una ressenya de *La passió segons Renée Vivien*. Una coincidència que hauria pogut ser aplaudida com a admirable exemplificació del cèlebre lema segons el qual *allò personal és polític* (i literari, o viceversa); o fins i tot —des d'una altra perspectiva— com a manifestació d'aquella «coherència conceptual o teòrica» que, segons Foucault,⁹ ens permet reunir textos i gestos sota un mateix *nom d'autor*. Això no obstant, a la ressenya de Real s'interpreta com la raó per la qual semblen col·lapsar sobre si mateixes la Maria-Mercè (i els seus «interessos» personals), Marçal (i la seva poètica) i Pauline Tarn / Renée Vivien (com a objecte de la passió de Maria-Mercè Marçal i

---

8. Real, Neus. «La passió segons Renée Vivien», *Els marges*, núm. 53 (2008), pàg. 112.

9. Foucault, Michel. *¿Qué es un autor?*. Mèxic: Universidad Autónoma de Tlaxcala i La Letra Ediciones, 1990 [1969].

dels seus personatges).¹⁰ Aquesta confusió o aquella coincidència, l'excessiva *coherència* entre aquelles *facetes* de Marçal o la falta de *distància* entre les seves passions i la passió dels seus personatges per Vivien és allò que —als ulls de Real— «acaben desplaçant qualitativament [la] representació» de l'escriptora biografiada,¹¹ «[impregnant] la novel·la d'«ideologia» i «personalisme»¹² i convertint-la, ja no en la reivindicació de l'obra vivieniana, sinó en l'«[apropiació] des de l'experiència individual» de la figura de la seva autora o, més exactament, en la «verbalització de la recerca personal i literària» de la pròpia Marçal. Una recerca «externa» a la novel·la que sembla envair l'espai textual reservat a la passió del receptor/a: «[la] literaturització de la passió de Maria-Mercè Marçal per l'escriptora [francesa] [s'esgota] en si mateixa i limitada, en conseqüència, les possibilitats d'apassionament del lector —o de la lectora, *please*— per la novel·la».¹³

---

10. Remeto a l'oposició *Vincent / Van Gogh* que proposa Nathalie Heinich en relació amb les aproximacions a l'art que se centren en la persona de l'artista (*Vincent*) i aquelles que, en canvi, se centren en l'obra (*Van Gogh*, com a nom d'autor). Heinich, Nathalie. *La gloire de Van Gogh. Essai d'anthropologie de l'admiration*. París: Minuit, 1991.

11. Real, Neus. «La passió segons Renée Vivien», *Els marges*, núm. 53 (2008), pàg. 113.

12. Real, Neus. «La passió segons Renée Vivien», *Els marges*, núm. 53 (2008), pàg. 112.

13. Real, Neus. «La passió segons Renée Vivien», *Els marges*, núm. 53 (2008), pàg. 115.

Crida l'atenció el discurs que travessa ambdós exemples, tenint en compte que es refereixen a una escriptora de la qual una de les *divises* recull precisament el caràcter *indivisible* entre l'escriptura i les opressions fructíferes que afecten el subjecte situat que produeix literatura; el caràcter feliçment *impur* o *contaminat* de les obres literàries respecte a la *realitat* que l'axiologia literària ubica al seu exterior;¹⁴ o —tot reprenent els termes de Neus Real— l'aposta política i estètica per *confondre* «poesia» i «posicionament públic», «interessos personals» i «creatus», «[situant] els amors femenins al centre de la seva producció i de la seva vida».¹⁵ No cal dir que, molt probablement, la crítica d'aquesta *confusió* no es plantejaria si els «interessos» de Marçal no fossin interpretats com els d'una *minoria*; que el seu compromís polític no seria recategoritzat com a personal —«era una persona molt compromesa amb ella mateixa»— si el seu abast no fos concebut com a restringit, relatiu a un *subjecte col·lectiu* particular (activisme feminista, «drets per als homosexuals», «reivindicació de poetesses»). Un exemple més d'una dinàmica que, de fet, caracteritza en múltiples aspectes la valoració i interpretació de la producció cultural signada per dones, el seu relegament als marges del camp literari o el reconeixement condicional del mateix estatus autorial de les escriptores, sovint representades com a

---

14. Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac*. Barcelona: Edicions 62, 2004 [1985-1997], pàg. 158.

15. Real, Neus. «La passió segons Renée Vivien», *Els marges*, núm. 53 (2008), pàg. 113.

incapaces de prendre la *distància* necessària per a produir obres d'interès *universal* o, simplement, per a no *contaminar* amb un *excés personal* la suposada autonomia del text o, en general, de la literatura.¹⁶

En nom d'aquesta mateixa autonomia o d'aquest mateix distanciament, aquest sistema de valors no només determina les modalitats culturalment legítimes de producció sinó també de consum de l'obra literària. Com ja deixava entreveure la ressenya de Real, és una lectura massa personalista, especular i apassionada allò que proscriu també la mateixa ideologia literària que marca l'escriptura de les dones com a massa *personal*. ¿Mitjançant quins mecanismes *La passió segons Renée Vivien* desafia la noció d'*autor* com a dispositiu d'exclusió de gènere i, especialment, les prescripcions assenyalades sobre com cal llegir i inscriure allò que Barthes va anomenar el *desig d'autor*?¹⁷ Com veurem, aquesta novel·la biogràfica, construïda com un retrat calidoscòpic de la poeta francesa, ens ofereix un extens catàleg de les maneres de forjar i estimar un *mite autorial*, tot reivindicant la *confusió* o la *contaminació* —en l'escriptura i en la lectura— entre allò personal i allò literari, entre el nom de pila (Renée, Maria-Mercè) i el nom autorial, pel que fa als afectes que mobilitzen. D'aquesta manera, la novel·la desafia la jerarquia entre «aproximacions personalistes» (dirigides

---

16. Entre d'altres publicacions, ens hem ocupat d'aquestes qüestions a Pérez Fontdevila, Aina, i Torras, Meri. *¿Qué es una autora? Encrucijadas entre género y autoría*. Barcelona: Icaria, 2019.

17. Barthes, Roland. *Le plaisir du texte*. París: Seuil, 1973.

a la persona de l'artista) i «aproximacions operalistes» (dirigides a l'obra i legitimades com a forma apropiada d'admiració *intel·lectual*) en les nostres maneres culturalment codificades d'*estimar* l'art.¹⁸ Un desafiament que cal llegir també des d'una perspectiva de gènere.

Per fer-ho em cal tornar al cèlebre assaig «La mort de l'autor», en què Barthes, en nom de la llibertat del lector i de la naturalesa intertextual de qualsevol discurs —«teixit de citacions anònimes, sense origen», definia l'escriptura com «la destrucció de tota veu [...], el blanc-i-negre on s'acaba perdent tota identitat, començant per la identitat del cos que escriu».¹⁹ Problemàtica afirmació des d'una perspectiva feminista, perquè, si bé enderroca l'*amo i senyor* d'un text que cal llegir des del seu únic ull focalitzador i totalitzador, deixa també òrfena de referència la necessària recuperació de l'experiència *altra* o *alteritzada* de les autores, esborrada o minoritzada justament per *raó* del «cos que escriu». Davant d'aquest doble esborrament —al text de Barthes i, en primer lloc, a la història i el cànon literaris—, el més diàfan desafiament de *La passió segons Renée Vivien* el trobem en el «traç persistent»²⁰ de la *a* en la tradició i en el concepte d'*autor*.

---

18. Heinich, Nathalie. «Entre oeuvre et personne: l'amour de l'art en régime de singularité», *Communications*, núm. 64 (1997), pàg. 153-171.

19. Barthes, Roland. «La muerte del autor». A: *El susurro del lenguaje. Más allá de la palabra y la escritura*. Barcelona: Paidós, 1987 [1968], pàg. 63.

20. Remeto al poema «Si tot va bé», de Mireia Calafell. *Costures*. Viena: Barcelona, 2010, pàg. 23.

Com ja va assenyalar Lluïsa Julià, *La passió* constitueix una «extensa i detallada» elaboració d'un «espai simbòlic» femení i homoeròtic des d'on articular la *llengua abolida* pel codi dominant;²¹ des d'on il·luminar, també, la cèlebre «cambra fosca» de l'amor lèsbic a la qual es va referir Virginia Woolf al seu clàssic assaig sobre les dones i l'escriptura.²² En reteixir les múltiples relacions entre dones i entre escriptores que configuren l'entorn de Renée Vivien, en fer girar el calidoscopi que construeix la seva figura al voltant de la fascinació entre escriptores i escriptures, Marçal confegeix aquell «espai d'inter-subjectivitat femenina» que descrivia a «Més enllà i més ençà del mirall de la Medusa»; aquell espai per definició compartit «que es comença a produir així que una escriptora es pren seriosament i interroga l'obra d'una altra escriptora, avantpassada o no; o quan dues autores contemporànies poden posar en comú la seva relació amb el món i la literatura, i una esdevé per a l'altra mesura i font d'autoritat».²³ Un espai on reconstruir una «genealogia» de «mares simbòliques»²⁴ o, en els termes específics de la teoria autorial, on cercar *postures* codificades en femení

---

21. Julià, Lluïsa. «Cap a l'ordre simbòlic femení: *La passió segons Renée Vivien*», *Lectora. Revista de dones i textualitat*, núm. 10 (2004), pàg. 161.

22. Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac*. Barcelona: Edicions 62, 2004 [1985-1997], pàg. 33.

23. Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac*. Barcelona: Edicions 62, 2004 [1985-1997], pàg. 164.

24. Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac*. Barcelona: Edicions 62, 2004, pàg. 166.

en relació amb (o contra) les quals pensar-se, imaginar-se i presentar-se com a *dona autora*.²⁵

Com suggereix Sara Torras, cal matisar que no és precisament el model maternal el que emmotlla els vincles en aquest espai simbòlic, sinó el desig, l'enamorament, la fascinació per l'altra que sembla prendre cos al text. En efecte, enlloc de l'«ordre simbòlic de la mare» sembla ser l'«ordre simbòlic de les amants» allò que la novel·la s'esforça a reconstruir.²⁶ A més de donar veu a les amants de la poeta per articular el seu retrat calidoscòpic, Marçal tematitza aquest desig en la mateixa *relació* de Sara T. amb l'*espectre* de Vivien, que persegueix «com una veritable enamorada» interpel·lada per les paraules que «Renée» li «dirigeix en plural [...] des del món quasi immaterial que són els textos»: «Vosaltres, belles noies, per qui jo vaig escriure... / [...] en l'evocació màgica de la nit / direu: [...] “¡Ella sí que m'hauria estimat!”» (*La passió*, pàg. 382-383). Un amor *transtemporal*²⁷ que sembla atiar, des de l'*exterior* de la novel·la, la mateixa cerca de Marçal que descriu a la «Nota de l'autora». Igual que algunes de

---

25. Sobre el concepte de *postura*, vegeu Meizoz, Jérôme. *Postures littéraires. Mises en scène modernes de l'auteur*. Ginebra i París: Slatkin Erudition, 2007.

26. Torras, Sara. «Phantoms, transtemporal desire and the construction of a lesbian genealogy in *La passió segons Renée Vivien*». A: Díaz Vicedo, Noèlia. *Maria-Mercè Marçal. Her Life in Words*. Londres: Anglo-Catalan Society, 2017, pàg. 133.

27. Torras, Sara. «Phantoms, transtemporal desire and the construction of a lesbian genealogy in *La passió segons Renée Vivien*». A: Díaz Vicedo, Noèlia. *Maria-Mercè Marçal. Her Life in Words*. Londres: Anglo-Catalan Society, 2017, pàg. 133.

les seves amants *històriques*, com Kerimée, magnetitzades per l'encontre amb l'obra que precedeix l'encontre *real*, Marçal descriu com «Renée Vivien se'm va revelar a través dels seus versos», com «la singularitat intensa i complexa de la seva veu [la va atraure] cap a la seva personalitat, cap a la seva biografia» (*La passió*, pàg. 395), tot posant en marxa una persecució de «la petja de Renée Vivien» que, a través de viatges, lectures i recerques en arxius, s'allargarà més d'una dècada.

I això em duu, de nou, a la qüestió de la traducció i de la diferència: a *La passió*, Marçal no es limita a feminitzar el model genealògic de la literatura masculina, que, de fet, copia o tradueix a la relació (jeràrquica) entre autors, el model genètic, paternal, amb què solem concebre el lligam entre el text i el seu pretès origen. En lloc de l'antecedència o de la filiació, ens proposa l'afinitat i l'atracció, l'amor i el desig, com a matriu de la relació entre textos, entre escriptores, entre lectores i autores. Com intentaré explicar, en aquest desplaçament em sembla veure-hi treballar una noció d'autoria i de lectura que trastoca bona part de la xarxa conceptual que ha permès representar com a incompatibles el gènere femení i l'autoritat cultural.

Novament, em cal tornar a «La mort de l'autor» per assenyalar-hi un aspecte que no sembla gaire trencador respecte al sistema literari de valors que entronitza la mateixa noció d'*autor* enderrocada per Barthes. Barthes escriu, literalment, contra «la cultura comuna»: aquella que «té el seu centre, tirànicament, en l'autor, en la seva per-

sona, la seva història, els seus gustos, les seves passions». ²⁸ La seva mort possibilita el «naixement del lector». D'un lector, tanmateix, que tampoc «pot seguir sent personal»: «és un home sense història, sense biografia, sense psicologia». ²⁹ El seu manifest es pot inscriure, així, en la tradició que, com explica Karin Littau, rebutja els afectes com a categoria crítica rellevant per a la recepció literària, ³⁰ tot diferenciant entre formes cultes i vulgars de gaudir de la lectura. Com avançàvem, se situa també entre les manifestacions d'«amor a l'art» que Nathalie Heinich ha anomenat *operalistes*, les que pretenen aproximar-se a l'obra des d'una perspectiva «purament estètica»; «denuncien, *contra Saint-Beuve*, la reducció de l'obra a la persona»; i «estigmatitzen com a forma d'alienació pròpia dels entorns populars» les manifestacions d'amor a l'art *personalistes*, és a dir, les que mobilitzen «l'adhesió, l'empatia o la fusió afectiva i identitària amb la *persona* de l'artista» i es basen en «la cerca i ostentació de proximitat» —inevitablement imaginària— amb el seu objecte d'admiració. ³¹

No cal dir que a *La passió segons Renée Vivien* hi tro-

---

28. Barthes, Roland. «La muerte del autor». A: El susurro del lenguaje. Más allá de la palabra y la escritura. Barcelona: Paidós, 1987 [1968], pàg. 65.

29. Barthes, Roland. «La muerte del autor». A: El susurro del lenguaje. Más allá de la palabra y la escritura. Barcelona: Paidós, 1987 [1968], pàg. 71.

30. Littau, Karin. *Teorías de la lectura. Libros, cuerpos y bibliomanía*. Buenos Aires: Manantial, 2008 [2006].

31. Heinich, Nathalie. «Entre oeuvre et personne: l'amour de l'art en régime de singularité», *Communications*, núm. 64 (1997), pàg. 161-164.

bem representat un ampli ventall d'aquestes formes d'amor *personalista* que Heinich ubica a cavall entre les tradicions de culte als sants i la celebració contemporània de la celebritat.³² L'afecció per l'artista admirada no rau en primer lloc en l'obra o, en tot cas, la desperta l'obra entesa *en tant que* dipositària de la passió, el patiment i l'exclusió del món que n'ha estat la font. D'altra banda, *La passió* descriu la persecució inesgotable de l'altra en múltiples substituïts que, en paraules de Heinich, s'ofereixen com a *substituïts de presència*, com a «rastre present de la presència passada». Rastres en forma de «petges icòniques» —com les fotografies o el bust esculpit per Rodin—; «petges simbòliques» —com les mateixes paraules impreses, *quasi immaterials*—; i «petges indicials» del cos de l'artista: cartes, manuscrits, espais de vida (des de París a Mitilene), objectes, cadàvers, relíquies de tota mena, les «persones que l'han coneguda i les persones que han conegut aquells que l'han coneguda»...³³ Les veus de les quals trenen la novel·la i ofereixen un *retrat robot* de Vivien. I, d'entre totes aquestes «petges indicials», de nou, els textos, autògrafs i al·lògrafs, en aquell interstici on aquesta distinció —com la de *cos* i *corpus* o *vida* i *obra*— potser perd el sentit. Com expressa Sara Torras, «més enllà de la cerca del fantasma del cos lèsbic [de l'escriptora estimada], Marçal [...] concep el propi text com un fe-

---

32. Vegeu *De la visibilité. Excellence et singularité en régime médiatique* i *La gloire de Van Gogh* de Nathalie Heinich.

33. Heinich, Nathalie. *De la visibilité. Excellence et singularité en régime médiatique*. París: Gallimard, 2012, pàg. 451.

titxe». El text que, al mateix temps, s'interposa i connecta la lectora-escriptora i l'escriptora estimada, i que ofereix el simulacre d'un «contacte físic»,³⁴ d'aquell «espai comú» que generen «dues quimeres trenades estretament a través dels mots» (*La passió*, pàg. 255). La persecució de la presència o del rostre a través d'aquestes petges està abocada al «fracàs», almenys en tant que aproximació a «allò més essencial» (15), a la «singularitat a ultrança» (53), al «nucli de veritat, dur i precís» (138), que fa de Renée Vivien «Renée Vivien». Llevat que, com palesa la novel·la, «Renée Vivien» sigui, justament, el *comú singular* que construeix, i on s'emmiralla, la seva comunitat d'amants admiradores.

Com ja anunciàvem, més enllà d'aquella re/construcció d'«un espai simbòlic de les amants» al qual ens referíem, la mateixa tematització i reivindicació dels afectes i dels efectes de la lectura *personalista* pot ser llegida també des d'una perspectiva de gènere. Perquè, com era de preveure, aquestes formes de *consum* apassionades, concebudes com a «no cognitives o racionals sinó afectives, [...] corporitzades»,³⁵ han estat menystingudes no només com a populars, *vulgars*, sinó —i en conseqüència— com a estereotípicament femenines. Dos cèlebres personatges

---

34. Torras, Sara. «Phantoms, transtemporal desire and the construction of a lesbian genealogy in *La passió segons Renée Vivien*». A: Díaz Vicedo, Noèlia. *Maria-Mercè Marçal. Her Life in Words*. Londres: Anglo-Catalan Society, 2017, pàg. 127.

35. Littau, Karin. «An Archeology of affect», *Primerjalna knjizevnost*, núm. 34/2 (2011), pàg. 193-203.

són representatius d'aquesta feminització en la tradició literària occidental dels darrers segles. En primer lloc, Modeste Mignon —heroïna de la novel·la homònima de Balzac— esdevé paradigmàtica d'aquest consum «possessiu» que confon «l'obra en la seva essència amb la imaginària»;³⁶ que, al lloc del text i del seu signatari, hi emplaça el «mite col·lectiu» que *fabrica* sobre el seu autor. En segon lloc, Emma Bovary, que, com analitza Rita Felski, amenaça l'«autonomia estètica de l'artefacte literari» en confondre l'obra i, en aquest cas, la pròpia vida, i es converteix així en arquetip de la lectora naïf que «utilitza els textos com a miralls on descobrir i confirmar, al mateix temps, la seva subjectivitat».³⁷

Són justament aquestes formes de lectura estigmatitzades i feminitzades les que Marçal positivitza a la novel·la, tot posant en sospita, en canvi, les aproximacions pretesament intel·lectualistes i *depurades* d'afectivitat, totes representades per personatges masculins sota l'academicisme dels quals —i malgrat el seu esforçat distanciament— segueix aflorant un apassionat desig per mantenir Vivien i la seva obra a resguard de la *vida* o de la passió —de la passió lèsbica de Vivien però també de la seva pròpia passió *personalista* per la poeta—. Heus

---

36. Martens, David; Montier, Jean-Pierre, i Reverseau, Anne. *L'écrivain vu par la photographie. Formes, usages, enjeux*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2017, pàg. 17. Vegeu també Diaz, José-Luis. *L'écrivain imaginaire*. París: Champion, 2007, pàg. 190.

37. Felski, Rita. *The Gender of Modernity*. Londres: Cambridge University Press, 1995, pàg. 83-86.

aquí Salomon R. esborrant de la biografia els «amors femenins» de Vivien per no «enterbolir amb indiscrecions prosaiques» l'«amor ideal, o depurat, a través de la poesia» (*La passió*, pàg. 332). I heus aquí, sobre tot, Charles B. «[lluitant] contra els records, aquells records d'altra banda preciosos, que havia anat atresorant al llarg dels deu anys que havia estat espectador i confident privilegiat de la vida de Pauline»; i «[deixant] de banda l'anècdota múltiple, accidental» per escriure un opuscle sobre la poeta que, lluny de remetre a la «dona de carn i ossos», «[temptegés] l'essencial: l'estudi de l'ànima» (*La passió*, pàg. 101-122). En el fet de fer present la voluntat però també la dificultat per deixar al marge el propi desig pel cos de l'autora per part d'aquests lectors pretesament *operalistes*, potser hi podem llegir no només la positivització de les formes *personalistes*, sinó també la mateixa erosió d'aquest binomi. Com suggereix Heinich, l'establiment de l'oposició *personalista/operalista* pot ser llegida, ja no com una descripció de diferents maneres d'aproximar-se a l'art de fet *confoses*, indestriables, sinó com una operació de «distinció» mitjançant la qual aquells qui ostenten l'autoritat i els recursos discursius per establir-la identifiquen l'afecte, l'apassionament i la personificació de l'amor a l'art com a formes *populars* i, com hem vist, *femenines*, per així apuntalar i distingir la seva pròpia posició de superioritat.³⁸

---

38. Heinich, Nathalie. «Entre oeuvre et personne: l'amour de l'art en régime de singularité», *Communications*, núm. 64 (1997), pàg. 166.

En tot cas, l'*autora* que resulta d'aquelles aproximacions *personals*, apassionades, ja no és, en efecte, la instància sobirana i patriarcal que destrona «la mort de l'autor» sinó més aviat l'«autor-*puzzle*» o el «*mecano* autorial» que descriu José-Luis Diaz a *L'escriptor imaginari*. Un «objecte de reconstrucció»³⁹ que el lector o lectora confegeix amb

Peces canviants i indòcils, que ballen i s'encarcaren, fugen i s'apropen, desapareixen i es recreen, en contínua metamorfosi. Peces mòbils fetes amb fragments de peces fixes, trossos de papers esquinçats i restaurats, documents on les rates han fet el seu niu i que mostren en blanc els seus fulls més sencers, fotografies on sovint el rostre més decisiu apareix més borrós; testimonis escrits que sovint són actes de defensa, d'acusació i, sempre, d'autojustificació; cases que han estat enderrocades, carrers que han canviat de nom. I els teus mateixos escrits, màscares sobre màscares sobre màscares. (*La passió*, pàg. 91)

L'*autora* de *La passió segons Renée Vivien* és també aquell «simple plural d'encants» que, després de decretar-ne la mort, torna a l'obra de Barthes, ja no com «el subjecte, el fonament, l'origen, l'autoritat, el Pare d'on deriva l'obra»,⁴⁰ sinó com un objecte de desig inevitablement (des)figurat per la imaginació del públic; una «criatura» afaiçonada per les seves «lectores-Pigmalíó».⁴¹

---

39. Diaz, José-Luis. *L'écrivain imaginaire*. París: Champion, 2007, pàg. 188.

40. Barthes, Roland. *Sade, Fourier, Loyola*. París: Seuil, 1971, pàg. 13.

41. Diaz, José-Luis. *L'écrivain imaginaire*. París: Champion, 2007, pàg. 46.

Aquesta *autora* ha esdevingut un «subjecte a qui estimar», però un *subjecte* «dispers», «el lloc d'alguns detalls tènues, [...] un cant discontinu d'amabilitats»⁴² que sentim sota la forma de la «intermitència», en la «posada en escena d'una aparició-desaparició»⁴³. Aquesta *autora* és, també, una figura oberta, porosa, foradada; un personatge «pantalla», en paraules de Marçal, on «tothom hi projecta el seu propi imaginari» (*La passió*, pàg. 53). Un buit de sentit —com la nineta de «l'ull gegantí» que, a l'«Introït», fita Sara T. des del vers-mirall «d'una fosca bella» (*La passió*, pàg. 13-14)— que, lluny d'expulsar la lectora —com suggeria Neus Real— o d'entotsolar l'obra en la seva ja sempre inaccessible i petrificada veritat, dona espai a la dinàmica del desig, la interpel·lació, el reconeixement, la identificació en el «miratge-miracle» (*La passió*, pàg. 331) del text i de la imatge pròpia (però pròpia de qui?) que s'hi emmiralla. Tal vegada és així, vessant en la imatge de l'altra la pròpia subjectivitat corporitzada i *genderitzada*, com es pot preservar un espai per a les dones sense protegir alhora el Lloc del Pare (o de la Mare) de l'obra. Tal vegada és així com es pot preservar «l'experiència» o la «vida» amb la qual, segons Marçal, s'elabora i contamina l'obra literària.⁴⁴ Una experiència sistemàticament negada o minoritzada que, per això mateix, l'autonomia o l'anonimat de l'escriptura no pot, simplement, fer emmudir de nou.

---

42. Barthes, Roland. *Sade, Fourier. Loyola*, París: Seuil, 1971, pàg. 13-14.

43. Barthes, Roland. *Le Plaisir du texte*. París: Seuil, 1973, pàg. 1.

44. Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac*. Barcelona: Edicions 62, 2004 [1985-1997], pàg. 160.

Referències bibliogràfiques

Ayén, Xavi, i Piñol, Rosa Maria. «La pasión según María-Mercè Marçal», *La Vanguardia*, 12 de juliol de 1998.

Barthes, Roland. «La muerte del autor». A: *El susurro del lenguaje. Más allá de la palabra y la escritura*. Barcelona: Paidós, 1987 [1968], pàg. 65-71.

Barthes, Roland. *Le Plaisir du texte*. París: Seuil, 1973.

Barthes, Roland. *Sade, Fourier, Loyola*. París: Seuil, 1971.

Díaz, José-Luis. *L'écrivain imaginaire: scénographies auctoriales à l'époque romantique*. París: Champion, 2007.

Felski, Rita. *The Gender of Modernity*. Londres: Cambridge University Press, 1995.

Foucault, Michel. *¿Qué es un autor?*. Mèxic: Universidad Autónoma de Tlaxcala i La Letra Ediciones, 1990 [1969].

Heinich, Nathalie. «Entre oeuvre et personne: l'amour de l'art en régime de singularité», *Communications*, núm. 64 (1997), pàg. 153-171.

Heinich, Nathalie. *La gloire de Van Gogh. Essai d'anthropologie de l'admiration*. París: Minuit, 1991.

Heinich, Nathalie. *De la visibilité. Excellence et singularité en régime médiatique*. París: Gallimard, 2012.

Julià, Lluïsa. «Cap a l'ordre simbòlic femení: *La passió segons Renée Vivien*», *Lectora. Revista de dones i textualitat*, núm. 10 (2004), pàg. 161-171.

Littau, Karin. «An Archeology of affect», *Primerjalna književnost*, núm. 34/2 (2011), pàg. 193-203.

Littau, Karin. *Teorías de la lectura. Libros, cuerpos y bibliomanía*. Buenos Aires: Manantial, 2008 [2006].

Marçal, Maria-Mercè. *La passió segons Renée Vivien*. Barcelona: Edicions 62, 2008 [1995].

Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac*. Barcelona: Edicions 62, 2004.

Martens, David; Montier, Jean-Pierre, i Reverseau, Anne. *L'écrivain vu par la photographie. Formes, usages, enjeux*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2017.

Pérez Fontdevila, Aina, i Torras, Meri. *Los papeles del autor/a. Marcos teóricos sobre la autoría literaria*. Madrid: Arco Libros, 2016.

Pérez Fontdevila, Aina. «Des de / cap a Mitilene, com si hi hagués un món. L'entre faç i faç de Renée Vivien i

Maria-Mercè Marçal». A: *IV Jornades Marçalianes. I en el foc nou d'una altra llengua*. Sabadell: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2013, pàg. 109-124.

Real, Neus. «La passió segons Renée Vivien», *Els marges*, núm. 53 (1995), pàg.112-115.

Torras, Sara. «Phantoms, transtemporal desire and the construction of a lesbian genealogy in *La passió segons Renée Vivien*». A: Díaz Vicedo, Noèlia. *Maria-Mercè Marçal. Her Life in Words*. Londres: Anglo-Catalan Society, 2017, pàg. 125-148.

«I un altre nom, si us plau, per a l'amor»: altres models de relació en la poètica marçaliana

Sebastià Portell

En un poema de *Desglaç* (1997), Maria-Mercè Marçal es pregunta «On trobar-nos, enllà d'aquest espai / marcat, sota el segell / reial de l'esperver, / on d'entrada, per viure, ens hem traït» (pàg. 438).¹ I fora d'aquest territori marcat, dominat per la norma i per la presència reial — és a dir, la institució mascla del patriarcat —, reflexiona també al voltant del lloc que poden habitar entitats com el *tu*, el *jo* i el *nosaltres*; els límits que s'estableixen entre subjectivitats i comunitat.

Són, aquestes, qüestions que condueixen la veu poètica al vers que dona nom i que constitueix l'eix central d'aquest paper, el que reclama «un altre nom, si us plau, per a l'amor» (pàg. 438). La reivindicació, a través de la paraula poètica, de maneres altres d'estimar que es basteixen en la potència creadora dels mots, en l'univers intangible del llenguatge que ens és esquelet i alhora còtila. La paraula com a territori d'assaig.

L'objectiu d'aquest estudi, doncs, és efectuar un re-

---

1. Les citacions que només referencien la pàgina en què es troben pertanyen al següent volum: Marçal, Maria-Mercè. *Llengua abolida. Poesia completa 1937-1998*. Barcelona: LaButxaca, 2017.

corregut per alguns dels paradigmes d'amor que proposa l'obra poètica marçaliana més enllà de l'heteronormativitat. Aquells que contradiuen la norma i que evidencien que el nom sí que fa la cosa; que, de vegades, el nom pot fer fins i tot l'amor.

L'amor mirall: afectes que es troben

Com destacava Rafael M. Mérida en aquestes mateixes jornades, el volum *La germana, l'estrangera* (1985) i, més concretament, la seva primera secció, «Terra de Mai», han estat considerats majoritàriament per la crítica com l'eclosió de la poetització lèsbica en l'obra de Maria-Mercè Marçal. Cal tenir en compte, però, que la concepció del lesbianisme en el corpus de l'autora és ben complexa, i ella mateixa problematitza aquesta idea al volum assagístic *Sota el signe del drac* (2004):

Qui és «lesbiana»? La dona que se sent atreta per altres dones? Només per altres dones? Preferentment? Cal que aquesta atracció qualli en una història o històries concretes, es consumi? [...] En definitiva, en aquests reductes tan privats, sovint clandestins, com saber?²

El cas és que els poemes que configuren «Terra de Mai» parteixen sobretot d'una veu que es marca com a

---

2. Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Barcelona: Proa, 2004, pàg. 84 (edició a cura de Mercè Ibarz.)

femenina a través de la pronominalització i l'adjectivació, i, si bé alguns poemes resten en l'ambigüitat, en d'altres s'evidencia que l'objecte del desig és també femení.

A «Terra de Mai» hi trobem, per exemple, la que podríem considerar una poètica del mirall que de fet també és present a nombrosos textos de l'autora, com ara la novel·la *La passió segons Renée Vivien* (1994), en què la narradora s'emmiralla en la poeta britànica d'expressió francòfona i aquesta alhora ho fa en Safo i en diverses coetànies seves. Un autèntic joc de miralls.³

El poema «Solstici» és una bona mostra d'aquesta idea d'amor basat en l'emmirallament o la identificació. El seu primer vers, «El teu sexe i el meu són dues boques» (pàg. 246), estableix ja d'entrada la idea de dualitat, la presència de dos subjectes diferenciats i titulars cadascun d'un sexe que, a més, s'assembla o s'identifica amb el de l'altra. No és gens forçada, doncs, la lectura d'aquests dos sexes-boca com a vagines.

Aquesta idea, a més, és reiterada al llarg de la sextina: «Els nostres sexes, // amor, són dues boques. I dos sexes / ara ens bateguen al lloc de les boques.» (pàg. 246); o bé «El teu sexe i la meva boca viva, / a doll, trenats com si fossin dos sexes» (pàg. 246); fins al punt d'associar la idea

---

3. Aquesta anàlisi ha estat recollida a diversos articles, com ara: Cabré, Rosa, «*La passió segons Renée Vivien* i el miratge-miracle del mirall», dins *Lectora*, núm. 10 (2004), pàg. 173-190; Contijoch, Josefa, «*La passió segons Renée Vivien*», dins *Nívol* (2013) (<http://www.nuvol.com/opinio/la-passio-segons-renee-vivien/>); o bé Nadal-Melsió, Sara, «*La passió segons Renée Vivien*. De Maria-Mercè Marçal», dins *Lectora*, núm. 1 (1995), pàg. 151-152.

mateixa de mirall a aquests sexes-boca en el tercet que clou la composició: «I que les boques facin que la molsa / arrelí, viva, com la pell oberta / sense brida al mirall dels nostres sexes!» (pàg. 247), rebla. L'atracció d'un sexe vers l'altre a través d'una relació especular.

Val a dir, així mateix, que aquesta imatge no és present només a «Solstici», si bé aquest és un bon exemple del que podríem anomenar *amor mirall*. Al poema «Mai», la identitat de l'amant i el mirall arriben al punt que es confonen i s'associen amb l'infinit, amb el *mai* —«Mai i mirall, vius en plata de plata» (pàg. 245)—, i a la mateixa secció hi podem trobar una «Sextina-mirall» que ja es reconeix com a tal en el títol, també de caire amorós. També el poema «On s'esbalça la barca» (pàg. 250-251) confronta en diversos punts el «sexe» de la veu poètica i el «ventre» i el «sexe» de l'amant. Tota la secció és poblada d'expressions com «[d]aus de mirall» (pàg. 252), «el mirall que fita / els dubtes que fan runa de l'escola / i el signe obert que multiplica els signes» (pàg. 259), o «el mirall on fan l'ullet els dies» (pàg. 268), i podríem continuar.

Com dèiem, però, el paradigma d'amor mirall que propugnen alguns dels poemes de «Terra de Mai» no suposa un model perfecte i sublimat, sinó una via ben conflictiva d'aproximació entre subjectes que, en una carta adreçada a Clara Massip a la meitat dels anys vuitanta, Marçal evidencia: «El fet que [Mai] fos una dona em va generar una gran dificultat per establir un límit entre l'altra persona i jo. És a dir, com si d'alguna manera l'altra

fos jo».⁴ Una dificultat respecte dels límits que suposa, també, l'assumpció de certes responsabilitats que l'alteritat, de vegades i segons com, excusa. En referència a aquest conflicte, a la mateixa carta, la poeta continua:

Una arma que moltes vegades s'utilitza és dir: «és que els homes són...» i llavors quan dius «els homes són» pots projectar uns aspectes negatius fora de tu, i tu et quedes la mar de tranquil·la, i això et permet defensar-te i d'alguna manera afirmar-te. Doncs en aquest cas m'era impossible, en el moment que l'atacava, era com si no pogués atacar-la a ella sense atacar-me a mi, era com un efecte bumerang.

És a dir, establerta la identificació especular aparentment ideal, sorgeixen problemes nous, com el dels límits entre subjectes —aquell conflicte entre el *tu*, el *jo* i el *nosaltres* a què fèiem referència a l'inici— o bé la proximitat més acusada, en certa manera, entre la veu poètica i l'amant. Més endavant, a *Desglaç* (1997), l'autora ho textualitza així: «Dolor de ser tan diferent de tu. / Dolor d'una semblança sense termes... / Dolor de ser i no ser tu: desig» (pàg. 434). El desig també pot ser viscut com una tensió, establerta entre dos punts incerts que s'assemblen i divergeixen. L'amor pot ser un mirall que molts cops es trenca, es deforma, que admet marques i tares.

---

4. Julià, Lluïsa. *Maria-Mercè Marçal. Una vida*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, 2017, pàg. 312.

Norma enllà: l'amor sense casa

L'últim títol publicat en vida de la poeta, *Desglaç* (1997), dona molta llum a la manera amb què els models de relació evolucionen en la poètica marçaliana. És, aquest volum, el de la deslocalització, la fugida definitiva de l'amor mirall i de bona part de les certeses que comporta, per a virar cap a models afectius més intangibles i incerts. És la recerca, com avança el títol d'aquest paper, d'«un altre nom, si us plau, per a l'amor» (pàg. 438).

Un dels temes clau d'aquest nou paradigma és la idea de l'amor sense casa, desenvolupada al poema «El meu amor sense casa» (pàg. 439):

El meu amor sense casa.

L'ombra del meu amor sense casa.

La bala que travessa l'ombra del meu amor sense casa.

El vent que arrenca les fulles que cobreixen la bala que travessa l'ombra del meu amor sense casa.

Els meus ulls que arrelen en el vent que arrenca les fulles que cobreixen la bala que travessa l'ombra del meu amor sense casa.

El meu amor que s'emmiralla en els ulls que arrelen en el vent que arrenca les fulles que cobreixen la bala que travessa l'ombra del meu amor sense casa.

Marta Segarra, a la conferència *L'habitació, la casa, el carrer* (2014), fa una lectura d'aquest poema d'una banda com «un lament [...] per la manca d'acomodament, de sostre, d'un amor no normatiu o fins i tot alguns dirien

anormal —simplement, no entra dins de les normes— perquè és entre dues dones» i d'altra banda com un poema que «basteix, a través de les imatges que convoca, una mena de casa, feta d'ombra, de vent, de fulles que s'endú el vent, un vent que és per definició immaterial però que, no obstant, permet que els ulls hi “arrelin” i “emmirallin” aquest amor».⁵

És a dir, que Segarra reconeix en el poema el to de plany per l'amor que no troba casa, que es troba fora de la norma o «enllà d'aquest espai / marcat, sota el segell / reial de l'esperver» (pàg. 438), però alhora reconeix que la veu poètica no es rendeix en aquest plany i assaja, a través de l'expressió poètica, de donar recer a aquest afecte desnonat: idees intangibles, deslocalitzades, altres, que embolcallen allò que s'escapa del món determinat. Una casa de mots.

És, si fa no fa, una idea similar a l'amor nòmada, carregat a les espatlles, que ja avançava el «Sonet XIX» de *Sal oberta*, en què la veu poètica es presenta com una mena de caragol que recorre el cos de l'amant «[a]mb l'amor a l'esquena, com una casa closa» (pàg. 167). L'amor sense casa pot ser també aquella casa transportable, que deixa un rastre com un «camí-labertint de saliva brillant» (pàg. 167) arreu on passa. Redós i escapatòria en un mateix voler-se.

Aquesta idea d'amor que s'escapa de la casa i que reposa sobre idees intangibles, com l'ombra, el vent o el

---

5. Segarra, Marta. *L'habitació, la casa, el carrer*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2014, pàg. 24-25.

moviment que imprimeix un rastre de saliva, és present a altres poemes de *Desglaç*, com el poema «Si perd l'amor fins el seu nom» (pàg. 452), on aquest desig s'esborra i transcendeix gramàtiques per a tornar a ser redit «amb la pell / i amb el foc nou d'una altra llengua» (pàg. 452). Malda, doncs, per a trobar altres maneres de dir-se i de reconèixer-se, més enllà del que era conegut fins ara. Després del desglaç, és clar. És el «contraban de llum» (pàg. 456) que qüestiona fronteres de gel, formes estàtiques i fossilitzades d'entendre l'amor, el motiu que dona nom a tot el recull. L'amor es torna a dir perquè, precisament, alguna cosa es fon i deixa pas a una altra que es troba al bell des-centre de la norma.

L'amor diamant: una perfecció estroncada?

A l'inici d'aquest paper hem aclarit que aquest és un recorregut sobretot per l'obra poètica de l'autora, si bé cal esmentar, per la potència generadora de significat que suposa i pels mons possibles que enceta, una idea que apareix a una carta que Marçal adreça a Fina Birulés en sentir-se morir, recollida al volum d'escrits personals, correspondències i apunts *El senyal de la pèrdua* (2014):

Fina,

Què dir-te? Tot el que podria dir-te ho saps. Amb runa de coses velles hem fet una casa, amor meu. Només em surt gràcies, gràcies repetit fins a l'infinit. Conèixer l'amor-diamant

no és pas donat a tothom. A tu et dec que aquesta mercè m'hagi estat atorgada. No pas el miratge del mirall, sinó la diferència viscuda amb la tensió de construir ponts entre dues solituds. I la meravella d'arribar on som ara. [...] Per tu s'ha fos aquell «amor sense casa».⁶

Ara, en efecte, aquesta noció nova d'«amor diamant» supera el que l'autora ja considera el «miratge» de l'amor mirall, un reconeixement tan simètric com enganyós, i que, després del *Desglaç*, deixa fondre l'esmentat «amor sense casa». Un amor que no és a temps de deixar traces explícites en l'obra poètica marçaliana, però que gràcies a aquest breu fragment hi dialoga i suggereix una idea de perfecció, de polidesa a partir del treball afectiu i de la cura, que supera els paradigmes amorosos assajats fins llavors a través de la paraula, el cos i l'activisme constant. L'amor diamant, si bé malauradament només apareix en aquest volum pòstum i fora de la producció poètica de Marçal, podria ser interpretat com la fita —més o menys final, més o menys definitiva o revisable— de la recerca encetada a partir de l'amor mirall, superació del model heteronormatiu, del reconeixement del *jo* en el *tu* i de la formació del *nosaltres*, i de l'adaptació dels amors sense casa a la vida nòmada, a l'existència que repta lluny de camins fressats.

---

6. Marçal, Maria-Mercè. *El senyal de la pèrdua. Escrits inèdits dels últims anys*. Barcelona: Empúries, 2014, pàg. 36-37.

Hauria estat l'amor diamant el pas natural que hauria seguit la recerca poètica de Maria-Mercè Marçal? De quina o quines maneres s'hauria declinat en la seva obra, cada cop més plena de matisos i liquiditats? Fins a quin punt l'autora era conscient, dient-lo ni que fos en un paper personal, de signar una esmena a la totalitat, en poc més d'un paràgraf, als models de relació no normatius que s'havia emprat al llarg de si fa no fa dues dècades?

Potser no ho sabrem mai; part de la perfecció del diamant és també la seva transparència, el color que projecta i que fa que aquest existeixi més enllà de la matèria que capta tanta llum.

Referències bibliogràfiques

Cabré, Rosa. «*La passió segons Renée Vivien i el miratge-miracle del mirall*», dins *Lectora*, núm. 10 (2004), pàg. 173-190.

Contijoch, Josefa. «*La passió segons Renée Vivien*», a *Núvol* (2013) (<http://www.nuvol.com/opinio/la-passio-segons-renee-vivien/>).

Julià, Lluïsa. *Maria-Mercè Marçal. Una vida*. Barcelona: Galàxia Gutenberg, 2017.

Marçal, Maria-Mercè. *Sota el signe del drac. Proses 1985-1997*. Barcelona: Proa, 2004. (Edició a cura de Mercè Ibarz.)

Marçal, Maria-Mercè. *El senyal de la pèrdua. Escrits inèdits dels últims anys*. Barcelona: Empúries, 2014.

Marçal, Maria-Mercè. *Llengua abolida. Poesia completa 1937-1998*. Barcelona: LaButxaca, 2017.

Mérida Jiménez, Rafael «*Marginàlia marçaliana: notes per a una lectura queer*». A: *VII Jornades Marçalianes. Al vent les algues lliures*. Barcelona: Fundació Maria-Mercè Marçal, 2024.

Nadal-Melsió, Sara. «*La passió segons Renée Vivien*. De Maria-Mercè Marçal», dins *Lectora*, núm. 1 (1995), pàg. 151-152.

Segarra, Marta. *L'habitació, la casa, el carrer*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2014.

Sobre les autores i els autors

Mireia Calafell és poeta. Les seves primeres obres són *Poètiques del cos* (premi Amadeu Oller de 2006 i premi Anna Dodas de 2007 al millor llibre publicat d'autor inèdit) i *Costures* (premi Josep Maria López-Picó de 2009). Amb *Tantes mudes* (premi Benvingut Oliver 2013) va rebre la Lletra d'Or al millor llibre en català de l'any 2014. *Nosaltres, qui* (2020) va ser guardonat amb el premi Mallorca de poesia (2019) i reconegut per l'AELC amb el premi Josep M. Llompart de 2021 al millor llibre de poemes del 2020. Ha estat convidada a festivals internacionals a l'Argentina, Egipte, Canadà, Luxemburg i Itàlia, entre d'altres. Ha estat codirectora del Festival Poesia i Més (2015-2016) i de Barcelona Poesia (2018-2021). És membre fundadora de la productora cultural La Sullivan i forma part de la Fundació Maria-Mercè Marçal.

David Fernández Ramos (Vila de Gràcia, 1974). Periodista. Soci de treball de Coop57. Vinculat al moviment antimilitarista i antirepressiu i al moviment popular de base des dels anys noranta. Ha participat activament en iniciatives contrainformatives i en projectes pioners de periodisme d'investigació i denúncia social (*Ardi Beltza*,

Kale Gorria, Illacrua, Carrer, Diagonal i, especialment, a la *Directa*). Actualment col·labora periòdicament al diari *Ara*, a *Línia Xarxa*, a RAC1, a TV3 i a *El Balcó* de la SER. Durant quatre temporades va guionitzar *El Racó de pensar* a Catalunya Ràdio, amb Mònica Terribas i Xavier Antich. Ha publicat *Cròniques del 6 i altres retalls de la claveguera policial* (Virus, 2009), *Les veus de les places* (Icària, 2011), *Cop de Cup* (Columna, 2012, amb Julià de Jòdar), *Foc a la barraca* (Lo Diable Gros, 2013), *Llums i taquígrafs. Atlas de les corrupcions als Països Catalans* (Pol·len, 2016, en quatre volums i cocoordinat amb el periodista de la *Directa* Àlex Romaguera), *August Gil Matamala: al principi de tot hi ha la guerra* (Sembra, 2017, amb Anna Gabriel), *La revolta de Santa Jordina* (Amsterdam, 2019, amb Lyona) i *No robaràs* (Fragmenta, 2024). Actualment és membre del patronat de la Fundació Arrels i responsable de Drets Civils i Polítics d'Òmnium Cultural. És membre del conjunt Ovidi4, que ha musicat la *Cançó de fer camí* de Maria-Mercè Marçal.

Helena González Fernández és professora titular d'Estudis Gallecs i Portuguesos i investigadora d'ADHUC - Centre de Recerca Teoria, Gènere i Sexualitat a la Universitat de Barcelona. La seva recerca s'articula al voltant de la crítica literària feminista, la cultura popular, la teoria de les emocions i les relacions Galícia-Catalunya. Ha estat editora, amb Pere Comellas, de *Contra la inercia: textos polítics (1979-1980)* de Maria-Mercè Marçal (Co-

manegra, 2019), un recull d'articles sobre nació, feminisme i postfranquisme. Ha publicat nombrosos treballs sobre creadores gallegues (Rosalía de Castro, Xohana Torres, Luz Pozo, María Mariño, Ana Romaní, Chus Pato, Margarita Ledo, Teresa Moure, María Reimóndez, Emma Ríos), brasileres i portugueses (Carol Bensimon, Hilda Hilst, Raquel Freire) i les escriptores testimoni de la repressió franquista i nazi (Mercedes/Mercè Núñez, entre d'altres). Des de 2014 coordina, amb Mariám Mariño, A Saia, hemeroteca digital de publicacions feministes i LGTBIQ+ (coedició d'ADHUC / Consello da Cultura Galega). Ha traduït al gallec obra de Paul Éluard i Quim Monzó, i a l'espanyol obra poètica d'Ana Romaní. És codirectora de la col·lecció Género(s) a Edicions de la Universitat de Barcelona. Forma part del consell de redacció de la revista *Abriu: estudos de textualidade do Brasil, Galicia e Portugal*.

Maria Isern Ordeig és doctora en Estudis de Gènere i Literatura Comparada per les universitats de Barcelona i París 8 – Vincennes - Saint Denis. Ha fet recerca principalment al LEGS-CNRS (Laboratoire d'Études de Genre et de Sexualité) i a ADHUC - Centre de Recerca Teoria, Gènere, Sexualitat. La seva tesi investiga la interacció entre els orificis i la visió en la percepció i construcció del cos en literatura, cinema i novel·la gràfica contemporània. També és autora de dos llibres de poesia, *Sostre de carn* (Premi Francesc Garriga de 2017, La Breu, AdiA, Cafè Central, Edicions del Buc) i *Rusc* (La

Breu, 2023), i coautora del vídeo assaig *Del peix, l'espina*, estrenat al Bòlit (Girona) el 2023.

Lluïsa Julià. Doctora en filologia catalana. És vicepresidenta primera de l'Ateneu Barcelonès i directora de *La Revista de Catalunya*. Els seus estudis se centren en la literatura catalana moderna i contemporània. Són coneguts els dedicats a Joaquim Ruyra, de qui acaba de publicar *Dotze relats i altres textos* (2023) i el seu especial interès per les autores i la seva genealogia. Entre altres títols cal destacar l'assaig *Tradició i orfenesa* (2007), el volum *Feminismes. Protagonistes del segle XXI* (2020), que ha coordinat, i les biografies *Maria Mercè Marçal. Una vida* (2017) i *Maria Antònia Salvà. Fragments d'una vida* (2023). Ha tingut cura de les edicions de les escriptores modernistes Felip Palma (*La caiguda*, 2021) i Carme Karr (*Clixés*, 2024).

Rafael M. Mérida Jiménez és catedràtic Serra Húnter de Filologia Hispànica i d'Estudis de Gènere a la Universitat de Lleida, àmbits sobre els quals ha publicat nombrosos treballs. Entre les seves monografies, hom pot citar *Damas, santas y pecadoras. Hijas medievales de Eva* (Icaria, 2008), *Transbarcelonas. Cultura, género y sexualidad en la España del siglo XX* (Bellaterra, 2016), *Sodomías hispánicas* (Pagès, 2021) i *Pasiones impresas* (Icaria, 2022). Entre d'altres, ha editat els volums *Sexualidades transgresoras. Una antología de estudios "queer"* (Icaria, 2002), *Mujer y género en las letras hispánicas* (UdL,

2008), *Manifestos gays, lesbianos y queer. Testimonios de una lucha* (1969-1994) (Icaria, 2009), *Minorías sexuales en España (1970-1995). Textos y representaciones* (Icaria, 2013), *Hispanic (LGT) Masculinities in Transition* (Peter Lang, 2014), *Ocaña: voces, ecos y distorsiones* (Bellaterra, 2018), *De vidas y virus: VIH/sida en las culturas hispánicas* (Icaria, 2019) i *Di/versos. Poesía queer autobiogràfica* (UdL, 2023). És investigador principal del projecte de recerca «Memorias de las masculinidades disidentes en España e Hispanoamérica».

Aina Pérez Fontdevila, doctora en Teoria de la Literatura i Literatura Comparada, és especialista en estudis de gènere i teoria autorial. A més de diversos articles sobre escriptors contemporanis, és autora de la monografia *Un común singular. Paradojas de la autoría literaria en régimen de singularidad* (Arco Libros, 2023) i ha coordinat els volums *Los papeles del autor/a. Marcos teóricos sobre la autoría literaria* (Arco Libros, 2016), *¿Qué es una autora? Encrucijadas entre género y autoría* (Icaria, 2019) i *Autorías encarnadas. Representaciones mediáticas del escritor/a* (Visor, 2022). Ha realitzat estades de recerca a la Universitat Federal de Rio de Janeiro, la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic, la Universitat de Tolosa - Jean Jaurès o el Laboratoire d'Études de Genre et Sexualité (Centre National de la Recherche Scientifique). Actualment és investigadora postdoctoral a GILCO, Grupo de Investigación en Literatura Contemporánea (Universitat d'Alcalá) i membre de l'equip de Cos i Tex-

tualitats: autories i subjectivitats en construcció (Universitat Autònoma de Barcelona).

Sebastià Portell (ses Salines, 1992) escriu des de –i sobre– les fronteres textuais i vivencials. Graduat en Llengua i Literatura Catalanes per la Universitat Oberta de Catalunya, en Publicitat i Relacions Públiques per la Universitat Pompeu Fabra i màster en Construcció i Representació d'Identitats Culturals per la Universitat de Barcelona, és autor de les novel·les *Les altures* (2022, finalista del Premi Òmnium a la Millor Novel·la de l'Any), *Ariel i els cossos* (2019) i *El dia que va morir David Bowie* (2016, premi Time Out Barcelona al Creador de l'Any), els contes recollits a *Maracaibo* (2014), els llibres de no-ficció *Paradisos suportables. Cases d'escriptors a Mallorca* (2023) i *Les nenes que llegien al lavabo* (2021) i diverses obres teatrals, com *Transbord* (2018). També ha tingut cura de la biografia *Antònia Vicens. Massa deutes amb les flors* (2016), el volum de crítiques *Davant el fulgor. Per a llegir l'obra d'Antònia Vicens* (2018), juntament amb Sebastià Perelló, i d'*Amors sense casa* (2018), la primera antologia de poesia LGBTQ catalana. La seva obra ha estat traduïda al gallec, a l'italià i a l'espanyol. Des del març del 2022, és el president de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana (AELC).

Miquel Pueyo i París és doctor en Filologia Catalana i professor de la Universitat de Lleida. Ha publicat una dotzena de llibres, dos dels quals premiats amb els pre-

mis d'assaig Xarxa i Rovira i Virgili. Durant el període de gener de 2005 a maig de 2006 va ser secretari de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya. Des de 2007 fins a 2011 va ser delegat del Govern de la Generalitat a Lleida. Des de gener de 2011, es va reincorporar a l'activitat docent a la Universitat de Lleida, com a professor de Comunicació i Periodisme Audiovisuals. Entre 2019 i 2023, va ser alcalde de Lleida. Actualment, torna a exercir la docència a la Universitat de Lleida i es dedica a escriure.

mmM

col·lecció quaderns, 7

fundació
maria-mercè Marçal

Les VII Jornades Marçalianes van tenir lloc el 21 de novembre de 2018 a Lleida, sota el lema «Al vent les algues lliures». Es complien vint anys de la mort de la poeta. Les Jornades van ser un espai de coincidència de veus i procedències diverses en el qual es va reivindicar la contemporaneïtat de la poeta d'Ivars i, en especial, el seu compromís amb les llibertats. En l'acte es va donar un protagonisme especial a la recuperació que Helena González acabava de fer de les cròniques que Marçal havia publicat al setmanari gallec *A Nosa Terra*, un reflex dels pensaments i els temors de la poeta respecte com s'estava fent la Transició.

ISBN 978-84-09-61514-8

Generalitat de Catalunya
Departament
de Cultura

Generalitat de Catalunya
Institut Català
de les Dones

ADHUC

Centre de Recerca
Teoria, Gènere, Sexualitat
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Universitat de Lleida